

TOLSTOY'un Gizli Raporlarında

Osmanlı İmparatorluğu

İstanbuldaki Rus Büyükelçisi Pyotr Abdreyeviç Tolstoy
ve Osmanlı İmparatorluğunun 18. Yüzyılın başlarına dair hatıraları.

TOLSTOY'UN GİZLİ RAPORLARINDA

F. S. Oreşkova, M. R. Arunova

Çeviren

İbrahim Allahverdi

TOLSTOY'UN GİZLİ RAPORLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

İstanbul'daki Rus Büyükelçi Pyotr Andreyeviç Tolstoy ve Onun Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Hatıraları
(XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreği)

Notlandıran ve Önsöz

M. R. Arunova - F. S. Oreşkova

Çeviren: İbrahim Allahverdi

Yayına Hazırlayan: İlyas Kamalov

Editörler: Ahmet Önal, Uğur Demir

Genel Yayın Yönetmeni:Ersan Güngör

Yeditepe Yayınevi

Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78

www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

ÖNSÖZ

XV. yüzyılın ortalarında yükselmeye başlayan ve XVII. yüzyılın sonlarına kadar da genişlemesini sürdüren Osmanlı İmparatorluğu Karl Marks'ın ifadesiyle, “Ortaçağ'ın yegâne hakiki askerî ülkesi”ydi.^[1] XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde imparatorluk geniş topraklar ele geçirmişti. İçerisinde yaşayan halk sosyo-ekonomik gelişimin çeşitli kademelerinde yer almakta, farklı millî ve dinî gruplara ayrılmakta ve bunlar imparatorluğa farklı şartlar altında dâhil edilmekteydi. İmparatorluğun topraklarında şimdi Ortadoğu, Güney Doğu Avrupa, Kuzey Afrika ve bugün SSCB^[2] sınırlarına dâhil 20'nin üzerinde millî devlet yer almıştır. Bu büyük sahada yaşayan halkların tahminen 500 yıllık tarihi şu veya bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu ile irtibatlıdır. Osmanlı Devleti'nin tarihi ise bu halkların millî tarihlerinin bir parçasıdır. Dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu'nun araştırılması, farklı dönemlerine ait kaynakların ortaya çıkarılması sadece Türkler ve Türkiye tarihi açısından değil, aynı zamanda tüm eski “Osmanlı bölgesi” açısından da büyük öneme haizdir.

Türkoloji'nin bilim dalı olarak oluşmasında Rusya'da biriken Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bilgilerin müstesna rolü olmuştur. F. Engels'in “Türkiye, Yunan ihtilaline kadar tüm ilişkilerde terra incognita (bilinmeyen topraklar) durumundaydı. Toplum arasında onun hakkında yaygın olan bilgiler, tarihî gerçeklerden ziyade “Binbir gece” masallarından ibaretti. Sadece Rusya'da Türkiye'nin karakterini ve hakiki durumunu anlamayı başaran yeterince insan bulunmuştur” şeklindeki sözlerine^[3] katılmamak mümkün değildir.

Rusya idarecilerinin XV. yüzyılın sonlarından başlayarak bu ülkeye göndermeye başladığı büyükelçi ve temsilcilerin belgelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ile ilgili geniş malumat bulunmaktadır. Bu elçiler, sadece sultanın sarayına değil, imparatorluğa komşu olan ülkelere ve imparatorluğa tabi ülkelerin yöneticilerinin yanına da gönderiliyordu.

Rus tarihçiliğinde bu bilgilerin araştırılmasının kendisine özgü bir geleneği bulunmaktadır. Ancak bu belgeler sadece Avrupa'nın uluslararası ilişkileri ve Rusya'nın dış politikası çerçevesinde incelenmiştir. Rus diplomatik belgeleri Osmanlı tarihini araştırmak için nadiren kullanılmıştır. Hâlbuki bunlar çok önemli ve zengin bilgiler ihtiva etmekte ya da Engels'in sözleriyle, “Uzun yıllar boyunca İngiltere, Fransa hatta Avusturya doğu politikalarını tayin etmek için çaba sarfedip, karanlıklarda dolaştıklarında kendisi de yarı Asya toplumsal şartlarına, âdetlerine, geleneklerine ve müesseselerine sahip olan Rusya, Türklerin işleri hakkında gerçek manada bilgi sahibi olmayı” başarmıştır.^[4]

XVIII. yüzyılın başlarına doğru artık Rusya'da Osmanlı İmparatorluğu hakkında ciddi literatür mevcuttu.^[5] Bunlar, elçilerin seyahat yazılarından,^[6] Rus tüccarlarının çeşitli mektuplarından,^[7] esir^[8] ve “kutsal yerleri”^[9] ziyaret edenlerin yazılarından ibaretti. 1692 yılında A. İ. Lizlov, “*Skifskaya İstoriya*” adlı kitabı kaleme almıştır. Bu eser, Doğu halklarının tarihi hakkında Rusya'da kaleme alınmış ilk çalışmadır. Bu kitapta daha çok Osmanlı İmparatorluğu, onun devlet yapısı, ordusu ve fetihleri üzerinde durulmuştur.^[10] XVII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da Osmanlı hakkında yazılmış bazı eserler Rusça'ya çevirilmiştir. Örneğin 1678 yılında Çar Fyodr Alekseyeviç için, Simon Starovolski'nin 1649'da Krakow'da basılmış Lehçe *Dvor Çesarya Tureçkogo* (Türk Sultanının Sarayı) adlı kitabı çevirilmiştir.^[11]

Ayrıca elçiler dairesinde (posolyskiy prikaz) Türklerin soyu, fetihleri, din ve örflerinin anlatıldığı *Povesty o Türkah* (Türkler Hakkında Hikaye) ve *Skazaniye Brani Veneçian Protiv Tureçkogo Çarya* adlı eserler ile Türk sultanının Leh Kralı, İmparator Leopold ve Alman imparatorlarıyla yazışmalarındaki bazı belgeler tercüme edilmiştir.^[12] Elçiler dairesinde, XVIII. yüzyılın başlarında ise bazı özel kütüphanelerde^[13] de Osmanlı hakkında kitaplar ve el yazma eserler toplanıyordu. Bunlar, sadece batılının değil, doğulu yani Osmanlı topraklarında yaşayan müelliflerin de yazdıkları eserlerdi. Örneğin 1651 ve 1654 yıllarında Kudüs ve İstanbul’a seyahat eden ve daha sonra Moskova matbaa dairesinin başına geçen Arseniy Suhanov’un 500 civarında yazma ve kitap getirdiği bilinmektedir.^[14]

Rusya’nın eskiden beri Osmanlı’ya olan ilgisi I. Petro’nun yönetim yıllarında daha fazla artmıştır. Bu husus dönemin Rus-Türk ilişkileri ile açıklanmaktadır.

Daha 1684’te Osmanlı ile savaşmak maksadıyla [aralarında] Avusturya, Lehistan [Polonya] ve Venedik’in bulunduğu Avrupa koalisyon ülkeleri Kutsal İttifak’ı oluşturmuştu. Koalisyon üyeleri tüm Hristiyan ülkelerini, özellikle de “Moskova Çarlarını”^[15] üyeliğe davet ediyorlardı. Rusya’nın Osmanlı aleyhindeki koalisyona katılmasını sağlamak için Lehistan Kralı Jan Sobieski Rusya ile ilişkilerinde bir takım tavizler vermek zorunda kaldı. Örneğin Lehistan Kralı, Kiev’i Moskova Devleti’ne iade etti.^[16] 1686’da Rusya, Kutsal İttifak’a katıldı. Goliçin’in Kırım seferleri (1687–1689) ve I. Petro’nun Azak harekâtı (1695–1696) koalisyon güçlerinin askerî faaliyetleri dâhilinde gerçekleşmişti. Harekâtın maksadı sadece Rusya’nın durumunu kuvvetlendirmek değil, aynı zamanda Osmanlıların askerî gücünü diğer savaş bölgelerinden uzak tutmaktı. 1696’da Rus ordusu Azak’ı ele geçirdi, Mart 1697’de ise Moskova’dan bazı Avrupa ülkelere büyükelçiler gönderildi.^[17] Bunların en önemli amacı, Osmanlı aleyhindeki ittifakı kuvvetlendirmek ve Rusya’nın Karadeniz’e çıkışını temin etmek için savaşı devam ettirmektir. Bilindiği gibi, bu hedefe ulaşılamadı.

XVII. yüzyılın sonunda Avrupa ülkeleri dikkatlerini o dönemde tohumları atılmış büyük bir uluslararası soruna, İspanya mirası uğrunda yapılan savaşa yöneltmiş bulunuyorlardı. Bu savaş, aslında Avrupa’da kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkmış ve Avrupa milletlerinin ticaret alanında verdikleri bir savaşa dönüşmüştü.^[18] Yani savaş, Avrupa’yı, kolonileri ve denizleri ele geçirmek için yapılıyordu. Bu şartlar altında Osmanlı ile savaş Avrupa politikasının ikinci planına atılmıştı. Rusya’nın Kutsal İttifak’taki eski müttefikleri Türkler ile anlaşma yapmak için acele ettiler. Onlar bu isteklerine 1699 Karlofça Barış Kongresi’yle ulaştılar. Karlofça Kongresi’nde Rusya ile sadece iki yıllığına barışın sağlanması konusunda anlaşma yapıldı.^[19]

F. Engels’in belirttiği gibi, XVIII. yüzyılın başlarına doğru Avrupa’da Rusya’nın Baltık sorununu çözmesi için uygun şartlar oluştu.^[20]

I. Petro, XVII. yüzyılın başlarında İsveç tarafından ele geçirilmiş toprakları geri almak için çaba sarfediyordu. Bu topraklar Rusya’ya Baltık Denizi’ne çıkışı temin ediyordu.^[21] 1699’da İsveç aleyhinde Rusya, Danimarka ve Saksonya’nın yer aldığı Kuzey Birliği adını alan koalisyon oluştu. Sonradan Lehistan ve Brandenburg’un da bu koalisyona katılacakları öngörülmüyordu.

Oluşan yeni şartlar altında Çar ve onun hükümeti, “zararına da olsa Osmanlı yönetimi ile ya ebedi, ya da en azından uzun süreli barış elde etmek için çaba sarfetmenin”^[22] gerekliliği hakkında diplomatik belgelerde yeterince açık beyanlarda bulunuyorlardı. Bu fikirler, Karlofça’da sona

erdirilemeyen Rus-Türk barış görüşmelerini devam ettirmek için İstanbul'a gönderilen Rus elçi Emelian İgnatyeviç Ukrainçev'e verilen talimatta da yer almıştır.^[23] Her ne kadar önceleri Ukrainçev'e verilen talimatta 1695-1696 yıllarında ele geçirilmiş bütün toprakların Rusya tarafında kalması, Kırım Hanı'nın birliklerinin saldırılarından kaynaklanan zararın tazmin edilmesi maksadıyla Kerç Kalesi'nin talep edilmesi ki, bu kale Rus gemilerinin Azak Denizi'ne çıkışını engelliyordu, belirtiliyorduysa da, 1699 yılından sonra Ukrainçev yeni talimatlar almıştır. Rusya tarafı Kerç Adası'na yönelik taleplerinden vazgeçmekle kalmıyor, aynı zamanda Özi etrafındaki küçük şehirlerin de Türklere verilmesini kabul ediyordu.^[24] I. Petro'nun Ukrainçev'e yazdığı mektuplarda Osmanlı İmparatorluğu ile barış antlaşmasının yapılması konusunda Moskova'nın beklentisinin ne kadar sabırsızca olduğu aşikâr bir şekilde gözükmektedir. I. Petro, Şubat 1699'da Ukrainçev'e "Biz sana mektuplar gönderdik ve belirttiğimiz şartları hiç düşünmeden Allah'ın uygun gördüğü şekilde kabul et" tarzında mektup yazmıştır. Bir müddet sonra ise "Şu anda ise bazı çıkarlarımız doğrultusunda geri adımlar atmamız gerekiyor... Ancak barışı sağla! Buna çok ihtiyacımız vardır"^[25] şeklinde bir başka mektup daha yazmıştır.

"Otuz yıllık" Rus-Türk barış antlaşması 1700'de imzalandı. Bu antlaşma, tarihî literatürde "İstanbul Antlaşması" olarak adlandırılmaktadır. I. Petro'nun yazdığı gibi, antlaşmanın imzalanmasına dair haber Moskova'da "büyük memnuniyetle" karşılandı.^[26]

1700 Antlaşması, Azak'ı ve "ona bağlı olan tüm eski ve yeni küçük şehirleri" Rusya'ya bağladı. Özi etrafındaki şehirler ise boşaltıldı, buraların iskanı da yasaklandı.^[27] Rusya, Kazakların "aşırı faaliyet ve yağmalarını", Türkiye tarafı ise Kırım Hanlığı'nın benzer faaliyetlerini önleyeceğine dair yükümlülük almış oldular. Rusya'nın Kırım Hanı'na verdiği yıllık vergi nihai olarak kaldırıldı.^[28]

Ancak tüm bunlar Kırım Hanı'nın birliklerinin saldırılarının tamamen engellenmesi için yeterli olmadı. Bu saldırılar ve özellikle de köle olarak satılmak üzere ele geçirilen esirler, o dönemde Kırım Hanlığı'nın önde gelen feodallerinin önemli zenginlik kaynağını teşkil etmeye devam ediyordu.^[29] Bazı bilgilere göre, XVIII. yüzyılın başlarında Kırım'da 60-65 bin kadar Slav, Gürcü, Ulah, Moldovalı, Abaza, Çerkes ve hatta Macar esir olarak bulunuyordu.^[30] Kırım feodalleri Rusya'ya karşı aşırı düşmanca tavır içerisindeydiler ve Rus-Türk savaşının çıkması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ancak yine de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rusya karşıtı bu feodal sınıf arasında dahi yeni uluslararası ve dâhilî şartların etkisiyle bazı haletiruhiyelerin ortaya çıkmaya başladığını belirtmekte fayda vardır. Örneğin XVIII. yüzyılın ilk on yılında Kırım'ın Rusya İmparatorluğu'na bağlanması gerektiğine dair görüşler dahi mevcuttu.^[31]

XVII-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun harici siyaset tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Türklerin Viyana yakınlarında 1683'de ve bu bozgunun sonra da Kutsal İttifak ile yapılan savaşta aldıkları yenilgiler Engels'in ifadesiyle, "Türklerin saldırı güçlerinin kırılmasıyla" sonuçlanmıştır.^[32] İmparatorluğun sürekli saldırıya dayanan Avrupa politikasının yerini zamanla bekle ve gör taktiği almıştır. O dönemde bazı esneklikler ve belirlenen hedefleri Avrupa ülkeleri arasındaki çelişkilerden istifade ederek diplomatik yollarla elde etme isteği ortaya çıkmıştır. Bu tür politikanın gerçekleştirilmesi için Türkler Avrupa diplomasisini daha iyi tanımalıydılar.

XVII. yüzyılın ilk on yılında uluslararası şartlar Türk fetihlerinin devam etmesi için uygun olmasına rağmen (İspanya mirası için yapılan savaş ve Kuzey savaşı) Osmanlılar Avrupa'da savaşmadı. Elbette ki Türk yöneticilerin barış yanlısı tutumu ihtiyaçtan ortaya çıkıyordu. Savaşlar sonucunda

yorgun düşmüş ülke, eskisi gibi aktif bir şekilde sürekli saldırgan politika yürütme gücüne sahip değildi. On yıldan fazla süren savaşız dönemden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici sınıfının karşısına dâhilî sorunlar ve zorluklar çıktı. Bu ise Osmanlı feodal toplumunun çok zor durumda olduğunu gösteriyordu. İsyanlar ve bölücü girişimler o dönemde Osmanlı Devleti dâhilinde neredeyse sürekli hale gelmişti ki, Mısır ve Mağrib gibi bölgelerde sultanın hâkimiyeti asgari düzeye inmişti. XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başlarında ise Irak, Lübnan ve Hicaz'da Osmanlı karşıtı isyanlar meydana gelmiştir. Başkente yakın olan Avrupa ve Anadolu sancaklarında dahi düzensizlikler oluyordu. İzmir, Manisa ve Akhisar bölgelerinde aşayış bozulmuş, yollar soyguncularla dolmuştur.

XVII. yüzyılın sonlarındaki başarısız savaşlar ve bitmez tükenmez iç sorunlar sonucunda vergi gelirleri ciddi anlamda azalmıştır. Örneğin Manisa sancağında 1668-1669 ile 1701-1702 dönemi arasında avarız hanelerin sayısı 4823.5'ten 2731'e düşmüş, yani neredeyse iki kat azalmıştır.^[33] 1697-1702 yılları arasında sadrazamlık görevinde bulunan Amcazâde Hüseyin Paşa, Karlofça Antlaşması'ndan hemen sonra olağanüstü vergileri kaldırmak ve savaş yıllarında köylülerden toplanan vergi borçlarını iptal etmek zorunda kalmıştır.^[34]

Sultan yönetimi 1653 yılında başlatılan ve ülkenin içine düştüğü durumu düzeltmeyi öngören bir takım reformları devam ettirmek için çaba sarfediyordu. Hükümet, özellikle de ülkede vergiye tabi nüfusun sayısını artırmak için çalışıyordu. Başta Türkmen ve Kürtler olmak üzere bazı göçebe gruplar zorla yerleşik hayata geçiriliyor ve vergi toplanan halka (reaya) ilave ediliyordu.^[35] İnşaat işlerinde, köprü ve dağ geçitlerinin muhafazasında, posta hizmetlerinde ve diğer işlerde görev alan reayanın kendilerine daha önce tanınmış imtiyazları kaldırılmıştır.^[36] Şehirlilerin vergi yükleri de ağırlaştırılıyordu.^[37] 1670-1680'li yıllarda başlayan para reformları yeni gümüş paraların (kuruş) basılması ile devam ettirilmiştir.^[38]

Orduda düzen oluşturmak için de çabalar sarfediliyordu. Türk ordusu iki bölümden ibaretti: Maddi temeli toprak sahiplerinden yani timar ve zeametlerden ibaret olan feodal süvarilerden oluşan gayri nizami ordu (sipahi) ve hazineden maaş alan kapıkulu, yani sultan sarayının hizmetçileri ya da köleleri. Bu terim Rusça'da "gosudarevı lyudi" ve "gosudarevı holopı" manalarına yakındır.

1701-1702 yıllarında sultanın beratları arasında timar ve zeametlere sahip olma hakkına dair yoklamalar yapıldı. Bu yoklamalar zaman zaman yapılıyordu. Bundan başka taşradaki gayri nizami ordunun da kayıtları gözden geçirildi. Yapılan yoklamalar birçok defa aynı mülke birkaç kişinin aday olduğunu göstermiştir. Mayıs 1703'de alaybeylerine (sipahi ordu birliklerinin komutanlarına) önemsiz nedenlerden dolayı sipahilerin timar ve zeametlerinin ellerinden alınmamasına, geleneksel timar sisteminin bozulmamasına dair sert bir emir gönderildi.^[39] Ancak bu önlemler arzu edilen sonuçları veremezdi. Çünkü timar sistemi yüz yıldan fazla bir zamandır başlangıçtaki verimliliğini yitirmiş, timar sahiplerinin kendileri için de, sultan yönetimi için de değerini kaybetmişti.

Osmanlı toplumunun feodalleşmesi ve XIV-XV. yüzyıllarda hâkim sınıfın oluşması bizzat timar sistemi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı yasalarında timar sahibi sipahilerin hakları açık bir şekilde ifade edilmiştir. İmparatorluğun en alt idarecileri olarak faaliyet gösteren timar sahipleri, timarlarındaki köylülerden miktarı net bir şekilde belirlenmiş vergi elde ediyorlardı. Sipahi barış zamanında mülkünün bulunduğu bölgede yaşamak ve bazı idari görevlerini yerine getirmek, yani mülklerindeki köylülerin ekip biçtiği toprakları kontrol etmek, toprak miraslarının paylaşımını

sağlamak, köylülerden toplanan vergilerin kontrolünü yapmak zorundaydı. Köylüler timar sahiplerine ödedikleri vergilerden başka hazineye, imparatorluğun ayrı ayrı bölgelerinin –eyalet ve onlara bağlı olan sancakların– idarecilerine ve savaş zamanında ise sipahi birliklerinin komutanları olan sancakbeylerine ve beylerbeyine de vergi ödüyorlardı. Böylece timar sahibi sipahiler aynı zamanda hem gayri-nizami feodal ordusunun süvari askerleri, hem feodal gelir sahipleri, hem de imparatorluğun idari mekanizmasının en alt birimleriydi.

Ancak XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî ve idari yapısının dayandığı timar sisteminde değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bunlar esas itibariyle aşağıdaki iki duruma bağlıydı.

Birincisi, bu feodal mülklerde köylülerin konumu ve kaderidir. Osmanlı hukukuna göre devlet, reaya topraklarından hazineye vergi girişini temin etmek maksadıyla köylüleri sipahi feodallerinin aşırı istismarından muhafaza ediyor ve onların vergi gelirlerini ciddi bir şekilde belirlenmiş çerçeve dâhilinde tutuyordu. II. Mehmed’in (1451–1481) kanunlarında sipahilerin köylü topraklarını mülkiyetlerine almaması belirtiliyor ve aynı zamanda da şu ifade yer alıyordu: “Şayet reyanın toprağını almışsa fakir halkın lehine o bölgede belirlenmiş bir ödeme yapması gerekir.”^[40] Mamafih timar sahiplerinin köylülerin topraklarını tamamen ele geçirme imkânları da vardı. Daha büyük timar ve zeamet sahipleri tarafından bu imkân kullanılmıştır. XVII-XVIII. yüzyıllarda köylülerin topraksız kalması sonucunda çiftlik olarak adlandırılan büyük toprak mülkleri oluşmuştur. Çiftliklerin oluşması sahiplerine büyük ağalık serbestliği veriyor ve köylerde yeni feodal ilişkileri doğuruyordu. Ancak bu topraklar özel mülk olamıyordu, çünkü devlet çiftlik sahibinin herhangi bir suçu vaki olduğunda çiftliklerin kontrolünü ve onları ellerinden alma hakkını kendinde tutuyordu.

Çoğu zaman çiftliklerde oluşan sosyo-ekonomik ilişkiler de devlet kontrolü ile belirleniyordu. Osmanlı yasalarına göre, her reaya toplu bir şekilde devlete vergi ödemek zorunda olan belli hanelere yazılmıştı.^[41] Devletin ciddi kontrolü sayesinde reyanın hane ile olan bağlantısı onun toprağa olan bağlantısından daha kuvvetli oluyordu. Sırası gelmişken şunu da belirtelim ki, köylü vergilendirme sisteminde de değişimler oluyordu: Miktarı ciddi bir şekilde belirlenen, neredeyse hiç değişmeyen geleneksel vergilerin hissesi azalıyor, çeşitli olağanüstü vergiler ise süreklilik kazanarak miktarları çoğalıyordu.^[42] Onların toplanması da bizzat haneler tarafından gerçekleştiriliyordu.

Devletin belirlediği sisteme göre, timar sahibi tarafından toprağı ele geçirilen köylü dahi haneye bağlı olarak kalıyordu. Bu husus, onun serbest reaya olduğu toprakta kiracı olması için olanak sağlıyordu. Onun feodal ile olan ilişkisi artık sonuncunun keyfi uygulamasına kalmıştı.

O dönemde hükümet tarafından tutulmuş kayıtlar köyde yaşayan insanların önemli bir bölümünün topraksız kiracılardan (caba) ibaret olduğunu göstermektedir.^[43] Türk araştırmacıların belirttiği gibi, XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarafından kullanılan toprak alanı dönemin teknolojisinin imkân verdiği ölçülerde genişlik kazanmıştı.^[44] Meşhur Türk araştırmacısı Ömer Lütfü Barkan’ın hesaplamalarına göre, 1520–1580 yılları arasında Anadolu’nun nüfusu % 55.9, Rumeli’nin bazı sancaklarının nüfusu ise % 71 oranında artmıştır.^[45] Bu şartlar altında kiraya verilen topraklar hızlı artan köylü nüfusunun tamamını kapsayamazdı. Ülkede çok sayıda çiftbozanlar yani toprağı terk edenler ortaya çıktı. Bu tür olaylar özellikle Anadolu’da vuku buldu. Orada diğer sebeplerin yanı sıra ziraat işlerinin azalması ve hayvancılığın çoğalması da buna olanak sağlamıştı.^[46]

Binaanaleyh, kiracıların yanısıra sınıf özelliğini kaybetmiş ve kendisine ne köy ne de şehir ekonomisi içerisinde yer bulamayan insanların da ortaya çıktığını görüyoruz. Onların yapabilecekleri tek şey ya büyük paşaların kapısında iş bulmak, ya da tekke ve medreseye mürid-talebe olarak intisap etmektir. Ancak XVII. yüzyılda müridlerin sayısı, onlara olan ihtiyaçtan çok daha fazlaydı. Dinî müesseselerin bu yarı fakir öğrencilerinin, Osmanlı toplumunun en çok rahatsızlık veren unsurlarından birisi olması da tesadüf değildir.

İkincisi, sipahilerle köylüler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan değişimden başka, kitlesel olarak Türk feodallerinin en kalabalık grubu olan timar sahibi sipahilerin de durumları ciddi manada değişiyordu. Bulgar araştırmacı Dimitrov'un belirttiği gibi, XVII. yüzyılda onların topraklarının gelişim eğilimi timarlarının genişlemesinin yanısıra timarların vermesi gereken askerlerin sayısının ciddi manada artış göstermesinden de kaynaklanıyordu. Bu ise merkezî yönetimin timar fonunu daha fazla kullanma çabası içinde olduğunu ve sipahilerin gelirlerine karşı bir taarruzun başlatıldığını göstermektedir.^[47]

Aynı zamanda bu gelirlerin farklılaştırılması süreci de dikkatleri çekmektedir. Bazı yerlerin sancakbeyleri tüm bölge sancağındaki sipahilerin toplam gelirin neredeyse eşit olan geliri kullanıyordu. Örneğin Çirmen, İskenderiye, Niğbolu ve Dukakin sancaklarında durum bu şekildeydi. Bazen sancakbeyleri, komutaları altında bulunan sipahilerin tamamının gelirinden daha fazlasını elde ediyordu. Bu ise Kırkkilise ve Vize sancaklarına özgü bir durumdu.^[48] Aynı zamanda Rumeli'de bulunan timarların çoğunun üç bin akçe gelire, Anadolu'da ise iki bin akçe gelire sahip olduğunu görüyoruz. Bunlar en düşük kılıç timar idi ve onların sahipleri bizzat süvari olarak savaşa katılıyordu. Her birine beş bin akçenin verilmesi gereken süvarileri ise sadece sancakbeyleri bulundurma imkânına sahipti.^[49]

Tüm bunlar, imparatorlukta askerî sistem ve toprak sisteminin tekrar yapılandırıldığına ve timarların rolünün azaldığına işaret etmektedir. Osmanlı Devleti, hâkim sınıf olan sipahilere karşı yürüttüğü politikasında aşikâr bir şaşkınlık içerisindeydi. Bazen görevlerini yerine getirmeyen timar sahiplerinin ellerinden toprakları kitlesel bir şekilde geri alınıyor (bu defalarca olmuştu, örneğin 1593-1606 yılları arasında Avusturya ile yapılan savaş zamanında) bazen de devlet, kontrolünü kuvvetlendirerek ve sipahilerin gelirlerini kısmen artırarak timar sistemini düzene sokmak için çaba sarfediyordu.^[50] Bununla beraber sistemin kendisi sarsılmaz olarak kalıyor, hatta bu sisteme Osmanlı toplumunun yeni sınıfları dâhil ediliyordu. Örneğin 1701 Eylül'ünde yeni Bahriye kanunnâmesinin çıkması ile beraber timar ve zeametlerde donanma ümerâsının temsil olunmasına dair ferman çıkmıştır.^[51]

Bu tür ikili politikanın ortaya çıkardığı duruma göre, iflas etmiş timar sahipleri feodallikten mahrum olsalar da köylü olmuyorlardı. 1839 yılında timar sistemi ortadan kaldırılınca kadar onların devlete hizmet karşılığında tekrar timar sahibi olma ümitleri vardı. Sınıf özelliklerini kaybetmiş çok sayıda insan ortaya çıktı. Bunlar ya yerel yöneticilerin birliklerini, ya da idarenin defalarca çeşitli askerî-idari görevler ve toprak mülkleri vererek kendi tarafına çektiği haydutların (atamanların) saflarını dolduruyorlardı.^[52]

Ancak Osmanlı ordusunun başarılı bir askerî birliği olarak bu gayrı-nizami feodal ordusunun önemi aşikâr bir şekilde azalıyordu. Buna paralel olarak kapıkulu askerlerinin ve özellikle de sayıları her geçen gün kalabalıklaşan yeniçerilerin rolü artıyordu.^[53] Belirtilen askerlerin bakımı ve onlara

maaşların ödenmesi hazine için ağır bir yük oluyordu. Onların bakımına ayrılan harcamaları azaltmak maksadıyla 1701 Temmuz’unda ferman çıkarıldı. Fermanda, yeniçerilerin önemli hizmetlerinin olduğu belirtilse de, savaş zamanı yeniçeri ocağına yazılan köylüler ve şehirlilerden oluşan yeniçeri birlikleri ilga edilmiş, bu tür katılımlara gelecekte de müsaade edilmemiş, yeniçeri belgesi taşıyanların yoklanması istenmiş ve gerçekten hizmet etmeyenlerin isimlerinin ocaklardan silineceği belirtilmiştir.^[54] Bu ferman çıktıktan sonra kapıkulu askerlerinin sayısı ciddi manada azalmıştır. Önceleri sayıları 70 bin olan yeniçerilerin sayısı 34 bine kadar düşmüştür.^[55] Karlofça Antlaşması imzalanmadan önce topçu birliklerinde 6 bin kişi bulunuyordu, yeniden yapılandırıldıktan sonra bunların sayısı 1200’e gerilemiştir. Cebecilerin sayısı 2 binden 400’e kadar düşmüştür. Kapıkulu süvarilerinin de sayısı azalmıştır.^[56]

Ancak tüm bu önlemler kapıkulu ordusunun ülkede oluşturduğu gerginliği ortadan kaldırmadı. Yeniçeri isyanları Osmanlı İmparatorluğu’nun hayatında sürekli etkili olmaya devam ediyordu. Ayrıca bu hadiseler bizzat ordu isyanlarının da çerçevesinin dışına çıkarak belli bir sosyal nitelik kazanıyorlardı. Yeniçeri ocağının kendisi de diğer kapıkulu türünden olan birlikler gibi sosyal statü elde ediyordu. Yeniçerilerin maaşları yeterli değildi ve onların kahir ekseriyeti barış zamanında sanat ve ticaretle uğraşıyordu. Ocağa kayıtlı olduklarına dair taşıdıkları belge, birçoğu için kendilerini sadece vergilerden muaf tutan ve genel olarak yönetimin suistimallerinden koruyan bir kâğıt parçasıydı. Böyle bir durumda yeniçeri kimliği, maaştan daha önemli idi. Bundan dolayıdır ki, birçok kimse yeniçeri olarak sayılsa da ocağa bile gitmiyordu.^[57]

Dâhilî sosyo-ekonomik zorlukların belirginleşmesi, Osmanlı toplumunun sosyal yapılanmasında aşikâr bir şekilde kendini gösteren değişim, feodal sınıfının bazı kesimlerinin iflas etmesi ve sınıfını kaybetmiş çok sayıda insanın ortaya çıkması, Osmanlı toplumunda dâhilî kargaşaya sebep oluyordu. XVI. yüzyılın sonu ve XVII-XVIII. yüzyıllarda yaşanan değişimi genel bir düşüş ve felaket olarak değerlendiren çok sayıda ıslahatname yazılıyor ve yaygınlaşıyor.^[58] Örneğin, XVI. yüzyılın ikinci yarısının müellifi Mustafa Selanikî “dünya ölüme doğru gidiyor”^[59] diye yazıyordu. O dönemin Osmanlı toplumunda ülkenin eski büyüklüğünü hatırlatan özlem hisleri yayılmıştı. Özellikle de Kanunî Sultan Süleyman’ın (1520–1566) yönetim yılları idealize ediliyordu. Eserlerin müellifleri, sultan ve etrafındakilerinden eski düzeni oluşturmalarını istiyorlardı.

Bu tür ideolojileri taşıyan eserler Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihçiliğinde de belirli bir gelenek oluşturuyordu. Bunlarda ülkenin yaşadığı zayıflama, düşüş ve krizlerden bahsediliyordu. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu yalnız XVI-XVII. yüzyıllarda değil, XVIII. yüzyılın başlarında da güçlü devlet konumundaydı ve Avrupa devletleri için tehlike arzetye devam ediyordu. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu Osmanlı ile yalnız başına savaşmayı göze alamıyor ve koalisyon oluşturarak savaşmayı tercih ediyorlardı.^[60]

Muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu’nun gerçek durumu, timar sisteminin ortadan kalkmasına bağlı olarak, Osmanlı gözlemcilerinin düşündüklerinden çok daha ağırdı. Gerileme, bölünme, kriz ve benzeri durumlardan bahseden tarihî eğilim ise Osmanlı toplumunun tarihî realitesinin sadece bir sayfasını yansıtmaktadır. Bunun daha dikkatli ve derinden incelenmesi gerekmektedir.

İmparatorluğun böyle zor bir döneminde sultanın sarayında ilk daimî Rusya büyükelçiliği açılmıştır. Yurtdışında daimî Rus diplomatik temsilcilerinin bulunmasına dair çalışmalar daha XVII. yüzyılın ortalarında elçilik dairesi tarafından başlatılmıştır.^[61] Ayrıca bu konuda esas inisiyatifi

XVII. yüzyılda Rusya'nın büyük devlet adamı, elçilik dairesinin başkanı A. L. Ordin-Naşokin ortaya atmıştı.^[62] Ancak daimî büyükelçilikler I. Petro döneminde yaygın hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Rus büyükelçiliğinin kurulduğu ilk ülkelerden biridir. Belirtildiği gibi, bu konuda Osmanlı yönetimi ile anlaşma Y. İ. Ukrainçev tarafından yapılmış ve belgelenmiştir. Daimî büyükelçiliğin tesis edilmesine dair madde 1700 İstanbul Antlaşması'na dâhil edilmiştir.

Bilindiği gibi, Osmanlı'ya gönderilen ilk daimî Rus elçi Graf Pyotr Andreyeviç Tolstoy (1645–1729) olmuştur.^[63] Bu göreve tayin olunduğunda o artık genç değildi ve yeterince idari ve askerî tecrübeye sahipti. Tolstoy, 1697'de 52 yaşında iken deniz işlerini öğrenmek üzere “volentor” olarak İtalya'ya gönderildi. İki yıllık eğitim süresince İtalyanca'yı ve gereken teorik disiplinleri öğrendi, gemi idaresi ve yapımına dair tecrübeler elde etti, Avrupa'daki hayatı tanıdı, bazı Avrupa devlet adamları ile bağlar oluşturdu. Bu bağlantılar sonradan İstanbul'da ona çok yardımcı olmuştur. O dönemde ilk defa seyahat günlüğü yazmaya başladı. Petro dönemi Rusya devlet adamlarının günlükleri arasında onun günlüğü önemli yer tutmaktadır.^[64] Tolstoy haklı olarak döneminin en akıllı, becerikli ve eğitilmiş adamlarından sayılmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda daimî Rusya büyükelçisi gibi büyük öneme haiz bir makama onun tayin olunması, bizzat bununla izah olunmaktadır. İstanbul'dan geri döndükten sonra o, Petro'nun çok zor ve sorumluluk yükü ağır olan özel talimatlarını yerine getirmiştir. Örneğin onun Çareviç (şehzâde) Aleksey'in Rusya'ya geri dönmesinde başlıca rol oynadığı bilinmektedir. Onun aklına, siyaset ve diplomasi alanlarındaki tecrübesine sarayda büyük önem veriyorlardı. Tolstoy, Rusya'da “şerefli graf [kont]” adını alan ilk adamlardan biri olmuştur (1724). XVIII. yüzyılın meşhur tarihçisi M. M. Şerbatov, “Tolstoy siyaset alanındaki becerisi ve aklı ile Rusya saltanatını kuvvetlendiren hükümdarlık asası gibidir” demiştir.^[65]

Osmanlı İmparatorluğu'na tam yetkili elçi tayin olunan P. A. Tolstoy'un hedefi iki ülke arasındaki dostluk ve barışı kuvvetlendirmek idi. O, Rusya büyükelçiliğinin barışçıl karakterinin belirtildiği bir talimat aldı. Talimatta ayrıca seyahat yoluna, sultanın ve sadrazamın kabul merasimine ve diğer Türk devlet adamları ile ilişkilere dair emirler yer almıştır.^[66] Çok önemli diplomatik göreve gönderilen Tolstoy dönüşünde ülke ve halkın durumunu anlatmak, oranın nasıl yönetildiği, komşu ülkeler içerisinde kendilerine en yakın hangi ülkeyi gördükleri, kiminle barış içerisinde yaşamak, kiminle hangi sebebe göre savaşmak istedikleri gibi sorulara cevap vermek zorundaydı. Bununla beraber elçiye dikkatini esas olarak ticarete, özellikle de oradaki donanmanın durumuna yöneltmesi emredilmişti. Bilindiği gibi I. Petro Avrupa'daki gemi inşası meselesini ciddi manada inceleyerek gemi yapımı ve idaresine dair teorik ve pratik yönleri ayrıntılı bir şekilde araştırmıştı. Çar, ayrıca büyük bir ısrarla yabancı gemi ustalarını Rusya'ya davet ediyordu.^[67] O, Türk donanmasına, özellikle de 1701 yılında kabul edilen yeni Bahriye kanunnâmesine ilgi duymuştur.

Rusya hükümeti, elçisine talimatlar verirken, özellikle “yabancı görevliler ile politik davranması” gerektiğinin altını çizmiştir.^[68]

29 Ağustos 1702'de Tolstoy Sultan II. Mustafa'nın (1695–1703) sarayının bulunduğu Edirne'ye (Adrianapolis) geldi. Sultan ve sadrazamın henüz ilk kabulünden sonra Kasım 1702'de Tolstoy'dan Zaporog Kazakları tarafından yağmalanmış Rum tüccarlarının zararlarının tazmin edilmesi istendi. Ayrıca Rusya Devleti ile ticari ilişkiler bulunmadığından ve barış anlaşması imzalandığından dolayı Osmanlı topraklarını terk etmesi istendi. Pyotr Tolstoy onların bu talebini kabul edemezdi. Rusya için zor bir dönemde, Kuzey Savaşı'nın başladığı ve Rusya'nın Türk tarafının niyetleri hakkında yeterince

ve aracısız bilgi sahibi olmak istediği bir dönemde, Rus elçisinin Osmanlı'ya gönderilmesi Rusya yönetimi açısından büyük önem arz etmekteydi. Tacirlerin zararlarına gelince, Tolstoy bu konuda görüşmeler yaptı ve zararların kısmen karşılanmasına rıza gösterdi.^[69] Bundan başka Tolstoy, Azak Voyvodası^[70] S. B. Lovçikov'dan Kırım Tatarlarının Rusya'nın sınır bölgelerine taarruzda bulunduklarına dair bilgiler alıyordu.^[71] O bilgileri diplomatik faaliyetlerinde aktif bir şekilde kullandı ve Lovçikov'a şöyle yazdı: "Yeni ne gelişme olsa muhakkak beni haberdar et. Bunun için sana minnettar olurum."^[72] Bundan sonra "bu tür hoş olmayan yazılar", yani sınır saldırılarının anlatıldığı yazılar sürekli Tolstoy'a gönderilmiştir. O, kendi devletinin çıkarlarını gözeterek Türk devlet adamları ile çok sayıda toplantı yapmıştır.

Onun bütün olaylar, elçilerin toplantıları, yetkili kişiler ile görüşmeler vs. hakkında Rus diplomasisinin Türkiye'deki faaliyetlerini geniş bir şekilde anlattığı "maddelerin kaydı" (stateynıy spisok)^[73] çok önemli bir kaynaktır ve o dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinin araştırılması için de son derece önemli bir eserdir.

Rus diplomasisinde "maddelerin kaydı", yani elçilik dairesine teslim edilen ve görevleri sırasında Rus diplomatlarının karşılaştıkları ve ulaştıkları bilgilerin, onlara verilen talimatlara yazılan cevapların, elçilerin günlük raporlarının kayda alınması uygulaması XV. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar mevcuttu. Sonraki tarihlerde ise bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Çünkü ulaşımın gelişmesi ve daimî posta bağlantısının kurulması, elçilerin sürekli olarak hükümetleri ile iletişim içerisinde olmalarını sağlamıştır.

Tolstoy'un bu kayıtları, bu türden neredeyse son belgelerdendir.^[74] Onların oluşturulmasının sebebi, büyükelçinin Moskova'daki elçilik dairesi ile irtibat içerisinde olmaması ve özellikle de Rus elçisinin Osmanlı Devleti'ndeki ağır yaşam şartlarıdır. Bizim arşivlerimizde Tolstoy'un 1702-1709 yılları arasında tuttuğu kayıtlar bulunmaktadır. Her yılın kayıtları 500-700 varaktan ibaret ayrı ayrı kitap oluşturmaktadır.^[75] Arşiv belgeleri ve elçi kayıtlarının içerdiği bilgilere göre, Tolstoy'un büyükelçiliği, Osmanlı ile barış ilişkilerinin muhafaza edilmesinde mühim rol oynamıştır. Çarın Tolstoy'dan aldığı bilgiler muhtemel çatışmaları zamanında önleme imkânı sağlıyor, Rusya'nın siyasetine belirginlik kazandırıyordu.

Rus elçisinin gelişinin henüz ilk yılında sultanın sarayında Osmanlı'nın dâhilî durumunu etkileyen önemli olaylar yaşandı. 1703 yeniçeri isyanı da buna dâhildir. Bu isyan II. Mustafa'nın devrilmesi ile sonuçlandı ve ülkenin hayatında önemli izler bıraktı. P. A. Tolstoy isyana tanıklık etti. Hatta bir bakıma sultanın beceriksizliğini ve devlet işleri ile ilgilenmek istemediğini belirterek (daha sonra bu konuya değineceğiz), isyanı önceden tahmin etmişti. İsyancıların başta o dönemin şeyhülislamı Feyzullah Efendi'ye karşı hareketlendikleri bilinmektedir. Feyzullah Efendi, döneminin en önemli devlet adamlarından birisiydi. Hatta bazı tarihçiler onu "diktatör" diye isimlendiriyordu. Sultan II. Mustafa üzerindeki etkisini kullanarak ilmiye makamlarını, yani kadıasker ve diğerlerini kendi oğulları, akraba ve arkadaşları ile doldurdu. Ayrıca Feyzullah Efendi kendisine karşı olumsuz görüşte olanları İstanbul'dan Anadolu'nun uzak köşelerine sürdü. Sivil görevlere yapılan tayinler, sadrazamlık da buna dâhil, şeyhülislamın önerileri ile yapılıyordu.

Yeniçerilerin Feyzullah Efendi'ye karşı isyan etmesini, hâkim sınıfın bazı gruplarının şeyhülislamın adamlarını, yeniçeri ocağını bir bakıma praetorian birliği^[76] olarak kullanarak indirme çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Sadece isyana katılanların sayısı göz önünde bulundurulduğunda

(Tolstoy’un verdiği bilgilere göre 100 binden fazla kişi katılmıştı) isyana şehir halkının önemli bir bölümünün katıldığı sonucuna varılabilir. Asilerin başlıca talebi, başkentin Edirne’den İstanbul’a geri getirilmesiydi. Başkent Sultan II. Mustafa tarafından Edirne’ye taşınmıştı. Bu talep herşeyden önce İstanbul tüccar ve esnafının çıkarlarına uygundu. Onlar için başkentin Edirne’ye taşınması önemli maddi kayıplara neden olmuştu. Asilerin lideri iflas etmiş ünlü timar sahibi Karakaş Mustafa idi. Bu, XVII-XVIII. yüzyılın başındaki isyanların karakteristik özelliği idi.

“Edirne Vak’ası” diye adlandırılan isyan, asilerin Edirne’ye yürüyüşü, sultan ile Sadrazam Rami Mehmed Paşa’nın (1703 Ocak ayında sadrazamlığa getirilmişti) ve onun etrafındakilerin devrilmesi, Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin öldürülmesiyle sonuçlandı. İlginçtir ki olaylardan birkaç ay önce Tolstoy, “Şeyhülislam ve çocuklarının sonu, halkla askerî birliklerin ortak isyanı ile mümkün olacaktır” şeklinde yazmıştı.^[77] Daha sonra isyan başladığı zaman da isyanın yeniçeriler ve sıradan halk tarafından yapıldığını belirtmiştir.^[78]

Görünürde başarılı olmasına rağmen “Edirne İsyanı” asiler açısından trajedi ile sonuçlandı. Yeni Sultan III. Ahmed (1703–1730) onu yönetime getiren olaylara şu veya bu şekilde katılan herkesi ya idam ettirdi ya da sürdü. III. Ahmed’in yönetiminin ilk 8-10 yılında 30 binin üzerinde insanın idam edildiği ileri sürülmektedir.^[79] Türk tarihçisi A. N. Kurat’a göre, bu idamlar, XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı’da büyük devlet adamlarının ve becerikli komutanların bulunmamasının esas sebebiydi.^[80] Bu kanaate İngiliz araştırmacı V. H. Sumner de katılmaktadır: “Köprülü (1698-1702) ailesinden son devlet adamı Sadrazam [Amcazâde] Hüseyin’den sonra makamına layık olan bir varis çıkmadı ve 16 yıl boyunca İstanbul yönetiminde çok hızlı ve karmaşık siyasi değişimler yaşandı.”^[81]

Eylül 1703’de Sultan III. Ahmed’in sarayı İstanbul’a taşındı. P. A. Tolstoy ve diğer büyükelçiler de oraya gönderildi.

Tolstoy henüz Edirne’de iken yazılarında Osmanlı İmparatorluğu’nun ayrıntılı tasvirini yapmış, bu yazılar Mayıs 1703’de Rusya hükümetine gönderilmişti.

Her ne kadar Tolstoy’un bu kayıtları, bilinse ve tarih çalışmalarında defalarca kullanılmış olsa da, muhakkak müstakil bir araştırmayı ve bilimsel yayını hak etmektedir.^[82] Bu eser, sadece Rus diplomatlarının Osmanlı İmparatorluğu’ndaki hedefleri hakkında değil (belge şu ana kadar sadece bu doğrultuda incelenmiştir) ülke hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Yukarıda belirtilen bilgilere ilave olarak Tolstoy, tuttuğu notlarda Sultan II. Mustafa döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun dâhilî durumu hakkında ayrıntılı bir resim çizmekte, XVIII. yüzyılın başlarında ne Türk ne de Avrupa kaynaklarında bu kadar geniş bir şekilde anlatılmayan birçok önemli mesele hakkında değerli bilgiler vermektedir. Kayıtlar özellikle ağır vergi yükü, gayrimüslim halkla olan ilişkiler, devlet mekanizmasının yapısı, üst düzey bazı memurlarının kişisel özellikleri, saraydaki yolsuzluk, ordunun özellikle de donanmanın durumu, Türkiye’nin Avrupa ülkeleriyle ilişkileri, Rus-Türk ilişkilerini zorlaştırmaya çalışan Avrupa elçilerinin Türkiye’deki faaliyetleri konularını ihtiva etmektedir. Aynı zamanda diğer sefaret yazılarında olduğu gibi bu raporda da Tolstoy’un iki ülke arasında barışı muhafaza etmek için yaptığı faaliyetler ortaya konmaktadır.

İnce ve keskin bir zekâyâ sahip ve iyi bir gözlemci olan Tolstoy, Sultan II. Mustafa’nın kişisel özelliklerini isabetle tespit etmiştir: “O, bütün işlerini vezirine bırakmıştır, ne ordu, ne din, ne de saray işleri ile ilgileniyor. Ancak sarayın içinde eğlencesinden geri kalmıyor ve çeşitli hanımlar

bulundurarak onlarla eğleniyor.”^[83]

Tolstoy, sultanın eğlencilerinin hazineye ne kadar pahalıya mal olduğuna da dikkat çekiyor: “Avlanmayı çok seviyor, çeşitli av merasimlerine büyük harcamalar yapılıyor. Hazine bu harcamalardan zor duruma düşmüştür.”^[84]

Tolstoy, faaliyetleri doğrultusunda feodal bürokrasi ve o dönemde rolü ve etkisi artan Müslüman din adamlarıyla yakın ilişki kurmuştur. O, “önceleri şeyhülislamın siyasi işlere karışmaz, bu işleri vezirlere bırakırlardı. Kendileri ise dinî işleri idare ediyorlardı. Şu anda ise durum değişmiştir” şeklinde satırlar yazmıştır.^[85]

Sultanların din adamlarına ve dinî müesseselere cömert maaşlar ödemesi üst düzey din adamlarının ekonomik durumunu kuvvetlendirmiştir ki, bunlar da büyük mülkiyet sahibi feodallerin arasında yer alıyorlardı. Tolstoy o dönemde, “Türk devletindeki çok sayıda mülkiyet, gelirleri ile birlikte cami ve tekkelere verilmiştir. Onların gelirleri bizzat sultan tarafından temin edildiğinden bu duruma kimse karşı gelemiyor ve gelirleri her sene daha fazla artıyor” şeklinde notlar düşmüştür.^[86] İleri gelen din adamlarının durumuna gelince buna en güzel örneği şeyhülislam teşkil etmektedir. Tanıkların ifadesine göre, “şeyhülislam kendisine büyük bir hazine toplamıştır.”^[87] Din adamlarının sahip oldukları mal varlıkları hakkında daha iyi fikir sahibi olmak için onların tüm hazinenin gelirlerinin üçte birine sahip olduklarını söylemek yeterli olacaktır.^[88] Tabii olarak burada da hakkın kötüye kullanılması ve istismar gibi vakalar yaşanıyordu.^[89]

Tolstoy’un verdiği gerçek rakamlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun feodal bürokrasisinin faaliyetleri aydınlanmaktadır: “Tüm Türk vezirler devlet idaresinden ziyade kendi zenginliklerini düşünüyorlar... Şu anda Türk ağalar Hazine-i Âmire’yi kendi istekleri doğrultusunda kullanabilme imkânı elde ettiler.”^[90]

Tolstoy, devletin idari yapısı hakkında yeterince geniş bilgiler veriyor, dönemin üst düzey memurlarını, yani sadrazam, defterdar, reisülküttab, sadaret kethüdası ve diğerlerini tasvir ederek onların her birinin görevlerini anlatıyor.^[91] Özellikle de devletin düzgün bir şekilde yürütülmeyen (devletin gerçek gelirini vezirler dahi bilmiyorlardı) mali idaresi hakkındaki bilgiler ilgi çekicidir. Tolstoy’a göre, sultanın memurları mali konularda “ya hiç birşey anlamıyor ve yapamıyorlar, ya da çalışmak istemiyorlar ve bilinçli bir şekilde hazineyi muhafaza etmeyerek daha kolay bir şekilde hazineyi soyuyorlar.”^[92]

Eskiden Doğu’nun en zengin ülkelerinden sayılan Osmanlı İmparatorluğu iflas etmekte ve fakirleşmekteydi. Devletin borçlarının sürekli artması ülkenin mali durumunun kötüleştiğine bariz bir örnek teşkil etmekteydi. “... Şu anda devlet halktan gelen gelirle, giderleri karşılayamaz duruma gelmiş ve her sene hazinenin borcu bir önceki seneye nazaran daha da artmaktadır”^[93].

Tolstoy’a göre, devletin mali çöküşüne sebep olan başlıca nedenlerden biri, imparatorlukta hüküm sürmekte olan hazinenin hortumlanması ve suistimallerdir. Ona göre, şayet “vezirler hırsızlık yapmasalar ve tutumlu olmaya çalışsalar” o zaman hazine çok daha büyük kaynağa sahip olurdu.^[94]

Tolstoy’un vergi sistemi, Mısır, Suriye, Anadolu, Kıbrıs, Sırbistan, Bosna ve diğer bölgelerden vergilerin toplanması ve imparatorluğun belirtilen bölgelerinde gelir-giderlerin paylaşılması hakkında verdiği bilgiler, sosyo-ekonomik meselelerle ilgilenen araştırmacılar için büyük önem arz

etmektedir.^[95] Tolstoy ağır vergilere ve çalışan halk üzerindeki büyük yüke işaret ederek bu konuda da yönetimin yolsuzluğunun ve hırsızlığının o kadar büyük ölçüde olduğunu belirtiyor ki, hazineye toplanan miktarın üçte birinden fazlası çalınıyordu.^[96]

İstismarın artması halkın iflas etmesine neden oldu. Tolstoy'un ve dönemin Türk kaynaklarının verdikleri bilgiler köylülerin fakirliklerinin kitlesel özellik taşıdığına tanıklık etmektedir. Eskiden hazineye önemli katkıda bulunan birçok yerde halk sonunda iflas etti. Tolstoy bu durum hakkında şöyle bir izahta bulunuyordu: "...önemli gelirlerin ortadan kalkmasının sebebi, reayanın oldukça fakirleşmesi idi."^[97]

Tolstoy defalarca, yönetimin dinî baskısının yanısıra ağır vergi yüküne tabi tutulan Hristiyan halkın durumunun daha da müşkil olduğunu belirtmiştir: "...Hristiyan halk baskı ve çekilmez ağır vergi yüküne tahammül ediyordu."^[98] Tolstoy'un verdiği bilgiler aşikâr bir şekilde Osmanlı zulmünün Slav halkların yaşadığı ülkelerde nelere mal olduğunu göstermektedir. Örneğin Bosna ve Sırbistan'daki birçok yerleşim birimlerindeki halk iflas etti ve fakirleşmiş halk oraları terketti.^[99]

Osmanlı İmparatorluğu'nun dâhilî durumu hakkında geniş bilgiye sahip olan Tolstoy gayet adil bir şekilde halk isyanlarını vergi yükünün ağırlaştırılması ile irtibatlandırıyor. Bu konuda, Türk hâkimiyeti altında bulunan Hristiyanların durumu hakkında belirttikleri oldukça ilginçtir: "İstanbul ve Edirne şehir merkezlerinde ve bu bölgelere yakın yerlerde yaşayanlara hiç merhamet gösterilmeksizin bunlar ağır vergilere tabi tutulmakta. Ancak Kudüs, Mısır, Antakya, Makedonya, Suriye İskenderiye'si ve Kahire bölgesi ile Babil'de Yunan, Arap ve diğer Hristiyan halktan, onların isyan etmelerinden korktukları için daha hafif vergiler topluyorlar."^[100]

Tolstoy, Türklerden bahsederken herşeyden önce onların hür olmayı sevdiklerini ve gururlu olduklarını belirtiyor. "Türk halkının durumu: Onlar azametli, kibirli, şöhret seven bir halktır. Kendileri hakkında hür bir millet olarak bahsederler..." Tolstoy kitlelere yapılan istismara, özellikle de köylülerden alınan "ağır vergilere"^[101] tanıklık ederek, bu meselede de yönetimin her zaman isyanı beklediğini belirtiyor: "...Onların üst makamında bulunanlar halka yalandan hoş gözükme teler. Ancak onların yaptıkları bu iyilikler halkı sevdiklerinden değil, onların isyan etmelerinden korkmalarındandır."^[102]

Osmanlı tarafından ele geçirilen diğer Müslüman halka, özellikle de Suriye, Irak ve Yemen'de yaşayan Araplara gelince, Türk kaynaklarının onların Türk yönetimine karşı sürekli isyan ettiklerine dair verdikleri bilgileri Tolstoy da doğrulamaktadır.^[103] Tolstoy'un Türkiye'de bulunduğu zaman zarfında özellikle Suriye ve Irak'ta yaşayan Arapların büyük bir isyanı oldu. Tolstoy, isyanı bastırmak için çeşitli önlemlerin alındığını belirtiyor. Örneğin Osmanlı yönetimi Mısır Araplarının vergilerini azalttı,^[104] Irak'ta Arap kabileleri arasında düşmanlık ve nifak çıkarttı,^[105] diğer kabilelerin liderlerine belli bir miktar maddi kaynak aktardı.^[106] Tolstoy aynı zamanda bu liderlerin söz konusu olayları öne sürerek Osmanlı Devleti'nden para talep ettiklerini belirtmektedir: "Bir de çölde yaşayan Araplar vardır. Onlar Türk hacılarının Mekke ve Medine şehirlerine gittikleri yolun üzerinde yaşıyorlar. Oradaki Araplar istedikleri zaman Türklere tabi olurlar, ancak bunu da sadece Türklerin onlara para gönderdikleri zaman yaparlar. Türkler de her sene onlara para gönderiyorlar..."^[107] Ancak Osmanlı Devleti, Arapları hizaya getirmek için başka metotlar da kullanmıştır. Örneğin yukarıda belirtilen Irak Araplarının isyanını bastırmak için oraya büyük ordu

ile yedi paşa gönderilmiş ve bunun neticesinde de “Araplar imha edilmiş ve neredeyse hepsi öldürülmüştür.”^[108]

Türk sultanının vassalı Kırım Hanlığı’nın özel bir konumu vardı. Hanın birlikleri Türkiye’nin yürüttüğü neredeyse tüm savaflara katılıyordu. Bunun karşılığında Osmanlı Devleti ona “iaşe ve silah alabilmesi için” her sene 40 bin altın ödüyordu. Kırımlılar ise bunun mukabilinde askerî ganimetin bir kısmını sultana ayırıyorlardı.^[109]

Tolstoy’un Kuzey Afrika hakkında verdiği bilgilere göre, orada yaşayan halk fiilen Osmanlı Devleti’nden bağımsızdı. Onların oraya keşif gezileri yapan Fransız, Portekiz ve İspanyollara karşı mukavemet gösterdiklerine dair bilgiler Tolstoy’un notlarında yer almaktadır.^[110]

Tolstoy, özellikle ülkenin ekonomik durumunun kötüleşmesinin en fazla etki ettiği Osmanlı ordusu hakkında değerli bilgiler vermektedir. Rus sefir, Kutsal İttifak ile savaştan bahsederken, onun Türkiye açısından başarısızlıkla sonuçlanmasının sebebini genel iktisadi düşüşe bağlıyor: “Onların son savaşta gerekli miktarda askerî alayla katılmamalarının sebebi ise ülkenin fakirleşmesi, Asya’daki halkın ezilmesi ve açlık sınırına gelmesidir. Neticede onlar kendi adamlarını askere göndermek için gerekli parayı toplayamadılar.”^[111]

Türk ordusunun önemli bir kısmı, özellikle de yeniçeriler, eski savaş becerilerini kaybetmekteydiler. Eskiden yapılması gerekli olan askerî talim ve eğitimler artık yapılmıyordu. Devlette paranın yetersizliği ve yeniçeri ağalarının hırsızlığı yüzünden yeniçeriler aylarca maaşlarını alamıyorlardı ve geçimlerini temin edebilmek için zanaat ve ticaretle uğraşmak zorundaydılar. Tolstoy, “yeniçeri ocaklarında çoğu insanın geçimini temin edebilmek için ticaretle uğraştığını, ellerine düşen herşeyi alıp sattığını ve böylece gelir elde ettiklerini” belirtmiştir.^[112] Doğal olarak da bu sebepten ötürü ordunun savaş becerisi gelişme göstermiyordu. Tolstoy, adil bir şekilde bu ordudan bahsederken onların sadece “adlarının savaşçı olduklarını, aslında ise savaşmayı bilmediklerini” yazıyor.^[113]

Ancak özel eğitim alan askerler de savaş sanatını bilmeleri açısından bariz bir şekilde Avrupa ülkelerinin ordusundan daha zayıftı. Bu konularla yakından ilgilenen Tolstoy’a göre, “onların tüm askerî güçleri ve kurnazlıkları sadece sayılarının çokluğundadır... Düşman onları dağıttığı zaman bir daha nizamlı hale gelemez, kaçar ve ölürler. Düzenli bir savaşa da alışık değiller. Düşman onları takip ettiği zaman komutanlarını bırakır ve bir daha dönmek üzere kaçarlar. Kendileri de askerî düzenlerinin işe yaramadığını ve kötü olduğunu anlıyorlar, ancak bu konuda yabancılardan birşey öğrenmeye de yanaşmıyorlar.”^[114] Kalelerin inşası meselesi hakkında da Tolstoy benzer şeyleri yazmakta ve onların Türkiye’de eski adetlerle inşa olunduğunu belirtmektedir: “...İstihkâm ilmi doğrultusunda inşaat yapamıyor, burada da hile yapıyor, her tarafı akıllı bir şekilde inşa olunmuş kalelerle değil kalabalık insan kitleleri ile kuvvetlendiriyorlar.”^[115]

Hiç kuşkusuz bir tarihçi açısından askere alım düzeni, ordunun bakımı, ihtiyaçlarının karşılanması konularında da sefirin tuttuğu notlar, bir hayli ilginç malzeme konumundadır.^[116]

Tolstoy raporlarında Türk donanmasının durumunun anlatımına geniş yer ayırmaktadır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, bu mesele I. Petro’yu özellikle ilgilendiriyordu. Türk donanması diğerleri ile kıyaslandığı zaman büyüktü, fena donatılmamıştı ve Karadeniz’de önemli bir konuma sahipti. Tolstoy, 1701 yılında yayımlanan Bahriye kanunnâmesini de kayıtları arasına dâhil etmiştir. Bu

kanunnâmede donanmayı idare etme kurallarından, kapdanıderyadan sıradan denizciye kadar deniz rütbelerinden, onların sorumluluklarından, maaşlarının ödenme kurallarından geniş bir şekilde bahsedilmektedir.^[117] Bilindiği gibi, o dönemde Rusya’da deniz kuvvetleri tüzüğü mevcut değildi. Yalnız bir müddet sonra *Rus Donamasına Bağlı Askerî Talimat ve Kaideler ile Gemiler Kanunu* onaylanmış, *Deniz Kuvvetleri Tüzüğü* ise 1720’de hazırlanmış ve onaylanmıştır. Takdire şayandır ki, donanmanın organizasyonu ve gemi yapımı meselesi Tolstoy tarafından profesyonel bir şekilde ele alınmıştır. Bu husus, sefirin bu konuya da iyi bir şekilde vâkıf olduğunu göstermektedir.

Türkiye’nin Kutsal İttifak ile yaptığı savaşı kaybetmesi kuşkusuz onun milletlerarası arenada da itibarını zedeledi. Tolstoy, bunun özellikle yabancı büyükelçiler ile ilişkilerde kendini gösterdiğini yazmıştır: “...Yapılan savaş Türklerden çok şeyi götürdü ve bu, elçilerle siyasi görüşmelerde kendini göstermektedir... Türkler Avrupa’ya yerleştikten sonra barış hakkında elçilerle törenli konuşmalar yapmazlardı.^[118] Şimdiki antlaşmalarda ve barış görüşmelerinde olduğu gibi siyaset yapmaz, hoşgörü göstermezlerdi.” Tolstoy, anlatımına şöyle devam etmektedir: “törenlerin gereğince idare edilebilmesi için özel makam oluşturuldu.”^[119] O dönemde Osmanlı’da Fransa, Hollanda ve İngiltere’nin büyükelçileri, Avusturya küçükelçisi ve Ragusa (Dubrovnik)’nın diplomatik temsilcisi bulunuyordu. Avrupa ülkelerinin İstanbul’daki elçilerinden başka, imparatorluğun ana liman şehirlerinde ve adalarda konsolosları bulunuyordu.^[120]

Bazı ülkeler Rusya’ya karşı düşmanca tavır sergilediklerinden Tolstoy’un onların adımlarına zamanında ve gerektiği gibi karşılık verebilmesi için bu ülkelerin İstanbul’daki elçilerini yakından takip etmesi gerekiyordu. Örneğin Tolstoy, Fransa büyükeçisi Şarly Ferriol’u adeta mercek altına almıştı. XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Rusya’nın Fransa ile ilişkileri kötüydü. Fransa, Türkiye’yi İspanya mirası uğrunda yürütülen savaşta müttefiki yapmak istiyordu.^[121] Bu ise Türkiye’yi Rusya ile muhtemel savaştan uzak tutacaktı. Türkiye’nin Rusya ile savaşmasını ise Fransa’nın düşmanları İngiltere ve Hollanda istiyordu.^[122] Hatta Fransa, Rusya’yı Avusturya ile karşı karşıya getirecek adımlar da atmıştı.^[123] Aynı zamanda Fransa, Temmuz 1698’de İsveç ile de ittifak anlaşması imzalamış ve Lehistan’da Rusya karşıtı taht adayı Stanislas Leşcinski’yi desteklemişti.^[124] Daha sonra, takriben 1705’ten itibaren, Fransa’nın İsveç ile daha da yakınlaştığı ve Türkiye’de açık bir şekilde Türklerin çıkarlarını savunuyormuşçasına Rusya karşıtı siyaset yürüttüğü bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devleti bazı durumlarda Fransızların “hoşgörülerinin” gerçek sebebinden haberdar olmuştur. Örneğin Tolstoy’un tanıklığına göre, Fransa’nın Türkiye’ye Kutsal İttifak ile yaptığı savaşta destek vermesini Osmanlı Devleti yeterince doğru bir şekilde değerlendirdi ve Osmanlılar, Fransızların “Türklerle yardım etmek maksadıyla değil, bugünkü işleri için yardımda bulunduklarına” dair kanaate vardılar.^[125]

Fransız elçi, sultana ve etrafındakilere çeşitli kumaşlar, saatler, pahalı mücevherler, ipek gibi değerli hediyeler, önemli miktarda paralar sunarak sözlü düşüncelerini daha fazla kuvvetlendiriyor, Osmanlı Devleti’nin Avusturya yönetimine karşı çıkan Macarları kendi tarafına çekme çabalarını destekliyor ve bununla da, daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye’yi Avusturya’ya karşı savaşa tahrik ediyordu.^[126] Avusturya ile ittifak hâlinde olan İngiltere ve Hollanda ise Fransızların çabalarına engel olmaya çalışıyorlardı. Bu konuda Tolstoy şöyle haber veriyordu: ” Fransız elçi inanılmaz çabalar sarfetmektedir. Ancak İngiltere ve Hollanda elçileri de boş durmamaktadırlar. Onların ne kadar para harcadıklarını ve hediyeler verdiklerini ise bir tek Allah biliyor.”^[127]

Daha sonra Fransa, aynı güçle, belki de daha fazlasıyla, Rusya karşıtı siyaset izlemeye ve Türkleri Rusya ile savaşa teşvik etmeye başladı. Tolstoy, XIV. Louis'nin Türkiye'deki elçisi Ferriol'a 1707'de Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaştırmak için her türlü çaba sarfetmesini ve hiçbir maddi tasarruftan kaçınmamasını emrettiğini, elçinin ise tek başına Osmanlı Devleti'nde bu işi yapmasının zor olduğunu belirttiğini yazmaktadır. Yine Fransız elçisi, Rus elçisi Tolstoy'un kendisinin çabalarına karşı koyduğunu ve bundan dolayı da gizli bir şekilde Kırım Hanı ile anlaştığını kendi efendisine belirtmiştir.^[128] Bütün bunları Tolstoy kendi notlarına kaydetmiştir.

Aynı yılın Mart ayında İstanbul'a, Fransız elçisinin yanına XII. Karl ve Stanislas Leşcinski'nin gönderdiği biri geldi ve efendilerinden Osmanlı Devleti'ne mektup getirdi. Tolstoy, St. Petersburg'a yazdığı mektupta gelen bu elçinin Osmanlı Devleti'nden "Stanislas'ın Moskova Çarına karşı gelmesine yardımcı olması" için ricada bulunduğunu belirtmiştir.^[129] Aynı zamanda İstanbul'a Kırım Hanı'nın gönderdiği birisi geldi ve Türkiye'de Fransız elçi ile beraber hareket ederek Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaşması için ikna etmeye çalıştılar.^[130]

Büyük ölçüde Tolstoy'un aktif faaliyeti sayesinde Fransızların çabaları sonuç vermedi. Rusya ile barışı muhafaza etmeye, Kırım Hanı'nı da azletmeye karar verildi.^[131] Fransa daha sonra da müttefikleri XII. Karl ve Stanislas Leşcinski'yi desteklemeye devam etti. Bilindiği gibi onların çabaları 1711 Rus-Türk savaşının çıkmasında önemli rol oynadı.^[132]

Tolstoy, Fransız diplomasisinin Osmanlı'daki faaliyetlerini karakterize ettiği zaman sadece dış politika meselelerini anlatmıyordu. Kendi kayıtlarında Rus sefir, Fransızların Türk pazarına özel ilgilerinin bulunduğunu ve onların amaçlarının İngiliz ve Hollanda tüccarlarını Türk pazarından uzaklaştırmak olduğunu belirtmiştir: "...Fransızlar Türk topraklarına kendi çuhalarını getirmek ve İngilizler ile Hollandalıları bu pazardan uzaklaştırmak istiyorlar. Şu andaki durum Fransızların denizde ticaretlerinin İngiliz ve Hollandalıları geride bıraktığını, Türk topraklarında aktif bir şekilde ticaret yaptıklarını göstermektedir."^[133] Muhtemelen bu sebepten dolayı Fransa, diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında, Osmanlı'da en fazla konsolosluk bulunduran ülke idi. Onların Halep, İzmir, Kahire, Beyrut, Trablusşam (Tripoli), Kıbrıs ve diğer yerlerde konsolosluğu bulunuyordu.^[134] Fransızlar Osmanlı İmparatorluğu'na altın ve gümüş mamülleri, çuha ve çelik getiriyor,^[135] oradan ise İran ipeği ve gıda malları alıyorlardı.^[136]

Tolstoy, anlattıkları olayların çoğunun tanığı ve çağdaşı olarak Fransız tüccarlarının Türkiye'de yaptığı bazı uygunsuz faaliyetler hakkında da bilgi veriyordu. Örneğin Tolstoy'a göre, "Fransızların bir kısmı Malta, Livorno, Moritanya bayraklı gemilerle gelerek ticaret yapıyorlardı. Hırsızlık olayları olduğu zaman da bunlar Fransızlardan biliniyordu... Türkleri aldatmaktan da çekinmiyorlardı. Kendi topraklarında sahte Türk parası basıyor, bunlara Türkçe yazı ve armalar yerleştiriyor ve bu paraları Türk tarafına veriyorlardı."^[137]

Mamafih, Tolstoy şöyle yazıyor: "Fransızlar savaş yapmadan Türk topraklarını istila ediyorlar."^[138] Bu tür olaylar ve Fransa'nın Rus-Türk ve Türk-Avusturya savaşlarını tahrik etmeye yönelik siyasi entrikaları hiç şüphesiz Fransız temsilcilerinin sultan ve onun memurlarını inandırmaya çalıştıkları gibi Osmanlı'ya karşı duydukları samimi dostluk belirtileri değildi.

İngilizlerin imparatorluktaki konumlarına gelince, Tolstoy'a göre, İngilizlerin konumu sağlamdı. İngilizleri daha çok Osmanlı pazarı ilgilendiriyordu. Onlar oraya yasal bir şekilde çuha, kalay,

kurşun, çelik getiriyor ve ihtiyaçları olan hammaddeyi satın alıyorlardı. İngiltere açısından Osmanlı ile ticaret yapmanın önemli olduğunu ise onların 1581’de oluşturulmuş meşhur Levant Şirketi ile devletlerinden aldıkları yetkilerle gelmiş olmaları kanıtlamaktadır. Tolstoy’un yazdığı gibi, “İngiltere elçisi ticari maksatla seçiliyordu.”^[139]

İngilizlerin Karlofça Kongresi’ne arabulucu sıfatıyla katılmaları da Osmanlı Devleti’nin İngiltere’ye karşı olumlu düşünceler beslemesinin sebeplerindendi.^[140] Bununla beraber, daha önce de belirtildiği gibi, İngiltere ve Hollanda, Rus-Türk görüşmelerinin yarıda kalması için çaba safrediyorlardı. Onlar Türk tarafının taleplerini ve çıkarlarını desteklediklerini beyan ediyor ve böylelikle de gerçek niyetlerini saklıyorlardı. Rus tarafını bu tür faaliyetler hakkında görüşmelerde bulunan temsilcileri haberdar ediyorlardı.^[141] Türkiye ile Rusya arasında savaşın devam etmesi deniz ülkelerinin çıkarlarına uygundu. Çünkü o zaman I. Petro bu devletlerin barış antlaşması imzaladıkları İsveç ile savaştan vazgeçmek zorunda kalacaktı. Diğer taraftan Türkiye, Rusya ile savaştığı takdirde İngiltere ve Hollanda’nın İspanya mirası uğrunda yapılan savaşta başlıca müttefikleri olan Avusturya karşıtı politika izlemeye muktedir olamayacaktı. Bundan başka her iki devlet de Rus donanmasının inşasından ciddi manada rahatsız olmuşlardı ve onu gelecekte deniz ticaretinde kendilerine rakip olarak görüyorlardı. Bu konuda sadece Tolstoy değil Ukrainçev de kendi hükümdarına yazmıştır: “İngiltere ve Hollanda Türk Devleti’nde yaptıkları deniz ticaretinden önemli gelir elde ediyorlardı. Sizin Azak ve Arhangelsk’de gemi inşa etmeniz ise onları rahatsız ediyor ve bunu gelecekte kendilerine deniz ticaretinde büyük engel olarak görüyorlar.”^[142]

İngiltere’nin 1711 Rus-Türk Savaşı sırasında Türkiye’ye karşı olan yaklaşımını da kesinlikle dostluk ilişkileri çerçevesinde değerlendiremeyiz. Bunun en güzel kanıtı ise o dönemde kaleme alınan İngiliz diplomatik belgeleridir. Örneğin onların birisinde, “Bizim Fransa ile büyük işimizi bitirinceye kadar^[143] hiç kuşkusuz bu bölgelerde ateşi (yani Rusya ile Türkiye arasındaki savaşı) körüklemek bizim çıkarımızdır” denmektedir.^[144] Rusya ile Türkiye arasında 1711 Temmuz’unda yapılan barış antlaşmasının imzalanması hakkında İngiltere’nin Rusya’daki temsilcisi Witvort, Londra’ya açık bir şekilde şöyle yazıyordu: “Tüm bunlar bizim için huzur verici bir görüntü değildir.”^[145]

Tolstoy’un, Türkiye’nin Hollanda, Avusturya, Lehistan, Venedik ve Ragusa ile olan ilişkileri ve bu ülkelerden bazılarıyla yaptığı ticaret hakkında verdiği bilgiler de belli bir ölçüde ilginçtir.^[146] Giderek artan ekonomik ve siyasi düşüş içerisinde olan İran ile ilişkilerden bahsettiği zaman Rus sefir, Basra yüzünden çıkan bazı olaylara ve İran’ın zaman zaman Türkiye aleyhinde çıkan Arap isyanlarını desteklediğine dair bilgiler aktarmıştır.^[147]

Tolstoy, tuttuğu notlarda Rus-Türk ticaretine ve Osmanlı’da bulunan Avrupalı elçilerin Rusya’ya yönelik tutumlarına önemli yer ayırmakta ve onların Rusya’ya karşı önyargılı davrandıklarını belirtmektedir.^[148] Bununla beraber Tolstoy, Avrupa ülkelerinin Osmanlı’nın Rusya’ya karşı olumsuz tutum sergilemesini istemelerini çok iyi anlıyordu. Avrupa ülkelerinin bu isteği, sadece siyasi değil ekonomik sebeplerden de kaynaklanıyordu. Bu ülkeler, Rusya ticaretinin esas payını Batı Avrupa’ya doğru yöneltmek için çaba sarfediyordu. Orada Kuzey Savaşı’nın doğurduğu şartları kullanarak büyük çıkarlar elde etmek mümkündü. Ancak bu ülkeler, doğal olarak Rus tüccarlarının Türk pazarında görünmelerine karşı çıkıyorlardı. Tolstoy ayrıca bazı ülkelerin, özellikle de Fransa’nın Karadeniz üzerinden ticaret yapma hakkını istediklerini belirtmektedir: “bu konuda çok çaba sarfettiler ancak bir şey elde edemediler.”^[149]

Tolstoy'un belirttiğine göre Türkiye, Karadeniz'i gemi ticaretinde geniş bir şekilde kullanıyordu: "Karadeniz'den İstanbul'a getirilen ve oradan da tüm Türk topraklarına gönderilen mallar şunlardı: buğday, arpa, yulaf, yağ, kendir, bal, peynir çeşitleri, tuzlanmış et, deri, mum ve ipek. Bunları Hristiyanlar da alıyordu... Şayet bir sene bunlar Karadeniz üzerinden gelmezse, İstanbul aç kalacaktır."^[150]

Bilindiği gibi o dönemde Rusya, Türkiye ile sadece barış yapmak için çaba sarfetmiyor, aynı zamanda ticari ilişkileri de geliştirmeye çalışıyordu. Sonuncu husus birçok sebebin yanı sıra Kuzey Avrupa ile savaş yüzünden ticaretin kesilmesi ile izah olunuyordu. Tolstoy'un haber verdiği gibi Türkiye'nin kendisi de Rus mallarına ilgi gösteriyordu: "Rusya'dan onlara gelen ve başka yerde bulamayacakları mallar: Samur, tilki ve sincap derisi, beyaz hayvan derisi, tavşan derisi ve diğer ince hayvanların derisi. Bundan başka yuft,^[151] deri ve balık kemiği. Şayet korkmasalar onların Azak'da büyük pazarı olmuş olurdu. Karadeniz üzerinden kısa ve uygun bir güzergâh bulunmaktadır. Karadeniz sahillerinde bulunan tüccarlar için bu yol çok uygundur."^[152] Sonra ise şunları ilave ediyor: "Moskova'dan bol miktarda gelen kürk ve deriler, Türkler arasında büyük rağbet görmektedir."^[153]

Tolstoy, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ticarete olumsuz yaklaşmasını birkaç sebeple izah ediyor. Ona göre birincisi, Osmanlı Hristiyanlarının Rusya ile irtibata geçme endişesidir ki, "Türkler onları her zaman iç düşman olarak kabul ediyor ve onların korku ile yenildiklerine inanmıyorlar."^[154] Bundan başka onun sözlerine göre, Türkiye'de Rusya ile ticaret geliştiği takdirde "kendi halkının gelirlerinin elden çıkacağı" düşünülüyordu.^[155] Bu sebep doğru kabul edilemez. Çünkü I. Petro, Türk tüccarlar için özel imtiyazlar tanımıştı. Bundan başka Tolstoy, "Türkler, Rus tarafının onlarla Karadeniz üzerinden ticaret yapmak istediğini biliyorlar. Osmanlı'da şüphe uyandırmayacak Moskova mallarının Azak'tan başka bir yere gitmeyeceğini de anlıyorlar. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği mallar da ancak Azak üzerinden Ruslara ulaştırılıyordu. Çünkü her türlü silah Moskova'ya Azak'tan geçmeden gönderilemez. Ancak Moskova gemilerinden korktukları için Karadeniz üzerinden ticaret yapmak istemiyorlar."^[156]

Şunun da belirtilmesi gerekiyor ki, Rusya donanmasını askerî maksatla Türkiye'ye karşı kullanmayı düşünmüyordu. Bu husustan Tolstoy'a verilen talimatta çok açık bir şekilde bahsedilmektedir. Talimatta donanmanın varlık sebebi aşağıdaki gibi izah olunmuştur: "Bizim amacımız, onlar (Türkler) tarafından yapılacak herhangi ani saldırı ve devletlerinde sık gerçekleşen değişiklikler karşısında kendimizi korumaktır. Çar hazretleri kendisi hiçbir teşebbüste bulunmayacaktır. Sizin tehlikeli hazırlık içerisinde olmanız sadece bizim kendimizi savunmamızı gerektirir. Siz herkesle barış içerisinde yaşasanız da yeterince donanmaya sahipsiniz ve onları her zaman hazır tutuyorsunuz. Çar hazretleri hiçbir zaman barışı bozup savaşa başlayan taraf olmayacak. Barış şimdiki antlaşma ile Allah'ın yardımıyla onaylanmıştır."^[157]

Bu giriş bölümünde bizim yayımlanan belgelerin geniş analizini yapma gibi bir hedefimiz yoktur. Ancak bu belgelerin ilmî değerinin tartışılmaz olduğunu bir kez daha belirtmekte fayda vardır.

Tolstoy, I. Petro'nun sorularına, Osmanlı'da gelişen gerçek olaylara, hem olumlu hem de olumsuz gelişmelere dayanarak cevap hazırlamıştır. Rus sefir bir taraftan Türk halkının hürriyeti sevdiğini, gururlu olduğunu belirtmekte, diğer taraftan da sultanın üst düzey memurlarının kurnaz ve vicdansız olduklarını ve saraydaki yolsuzluğu anlatmaktadır. Osmanlı piyade ordusunun genel olarak savaş

becerilerini kaybettiklerini anlatırken dahi bazı askerî birliklerden övgü ile bahsediyor ve Türk donanmasının teşkilat yapısının takdire şayan olduğunu belirtiyor. Bunu 1701 yılında hazırlanmış Türk Bahriye kannunamesini tanıtırken açık bir şekilde farketmek mümkündür.

XVIII. yüzyılın başlarında Türkiye ile barışın sağlanması ve ticaretin geliştirilmesi Rusya Devleti'nin çıkarınyaydı. Bunu Tolstoy'un misyonu ve bu ülkedeki elçilik faaliyetleri de açık bir şekilde göstermektedir. Yayımlanan belgeler ve o dönemin diğer arşiv belgeleri de bunu kanıtlamaktadır.^[158] Rusya tarafı aktif bir şekilde Türkiye ile barışı muhafaza etmek istese de İngiltere, Fransa ve Avusturya diplomatları tarafından uzun bir süre kışkırtılan Osmanlı yönetimi nihayetinde kuzey komşusuna karşı savaş açtı. Bu, kendisinin de o kadar da istediği bir savaş değildi.

Avrupa ülkeleri İspanya mirası uğrunda yürütülen mücadele çerçevesinde farklı nedenlerden de olsa Rusya'ya karşı beraber hareket ettiler.^[159] Onlar Türkiye'yi Rusya'yı etkileyebilecek ve onun gelişmesini engelleyebilecek önemli bir manivela olarak görüyorlardı. Macar isyanının önderi Rakoçi, 1710-1711 Rus-Türk Savaşı'nın amacının I. Petro'nun Avrupa işlerine müdahil olmasını engellemek olduğunu dile getirmiştir.

Ancak bu artık sonraki yıllarda gelişen olaylardır. 1703–1704 yıllarında ise Sadrazam Halil Paşa dahi Tolstoy'un faaliyetlerinin barışı muhafaza etme maksadı taşıdığını itiraf etmiş ve Osmanlı Devleti'nin de buna uygun olarak komşu ülke ile barış içerisinde olmayı arzuladığını belirtmişti.^[160]

Sovyet araştırmacısı A. D. Jeltyakov'un belirttiği gibi, eskiden Rusya, Türk topraklarını, seyyah, tüccar, hacı, diplomat, asker ve esirlerin çabası sayesinde elde edilmiş dağınık bilgiler sayesinde tanırken, I. Petro'dan başlayarak Rusya yönetimi ve toplumu, tedirgin güney komşusuna karşı daha derin ve sürekli ilgi göstermeye başlamıştır.^[161] Bunda da kuşkusuz Tolstoy'un emeği vardır. Onun tuttuğu kayıtlar, Rus yönetiminin sorularına verdiği cevaplar, yazdığı raporlar ve diğer belgeleri Rusya'da Osmanlı İmparatorluğu hakkında yeni bilgiler merhalesini başlatmıştır. Ayrıca, yayımladığımız bu raporları bizzat şahit ifadesi olarak ele almak mümkün iken (onların değerli olmasının da sebebi budur) sorulara yazdığı cevaplar da Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatının çeşitli alanlarının araştırılmasının önemli neticeleridir. Bu belgelerin ortaya çıkması aynı zamanda Rusya'da Türkoloji ilminin doğuşunu da haber vermiştir ki, akademisyen A. N. Kononov da bu doğuşun XVIII. yüzyılın başlarında gerçekleştiğini ileri sürmektedir.^[162]

Elinizdeki bu çalışma, P. A. Tolstoy'un Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, devlet yapısı, dâhilî ve harici durumu ile okuru tanıştırmaktadır. Benzeri bilgiler Tolstoy'un Osmanlı'da bulunduğu süre içerisinde kaleme aldığı bütün notlarında mevcuttur. Ancak bu bilgiler arasında en ilginç ve en doyurucusu hiç şüphesiz 1703 yılına ait bilgilerdir. O zaman Tolstoy'un kendisi de ülke, devlet adamları ve hâkim düzen ile yeni yeni tanışıyordu. Osmanlı Devleti için 1703 yılı, büyük sarsıntılar yılı idi. Bu tarihte iki darbe yapılmıştır ki, bunlardan biri, sultanın azli ile sonuçlandı. Yine bu tarihte yeni dış politikanın temelleri atıldı, Kutsal İttifak ile savaşı (1684-1699) kaybettikten sonra tüm berraklığı ile ortaya çıkan krizler aşılmaya çalışıldı. Rusya'nın Osmanlı'da ilk daimi elçisi gibi dikkatli bir gözlemcinin tanıklığı, bu ülke hakkındaki bilgilerimizi genişletiyor ve Rusya yönetiminin güney komşusu hakkında ne derecede bilgi sahibi olduğunu da ortaya koyuyor. İşte bu bilgiler Rusların Osmanlı'da böyle bir siyaset izlemesine, komşu devletler arasındaki sorunları aşmasına yardımcı oldu ve Rusya için zor bir dönemde, yani Kuzey Savaşı'nın başında Osmanlı ile "barışı muhafaza" etmesine imkân tanıdı. İstanbul'daki Rusya sefareti de bu maksatla tesis olunmuş ve

neticede amacına ulaşmıştı.

Elinizdeki bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü, Osmanlı ülkesindeki halkın durumunun tasviri ya da sefaret belgelerinde belirtildiği gibi “maddelere” yazılan “cevaplar” oluşturmaktadır. Bu maddeler, yani Rus yönetimini ilgilendiren, devlet yapısının özelliklerine, Osmanlı’nın milletlerarası ve dâhilî durumuna dair sorular elçiye Moskova’dan ayrılırken verilmişti. Bu belgeler elçinin raporlarında olduğu şekilde yayımlanıyor. Tolstoy, gördüğü ve tanık olduğu herşeyi maddelere cevaplar başlıkları altında açıkladığını dile getirmiştir. [\[163\]](#)

Bu raporun iki nüshası vardır. İlk nüsha, 1703 Mayıs’ında Tolstoy’un kendi hükümetine gönderdiği nüsha olup, ikincisi de İstanbul’dan Rus tüccarları vasıtasıyla gönderilmiş nüshadır. Bu nüshaya ayrıca gönderiliş tarihi ve şekli ile ilgili bir yazı da eklenmiştir. [\[164\]](#)

Çalışmanın ikinci bölümü, Tolstoy’un dönemin Dışişleri sorumlusu F. A. Golovin’e Temmuz-Kasım 1703’de Osmanlı’da sultana karşı yapılan darbeler ile ilgili gönderdiği mektuplardan oluşmaktadır. Bu bilgiler hem sorulara yazılan cevaplarda hem de mektuplarda yer almaktadır. Mektuplar ile sorulara yazılan cevaplardaki metinler karşılaştırıldığında mektuplarda bazı kelimelerin, hatta ibarelerin eksik olduğu görülmektedir. Bu olay, mektupların Tolstoy tarafından şifreli bir şekilde yani rakamlarla yazılmış (metin önce rakamlara, daha sonra tekrar bu rakamlar metne dönüştürülmüştür) olmasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bunlar o kadar da önemli boşluk olmasa da, çalışmamızda söz konusu bilgileri sorulara cevap belgelerindeki metinde olduğu gibi vermeyi uygun gördük.

Söz konusu belgeleri yayımlarken onların *Pisyma i Bumagi İmperatora Petra Velikogo (İmparator Büyük Petro’nın Mektupları ve Kağıtları)* editörleri tarafından önerilen ve XVIII. yüzyıl belgelerinin yayımında başvurulmuş kaidelere [\[165\]](#) uygun olmasına dikkat edildi.

Birkaç durum istisna olmakla birlikte müellifin yazım kuralları muhafaza edilmiştir. Bazı harfler değiştirilmiştir. [\[166\]](#) Müellif dönemin kaidelerine uygun olarak rakamları Slav rakamları ile yani kelimelerle vermişti. Onları da rakamlarla ifade ettik.

Bir kelimeyi farklı şekillerde kaleme alan Tolstoy’un bu yazımı muhafaza edildi. İşaretler genel olarak yeni yapılmıştır, ancak bazı yerlerde orijinalliğin bozulmaması için müellifin işaretleri korunmuştur.

M. R. Arunova - F. S. Oreşkova

**BELGELER: “GİZLİ MADDELER” VE P. A. TOLSTOY’UN
CEVAPLARI**

BİRİNCİ MADDE^[167]

Sultanın sarayına gittiğin zaman sürekli gayret ve dikkat içerisinde etrafı gözlemle ve halkın durumunu,^[168] esas yönetim şeklini, idarecilerin kimliklerini, diğer ülkelerle ilişkilerini, askerî ve siyasi yapılarını, devlet yönetimini, gelir elde etme yollarını, gizli savaş hazırlıklarını, karada mı denizde mi ve kime karşı savaşmak istediklerini araştır.

BİRİNCİ MADDEYE CEVAP

Türk halkının durumu şu şekildedir: Onlar mağrur, gururlu, şöhreti seven bir halktır. Savaş yaptıkları zaman hiç kimseden yardım istemezler,^[169] bütün komşularına karşı aynı tutum sergilerler. Hristiyan ve diğer dinde olan halklara karşı vahşice davranıyor ve kimse tarafından yenilmeyeceklerini zannediyorlar. Ne düşman korkusu, ne de halka karşı merhamet hissi taşırlar. Ancak her zaman kendilerini dokunulmaz addeder^[170] ve gururları dolayısıyla ahlaki kurallara çok az dikkat ederler; kurnaz ve yüz­süzler; Hristiyanlara karşı ağır tutumları ve kurnazlıklarıyla övünmektedirler.^[171] Ancak Türk halkının farklı sınıfları arasında sorunlar da yaşanmaktadır. Türk halkı inatçıdır ve kendilerinin hür halk olduğunu iddia ediyorlar. Onların üst düzey memurları tebaya karşı merhamet gösterir, ancak bunun sebebi muhabbet değil, onların isyan etmesinden korkmalarıdır. Onlar çoğu zaman üstlerine tabi olmaz ve isyan ederler.^[172] Bundan başka Türk halkı nankördür. Şöyle bir âdetleri vardır: Birisine işleri düştüğü zaman onu sever ve hoş şeyler yaparlar. Ancak ondan istediklerini aldıktan sonra teşekkür etmek yerine onu hor görür ve kızdırırlar.^[173] İstanbul Patriği Parfeniy ve Eflak Voyvodası Vasiliy'e yaptıklarını örnek olarak gösterebiliriz. Onlar Moskova'ya yalan dolu mektuplar yazdılar ve Hristiyan devletlerine iyilik arzu ettiklerini belirttiler. Ancak bunlar Türklere iyilik diliyorlardı. Moskova'da bu yazılanlara inandılar. Yazdıkları yalanlarla Azak'ı Moskova Devleti'nden alıp Türklere geri verdiler.^[174] Türkler de onların yaptıkları iyiliği ödüllendirdiler. Patrik Parfeniy'i başına tahta ile darbe indirerek hayvan gibi denizde boğdular,^[175] Voyvoda Vasiliy'i ise Yedikule'de^[176] hapse attılar. Voyvoda, köpek gibi birkaç yıl hapis yattı.

Türk halkı yukarıda da belirttiğim gibi, savaşa meyillidir. Din adamlarının tavsiyesi olmadan devlete karşı isyan edemiyorlar. Din adamlarının idaresinde imparatorlukta büyük isyan çıkarabilirler. Din adamları farklı sınıflar arasında sorun çıkarmak istedikleri zaman yasaya müracaat ediyorlar. Şayet yasal olarak halkın yapmak istediğine engel yoksa halka isteklerinin kanunlara ters olmadığını söylüyorlar.^[177] Bunu sultan veya sadrazamı azletmek için yapıyorlar. Bunu 1687'de Macar toprağında çıkan son Türk isyanında da görüyoruz.^[178] O zaman şimdiki sultanın babası Sultan [IV.] Mehmed'in^[179] azledilmesini istediler. Bütün bunlar din adamlarının sultana karşı tutumlarından dolayı meydana geldi ki, din adamları o dönemde bazı hususlarda sultanın yaptıklarından rahatsızdılar.

Türk halkı sarhoş değildir, içkiden uzak dururlar ve sarhoşluğu büyük günah, ayıp olarak addederler.^[180] Sıradan halk idarecilerden korkarak içkiden uzak kalıyor. Çünkü sarhoşluğu merhametsiz bir şekilde cezalandırıyorlar. Dolayısıyla da korkudan, şarabı içmek isteyen de ondan uzak durmak zorunda kalıyor.

Rumlardan olan tebaalarını büyük baskı altında tutuyorlar. Örneğin onlar, salınan büyük korkudan

dolayı ters bir şey düşünmeye cesaret edemiyorlar. Onların silah taşımaları da yasaklanmıştır. Şimdi ise onlara kendilerinkine benzer elbise giymeleri de yasaklanmıştır ki, bunlar toplum içinde ayırtdilsinler. Onların dar gömlek giymeleri istenmiştir ki, bu da onların konumlarına rıza gösterdikleri anlamına gelmektedir.

Tebaalarından olan Sırplar, Moldovalılar, Ulahlar, Araplar ve diğer Hristiyan halklar da onlardan inanılmaz baskı görüyor ve onların eziyetlerine tahammül ediyorlar. Çünkü bunlar hiçbir yerden yardım alamıyorlar. Hâlbuki halklar onların baskısından korkmasalar ve bir yerden Hristiyan yardımı geleceğini hissetseler onlara karşı gelebilirlerdi. Nitekim Macarlar Roma sezarından yardım alarak isyan ettiler.^[181]

Hükümet başkanları ve onlara tabi olanlar aşağıdaki hiyerarşi şeklindedir: Devletin baş yöneticisi ve koruyucusu sadrazamdır. O, isteğini yapmakta serbestir ve sultandan başka kimse ona karşı gelemmez. Sultan onun faaliyetlerini çok az takip ediyor. Sultan daha çok rahatına ve eğlenmeye bakmakta ve vezirin herşeyi doğru yaptığına inanmaktadır.^[182]

Bununla birlikte sadrazam, önemli devlet ve sefaret işlerini sultanın izni olmadan yürütemiyor. Sadrazam; birinci vezir, eyalet yöneticisi,^[183] yeniçeri ağası, kahyabey^[184] ve diğer yetkilileri sultanın izni olmadan değiştiremez ve bunlar sadrazamın gazabına maruz kalamazdı. Ancak daha aşağı rutbeli memurları, örneğin şehir yöneticileri ve subayları sadrazam istediği gibi değiştirebiliyordu. Kadıaskerler^[185] ise şehirdeki kadıları Osmanlı Devleti'nin dört bir tarafında tayin edebiliyorlar. Kimi zaman sadrazam da onlara görevler veriyordu. Sultan bazen kendi isteği, bazen de sadrazamın isteği doğrultusunda yukarıda belirtilen üst düzey memurlardan serasker, yeniçeri ağası ve diğerlerinden birisini değiştirmek isterse bu gizli bilgi, reis efendiden^[186] başkasına bildirilmiyordu. Bunu zamanı gelmeden kimsenin bilmemesi gerekiyordu. Kimse sadrazamın izni olmadan bir mevkiye sahip olamıyordu. Sultan ve sadrazamın şöyle bir âdeti vardır: Birisini vazifeye tayin ettikten ya da ona görev verdikten sonra ne yaptığını takip etmezler. Çünkü bütün vezirlerin işlerini iyi yaptığını düşünüyorlar. Elbette ki yasalara karşı gelenler tespit edildiğinde bunlar idam ediliyor ya da hak ettiği şekilde cezalandırılıyorlar. Onların arasında rüşvet çok yaygındır ve hukuk rüşvetle sınırlandırılıyordu.

Vezirler yasalara göre yetkilerinin olmadığı işleri sadrazama rapor ediyorlar. Sadrazam ise önemli işleri sultana rapor ediyor ve sadrazamdan başka kimsenin buna yetkisi yoktur. Devlet yönetimine ait olmayan işleri ise sultana danışmadan icra ediyor. Şöyle bir âdetleri de vardır: Sultan devleti idare etme vazifesini ve diğer işleri sadrazama devrederek kendisini usandırıcı isteklerden de uzaklaştırmaktadır. Şayet birisi herhangi bir konuda sultana ricada bulunmaya cesaret ederse o zaman sultan bu konuyu sadrazama aktarmaktadır. Sadrazam işleri yönetmek için Divan'da, başka bir ifadeyle rospravnaya palata'da [Bâbıâli] bulunuyor. Çünkü onların tüm işleri sadece bir kişiden yani sadrazamdan sorulur. Müracaat dilekçelerine hemen bakılmıyor. Sadrazam her ne kadar serbest ve geniş idari yetkilere sahip olsa da halkın, bazen de yeniçerilerin ayaklanmasından endişe ediyor. Türk halkının tamamı bütün iyi ve kötü işlerden sadrazamı sorumlu tutmaktadır. Yapılan hayırlı işler karşılığında onu övüyorlar. Aksi durumda ise işi yapanları değil sadrazamı sorumlu tutuyor ve ona suikast hazırlıyorlar.

Sadrazamın yardımcıları vardır. Devlet işleri eski âdetlere, yani babalarından kalan sisteme göre yerine getirilmektedir. Gelirleri arttırma konusuna pek önem vermiyorlar. Bu konuda da eski

âdetlerine göre hareket ediyor ve idareleri altında bulunan Hristiyanlardan gelecek paraya güveniyorlar. İstanbul ve Edirne gibi merkezler ve buralara komşu bölgelerden acımadan ve merhametsiz bir şekilde ağır vergiler topluyorlar. Kudüs, Mısır, Antakya, Makedonya, Suriye İskenderiye'si, Kahire çevresi ve Babil'de yaşayan Rum, Arap ve diğer Hristiyan halklardan ise karşı gelmelerinden korktukları için daha az vergi alıyorlar.^[187]

Önceki sadrazam Alişan Hüseyin Paşa'nın^[188] yerine gelen ve Daltaban^[189] diye anılan sadrazam (bu sadrazam da artık boğularak öldürüldü^[190]) siyasi bir şahıs değildi. Daha çok hizmet eden biri gibi gözükiyordu. Bu göreve şeyhülislam aracılığıyla getirilmişti. Osmanlı'da şeyhülislamlık en üst dinî görevdir. Şimdiki işler şeyhülislamın görüşüne başvurulmaksızın uygulanamaz. Önceden reisülküttab olan şimdiki sadrazam [Rami Mehmed Paşa] ise^[191] çok akıllı ve diplomat bir şahıstır. Tüm Hristiyan devletlerle yapılan barış anlaşmalarına bizzat katılmış ve siyaseti iyi öğrenmiştir.^[192]

Şeyhülislam^[193] ise her işe kendi aklı ile karar veren bir insandır. Sultan ona çok güveniyor. Sultanla başbaşa konuşabilir. Bu şeyhülislam yedi yıldan beri sultandan öyle bir güç aldı ki, bir zamanlar sultanın hocası idi. Sultan da onu o kadar çok sevmekte ve güvenmektedir ki, onun yerinde başka kimseyi hayal edemez. Şeyhülislamın da gerek kendisi, gerekse de oğulları ve bütün ailesi^[194] çok büyük hazineler elde ettiler. Çünkü bazı oğulları da üst düzey makamlarda bulunuyorlar. Birinci oğlu [Fethullah Efendi] emirlerin yani Hz. Muhammed ailesinden olanların lideri [nakîbüleşraf] konumundadır. Sultanın çocuklarının okuduğu okulun hocası [şehzade hocası] tayin edilmiştir ve babası öldükten sonra onun yerine şeyhülislam olarak geçecektir.^[195] O, çok açgöz ve cimri birisidir. Kendisine para toplamaktadır. Bu baba oğul, bütün Osmanlı Devleti'nin hazinesini ele geçirmekle suçlanabilirler, çünkü onların ambarı parayla doldurulmuştur.

Kadılar onlardan rahatsızlar. Ancak aleyhlerinde birşey yapamıyorlar, çünkü çok akıllı değiller. İçerilerinde akıllı olanlar ve becerilerini ortaya koyabilecek olanların ise şansı yoktur. Çünkü şeyhülislam ve oğlu tarafından Edirne'den^[196] uzaklaştırılmışlar. Görünen o ki, şeyhülislam ve onun evlatlarının bu saltanatına asker ve halk isyanlarından başka bir şekilde son verilemeyecektir.^[197] Ancak isyanın Edirne'de olması mümkün değildir. Çünkü orada az sayıda devlet görevlisi yaşamaktadır. Büyük bir ihtimalle böyle birşey İstanbul'da gerçekleşebilir. Çünkü orada çok sayıda insan yaşıyor. Bundan dolayı yöneticiler burada yaşamıyor ve buradan uzaklaşıyorlar.

Eski şeyhülislamlar siyasi işlere karışmaz, onları vezirlere bırakırlardı. Kendileri ise din işleriyle ilgilenirlerdi. Daha önceden aksi yaşansa da bu çok istisnaî bir durumdu. Ancak şu anki şeyhülislam, yeni sadrazam ve diğer akıllı vezirlerle birleşmiştir ve sultanın sarayında bulunan diğer memurlarına karşı, yani sultanın silahını taşıyan silahdara [Çorlulu Ali Paşa] (sultanın himayesinde bulunuyor, hayırlı iş de zararlı iş de yapabilen biri), kızlarağasına [Solak Nezir Ağa] (siyah hadım adam; bu da sultana yakındır ve sultanın merhametini üzerinde hissediyor) karşı kötülük yapabiliyorlar.

Bundan başka sarayda süvari de bulunmaktadır. Merasimlerden sorumlu bu görevli, kapıcılar kethüdası olarak isimlendirilmiştir.^[198] Sultana çok yakın birisidir ve yukarıda zikrettiğimiz silahdar ile arkadaşdır. Onların hepsi şeyhülislam, sadrazam ve arkadaşlarına karşı ittifak yapmışlar. Gizli yollarla sadrazam ve şeyhülislamın sultanın gazabına uğraması için çalışıyorlar. Ancak bunu yapamıyorlar. Onlar böyle bir düşünceye daha önce belirtilen Sadrazam Daltaban'ı gördükten sonra vardılar. Daltaban, zayıf düşünceliydi ve siyasi işlerden anlamazdı. Dolayısıyla da ondan

korkmazlardı. Ancak şimdiki sadrazam öncekilerin yaptıkları gibi onları kolayca sultanın yanından uzaklaştırabilir. Silahdar, kızlarağası, kapıcılar kethüdası ve yukarıda belirtilen üst düzey saray memurları sadrazam aleyhinde kötü düşünceye kapıldıklarında bunlar saraydan uzaklaştırılıyorlardı. Sadrazam güya onları sevdiğinden dolayı sultandan onlara saray dışında görev verilmesini, başka bir bölgeye gönderilmelerini (bu görevleri de kendileri istiyorlarmışçasına), böylece rahat bir hayat ve zenginliğe kavuşmalarını istiyordu. Bazen ise sadrazam bunları uzaklara gönderirken siyaset ve halkın bunu talep ettiğini yazmaktadır. Hatta bazen sadrazam onlara halkın, özellikle de yeniçerilerin onlardan rahatsız olduklarını ya da kendilerinin yanlış şeyler yaptıklarını ileri sürerek onları makamlarından uzaklaştırırdı. Bunu yaparken de kimseyle istişare etmek ihtiyacı duymazlardı. Dolayısıyla da sarayda kimse eski sadrazamlara karşı kötü bir şey yapmayı düşünmeye cesaret edemezdi. Şimdiki sadrazam ise eski sadrazam Daltaban'ın yapamadığını yapacak ki, Daltaban çok zeki olmadığından yukarıda belirtilen saray memurlarının kendisine karşı hareket etmelerini engelleyememiştir. Ancak şimdiki sadrazam, şeyhülislam ile birlikte bunların niyetini anlayacaktır. O artık gerçek manada sadrazamlık gücünü hissetmekte ve çok akıllıca ve kararlılıkla hareket etmektedir.

Şimdiki sultanın annesi, eski sultanın hanımı [Gülnûş Emetullah Sultan] ise oğlunun yanında söz sahibidir. Ancak fermanlara karışmamaktadır.^[199]

Türklerde başka bir rütbe daha vardır: yeniçeri ağası. O önemli güce sahiptir. Her iki tarafı da yani hem sadrazamın hem de silahdarın tarafını tutmaktadır. Anladığım kadarıyla yakında sadrazam onu koltuğundan ederek yerine kendi adamını getirecektir.

Ayrıca kahyabey adlı bir görevli daha mevcuttur. Bu görevli yeniçeri ağasının yardımcısıdır. Yeniçeri birlikleri üzerinde büyük gücü vardır. Görünen o ki, bu makamda da değişiklik olacak ve sadrazam bu göreve de kendi adamını getirecektir.

Reis Efendi [Reisülküttab] akıllı bir adamdır.^[200] O, kâtip ve sultanın kalem müdürüdür. Dâhilî, yani sultanın, sadrazamların ve şeyhülislamların bütün sırlarına vâkıftır. O, sefaret idaresinin adamıdır ve sefaret işlerinde ona kâtip Aleksandr Skarlat [İskerletzâde Aleksandr Mavrokordato (1637–1709)]^[201] yardım etmektedir. Bu iki görevliden başka sefaret işlerine kimse karışmıyor. Osmanlı Devleti'nde Aleksandr Skarlat'ın sefaret işlerine layık görülmesinin sebebi ise onun akıllı ve iyi siyasetçi olmasıdır. Kendisi Hristiyan olsa da amellerinde Hristiyanlığa ters tutumlar sergilemektedir. Basurmanların^[202] gözüne girmek için herşeyi yapıyor. Karşılığında da saygı ve zenginlikle mükâfatlandırılıyor. Basurmanların zulmü altında olan Hristiyanların haklarını ise istediği takdirde savunabilir. Ancak basurmanlara yaranmak için bunu yapmıyor. Onun hakkında konuşulanlara göre, basurmanların aklî görevini yerine getiriyor ve eskiden başlayarak çok işler yapmıştır. Türklerin sefaret işlerini yürütmüştür. Türklere sefaret işlerinde barbar âdetlerini bıraktırmış ve yabancı devletlerle tüm işlerde siyasi hareket edilmesi gerektiğini öğretmiştir. İsmi belirtilen iki şahıs, reisülküttab ve Aleksandr tüm sefaret işlerini yürütüyor ve sadrazamla şeyhülislama rapor ediyorlar. Birisi şeyhülislam ile sefaret işleri hakkında konuşmak istese bu iki görevli aracılık yapmaktadır.

Şimdiki sadrazamın kethüdası akıllı birisidir. Önceki sadrazam Daltaban'ın ise çok aptal bir kethüdası vardı. Ne kendisi, ne ağası (sadrizam) asilzâdelik kaidelerini bilirdi. Her ikisi de okuma ve yazma bilmezlerdi. Bunlar göz önünde tutulduğunda Osmanlı Devleti'nin ne hale geldiği ve onu

kimlerin yönettiği tahmin edilebilir. Şeyhülislamın hem dinî hem de siyasi yönetici olması önceki sadrazam Daltaban döneminden itibaren gerçekleşmiştir. Şeyhülislam devletin iyi yönetilmesinden ziyade, kendi zenginliğini artırmak için çaba sarfetti.

Diğer vezirlerin fazla bir gücü yoktur. Süvarilerin komutanı olan silahdar ağası ve onun gibi diğerleri de az bir yetkiye sahipler. Görevleri ancak askerlere maaş dağıtmaktır. Türklerde onların yetkisi o kadar da önemli sayılmamaktadır.

Defterdar^[203] diye isimlendirilen biri ise halkın tamamının gelirlerini toplar ve sadrazamın yerine giderleri de belirleyebilirdi. Şimdiki defterdar kendisi gibi düşünen iş arkadaşları edinmiştir ve onun para toplayan adamları hayduttur. Hepsi anlaşarak hazineyi yağmalıyorlar. Hazine-i Âmire'nin az olmasının da sebebi budur.

Şu anda devletin giderleri, halktan gelen gelirlerle karşılanamıyor. Dolayısıyla da her sene hazinede geçen senenin borcu kalıyor. Bu tür para toplayanlar (daha doğru bir ifadeyle hırsızlar) yüzünden halktan toplanan vergilerin miktarı azalmaktadır. Onların Hristiyan tebaayı yağmalaması da yeterli olmuyor. Bu tür hırsızlık yüzünden önceki senelerden kalma devlet borçlarından Hazine-i Âmire kurtulamıyor.

Şu anda Türklerin hiçbir tarafla savaş hazırlıkları yoktur. Bununla birlikte Türkler işleri gizli yaparlar ve bu gizliliği aşikâr etmek imkânsızdır. Kim ne kadar çaba sarfetse de onların düşüncesinin ne olduğunu anlayamaz. Ancak şimdi herhangi bir tarafa savaş açacak olsalardı, bunu gizli yapamazlardı. Bunun birçok nedeni mevcuttur. Şu anda karadan da denizden de bu tür hazırlıklar yapmaları mümkün değildir.

Halk arasında güya Venedikliler'e karşı savaş hazırlığında olduklarına dair söylentiler dolaşmaktadır. Çünkü Venedik onlardan Mora'yı almıştı.^[204] Ancak Akdeniz'de deniz kuvvetlerinin yeterli güce sahip olmadığı ve şimdilerde herhangi bir savaşa başlayamayacaklarını söylüyorlar. Muhtemelen bunun sebebi yeterli mali kaynağa sahip olmamalarıdır.^[205] Şayet savaşa başlayacak olsalar parasız oldukları için çok zayıf kalacaklar. Savaşa başladıkları zaman ise bunun belirtileri aşikâr bir şekilde görünecektir.

İlk önce para toplamaya başlayacaklar^[206] ki, bunu da gizli yapamazlar. Merhametsizce Hristiyan halkı yağmalayacaklar, çünkü onlardan çok para talep edecekler. Altı, yedi aydan daha erken savaş hazırlıkları bitmez. Şehirlerdeki paşalara askerleri toplamaları ve belirtilen yerlerde hazır bulunmaları söyleniyor. Bu ise altı aydan daha kısa bir zamanda olamaz. Çünkü savaştan askerleri çeşitli eyaletlerde tutuyorlar.^[207] Hızlı bir şekilde onların bir araya gelmeleri ise zordur, çünkü aralarındaki mesafe uzaktır. Dolayısıyla da süreyi uzun tutuyorlar ki, herkes zamanında toplanabilsin. Belirtilen yere zamanında gelmeyenlere ise ağır cezalar veriliyor. Hristiyanlarla savaş yapıldığı zaman belirtilen süreden önce gelenler ise karşılığında ödüllendiriliyorlar. Gelmeyenler ise Allahsız ilan ediliyorlar.^[208] Yeniçeri belirtilen sürede gelmezse, onun rütbesine el konuluyor, vergiye tabi tutulmaya başlıyor ve bununla da izzeti nefesine dokunuluyordu. Yeniçeriler vergi vermezler. Ayrıca yeniçeri olmaktan da onur duyarlar. Gerek başkenttekilere gerekse de Edirne ve diğer şehirlerdekilere hepsine eşit düzeyde maaş veriliyor. Ancak onlar belirtilen yere altı aydan önce ulaşamıyorlar. Yeniçerileri şehirlerden gönderenler onların serdar diye isimlendirilen âmirleridir. Diğerlerine ise sultanın fermanını İstanbul'daki yeniçeri ağasının âmirleri ulaştırıyor ve daha sonra

bunlar yeniçerileri belirtilen yere götürüyorlar.^[209]

Sipahi^[210] diye isimlendirilen süvari ordusu da altı aydan önce belirtilen yere gelemiyordu. Çünkü onlar sultandan maaş alıyorlar. Türkler âdetleri gereği orduyu barış zamanında hiçbir yerde hazır tutmazlar. Savaşmak istedikleri zaman yönetimlerinde olan yerlere Ekim ayında adamlar gönderiliyor. Onlar askerleri hazırlıyor ve zamanında belirtilen yere gelmelerini temin ediyorlar.

Deniz harbinde de onların birliklerinin önceden hazırlanma gelenekleri var. Donanma barış zamanında başkentte bulunuyorsa o zaman savaş için herhangi bir hazırlıkları söz konusu değildir. Buna göre de önceden hazırlanmaya ihtiyaç duyarlar.

Şayet paraları, gemileri, insanları olsa da onları başkentten beş aydan önce çıkaramazlar. Dolayısıyla da onların ne düşündüklerini bir ay içerisinde öğrenmek mümkündür.

Hazırlandıkları zaman da bunu yapabilmek için büyük çaba sarfetmek zorundalar. Dolayısıyla da hazırlıklarını gizli ve ani yapamazlar. Para toplamaya başladıkları zaman düşünceleri aşikâr oluyor. Çünkü onlar bu işi büyük bir zorlamayla ve gayri-insani bir şekilde yapıyorlar.

Yabancı ülkelerle siyasi ilişkilerinde gururlu davranıyorlar. Başkalarının anlattıklarına ve eskiden yazılan kayıtlara göre, eskiye nazaran şimdi daha yumuşak ve daha hoş bir politikaya öncelik tanıyorlar. Eskiden Hristiyanlara karşı kalplerinde hiddet ve alçak bir gurur hissi bulunmaktaydı. Yakın zaman içerisinde de bu durum değişmeyecek. Doğaları gereği Hristiyanlara özellikle de Rumlara^[211] karşı barbarlık yapmaktalar. Bunun içindir ki, onlar Ruslardan, Ruslar da onlardan hoşlanmazlar. Onları hiç sevmez, her zaman güvenliklerini diğer Hristiyan halklardan daha fazla tehdit ettiklerini düşünürler. Söylediklerine göre, onların kitaplarında Türk devletine Rus halkı tarafından darbe vurulacak ve basurmanların iktidarına son verilecektir. Türklerin Ruslara kızmalarının bir başka nedeni, idarelerindeki Hristiyan halkların, yani Rumların ve diğerlerinin Rusların kendilerini basurmanların hâkimiyetinden kurtaracakları konusunda ümit beslemeleridir.

Sultan yönetimi altında Çerkes ve Megrel^[212] diye isimlendirilen halklar bulunuyor. Onları vahşi insanlar olarak görüyor ve onlara insani görevler vermiyorlar. Bu halklardan bir kısmı İran şahının yönetimi altında yaşıyor.

Türkler Tatar hanını kendilerinin yakın dostu olarak addederler. Onu han ve Muhammedî inancın halifesi olarak görüyorlar. Sultan ile Kırım Hanı birbirine büyük bir yeminle bağlılar. Tehlike anında ki, tehlike kimden gelirse gelsin, biri diğerinin yardımına koşacaktır. Tüm Türk sultanlarının Tatarlara yardım etmeleri gerektiği –görevleri olduğu için değil, insanların birbirilerine yakın oldukları için– hususunda yeminleri var. Tatarlar ise Türk sultanını büyük imparator olarak görür ve onu Âli Osman Pâdişahı, inançlarının savunucusu, barışın koruyucusu, Mekke ve Medine'nin yöneticisi olarak isimlendirirler. Mekke ve Medine onların mukaddes gördükleri yerlerdir^[213] ve orayı muhafaza eden Araplara büyük paralar veriyorlar. Bu paraları da Mekke'yi ibadet maksadıyla ziyaret edenlerden alıyorlar.

Tatarlar sultandan hiçbir zaman maaş almıyorlar, ancak hanlarından alıyorlar. Savaş zamanı sultana yardım ettiklerinde ele geçirdikleri ganimetler, esirler, paralar ellerinden alınmaz. Dolayısıyla da Tatarlar âdetleri gereği sükûnet içerisinde yaşayamaz, her zaman savaş ve kan dökmeyi arzu ederler. Yağmacılar savaş sayesinde zenginleşiyorlar. Ayrıca Türk sultanı onlara maaş vermese de hana her

sene iaşe ve silah almak için 40 bin altın vermektedir. Bu altınlar savaş olduğu sene veriliyor. Çünkü o sene Türklere savaşta yardım ediyorlar. Savaşa gitmedikleri zamanda ise sultan onlara bir şey vermiyor. Onlar hem sultana hem de hana vergi vermiyorlar. Sadece savaştan elde ettikleri ganimetin onda birlik kısmını hana verirler. Bazı dağlarda yaşayan Tatarlar da var. Onlar her sene üç altın veriyorlar. Büyük bir halktan sadece bunu topluyorlar. O da az toplanıyor. Anlatıldığına göre, ok ve kılıçtan başka bir şeyleri yoktur. Ücretsiz olarak savaşa katılmak istiyor, kendileri de bir şey ödemek istemiyorlar.

İKİNCİ MADDE

Sultanın kendisi hakkında; durumu nasıl, neler yapıyor, askerî işler konusunda istekli midir, ev işlerinde [memleket meselelerinde], manevi (dinî) işlerde nasıldır, devletini barış içerisinde mi savaş içerisinde mi yaşatmak istiyor, devlet idaresinde kimi (kendine yakın olanları) hangi işlere tayin ediyor, ona yakın olan insanlar ne düşünüyor, savaş mı istiyorlar, barış içerisinde mi bulunmayı tercih ediyorlar, kendi işlerini sultana nasıl sunuyorlar, kendileri mi bunu yapıyor –bu konudaki âdetleri nedir– yoksa sultanın sevdiği insanları mı aracılık ediyorlar?

İKİNCİ MADDEYE CEVAP

Şimdiki Türk Devleti'nde sultan put gibi bir şeydir. Tüm işlerini sadrazama havale etmiş. Şimdiki sadrazam çok akıllı ve düşünceli birisi. Sultan, günlük hayatında çok gururludur. Onun faaliyetleri eski âdetlerinde olduğu [gibi] seremoni şeklinde gerçekleşiyor. Ne askerî, ne dinî işler, ne memleket meseleleriyle ilgileniyor. Ancak sarayda eğlencesine dikkat ediyor. Çok sayıda eşi var. Onlarla eğleniyor ve onlardan dört oğlu olmuştur. Vahşi hayvanları avlamayı seviyor. Bu konuda babasına^[214] çektiği söyleniliyor. Çeşitli av merasimlerine büyük masraflar yapıyor. Bu harcamalar Hazine-i Âmire'ye ağır yük oluyor. Sarayda bulunan görevliler de merasimlerde ona eşlik ediyorlar. Bundan başka onlar da hazineyi yağmalıyor ve kendi istekleri doğrultusunda harcıyorlar.

Eski âdetlerine göre, sadrazamın sultana sunduğu herşey değerlendirilmeli ve bu konuda ferman imzalanmalı idi. Şu anda ise sultan bunu yapmıyor.

Devletin barış içerisinde yaşamasını istiyor. Ancak onun bu isteği halkının refahını ve rahatını düşündüğü ve devletin yapılandırılması için değil, kendi eğlencelerine önem verdiği içindir. Askerî işler yüzünden rahatının bozulmasını istemiyor. Ancak onu savaşa tahrik etseler de bu, onun, diğer devlet başkanlarının istediği gibi devletin sınırlarını genişletmek ve savaştan kendi devleti lehinde bir şeyler arzuladığı anlamına gelmemektedir.

Ona yakın olan adamların devleti yönetmeleri konusuna gelince, onun adamları farklı yerlere tayin ediliyor. Ona yakın olan adamlar işleri hakkında sadece sadrazam vasıtasıyla haber verebiliyorlar. Bu konuda birinci maddeye cevap verilirken yazılmıştı.

Türk yöneticilerinin tamamı devlet idaresini değil kendi zenginliklerini düşünüyorlar. Şu anda şöyle bir kanı hâsıl olmaktadır ki, Türk yöneticiler devlet hazinesini yağmalayarak zenginliklerini arttırmak için en uygun zamanı yakalamışlar. Sultanın dikkatsizliği yüzünden hazine boşalmıştır.

Onların savaşa mı yoksa barışa mı daha istekli oldukları hakkında şu anda bir şey yazılamaz. Çünkü bu konuda kesin bir kararları bulunmuyor. Onlar barış anında mı, yoksa savaş anında mı daha fazla zenginlik elde edeceklerini düşünüyorlar. Şayet savaş başladığında daha fazla zengin olacaklarını anlasalar o zaman hemen hiçbir şey düşünmeden savaşırlar. Onlar zenginlik dışında bir şey düşünmüyorlar.

Sultana sadrazam, memurlar ve halk tarafından büyük hürmet gösterilmektedir. Türk halkının hürmet göstermesinin sebebi ise sultanın mukaddes yerleri muhafaza ettiğini düşünmeleridir. Çünkü sultan, Mekke ve Medine'nin bakımını üstlenmiştir, oralara her sene önemli mali kaynak aktarmaktadır. Böylelikle onların hacılarının bu seneki ziyaretleri de gerçekleşmiş oldu. Ancak

Türkler, Hz. Muhammed'in türbesinin bulunduğu yere sağ-salim ulaşmak için Araplara para verdiler.

ÜÇÜNCÜ MADDE

Sınır komşularından en fazla hangi devlete saygı duymaktadırlar? Hangi halkı en fazla seviyor ve gelecekte kimlerle barış hâlinde yaşamak, kimlerle savaşmak istiyorlar? Hangi sebeplerden dolayı bunu yapmaktalar? Hangi tarafta ve ne tür hazırlıklar yapıyorlar? Kimlerden intikam almayı düşünüyorlar?

ÜÇÜNCÜ MADDEYE CEVAP

Sınır komşuları içerisinde en fazla Roma Çarlığı'nı^[215] önemsiyor, onları savaşta güçlü düşman, barışta da daimî dost olarak görüyorlar. Onlarla önemli bir sebep olmadan savaşmayacaklar. Yalnız onlara ani darbe indirmek imkânına sahip olduklarını görseler o zaman saldırabilirler. Ancak şu anda o da gözüküyor. Roma halkına karşı kalplerinde sevgi beslemezler, kinlerini de belli etmezler. Roma halkını savaş zamanı güçlü ve becerikli olarak görürler.

Büyük Rusya Çarlığı'nı ise çok kuvvetli olarak görüyorlar. Ancak onlara göre, güya Rus halkı askerlik sanatında usta değildir. Kendi devletlerinin durumunun daha ileri düzeyde olduğunu düşünerek kendilerini tatmin ediyorlar. Türklere göre, Ruslar onlardan çok geridedir ve Azak'ın verilmesinde^[216] suçlu olarak Tatarları görüyorlar. Azak'ı geri almayı düşünseler de, şu anda bu konuda kesin bir karar vermiş değiller. Moskova'nın yeni düzeni hakkında duyduklarından ise çok şaşkınlar. Özellikle de Çar hazretlerinin Moskova donanmasını^[217] kurması onları korkutuyor. Rusların Karadeniz'den kendilerine ani bir şekilde saldırabileceklerinden korkuyorlar. Bundan dolayı dikkatlerini bu tarafa çevirmiş bulunmaktadırlar. Savunmalarını sağlam bir şekilde temin etmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Çar hazretlerinden korkmalarının sebeplerinden biri de Rus Çarı'nın muntazamlığı ve kendi içlerinde yaşayan Ruslarla aynı inanca sahip Hristiyanların bulunmasıdır. Osmanlı'nın hâkimiyeti altında o kadar Hristiyan var ki, bir Türke on Hristiyan düşmektedir. Ancak bu Hristiyanlar basurman korkusu ile bastırılmıştır. Dolayısıyla da Türklerin kendilerini sürekli aşağılamasına ve kendilerine saldırmasına tahammül ediyorlar. Onların karşı geldikleri meseleler hakkında ise birinci maddenin cevabında yazdık. Türkler her zaman onları iç düşman olarak görürler. Onların korku içerisinde yaşadıklarına inanmıyorlar. Bunun için de Rusya'dan gelen mallara ihtiyaç duysalar da Rus halkı ile ticaret yapmayı kabul etmiyorlar.^[218] Onların başka hiçbir yerden bulamayacağı mallar: samur, tilki ve sincap derisi, tavşan ve kedi derileri ile diğer ince hayvanların derisi. Bundan başka yuft,^[219] deri ve balık kemiğine de ihtiyaç duyuyorlar. Şayet korkmasalar onların Azak'da büyük pazarı olmuş olurdu.^[220] Hâlbuki buraya Karadeniz'den ulaşım kolay ve güzergâh da kullanışlı ki, Karadeniz sahillerinden buraya çok sayıda tüccar gelmektedir. Ancak Ruslarla ticaret yapmaktan çok korkuyorlar. Çar hazretleri tarafından donanmanın kurulduğunu, Moskova birliklerine deniz savaşı konusunda eğitim verildiğini duyduklarında onları büyük bir korku sardı. Rumlardan onların ateşli silahlar yaptığını duyduklarında da şaşırdılar. Çok kısa bir süre içerisinde Rusya Devleti'nden kendilerine büyük bir kötülük geleceğini düşünüyorlar.

Lehler ve onların askerleri hakkında ise fazla güce sahip olmadıklarını düşünüyor ve onları Kırım Tatarları'na bırakıyorlar. Onlarla bir daha savaşmayı düşünmüyorlar.

Fransızları sevmiyorlar ve onlardan korktuklarını saklıyorlar. Bunun için de onlara iyi davranmaya devam ediyorlar. Fransızlar geçen savaşta, her ne kadar Türklere yardım etseler de,^[221] Türkler

onları dost olarak görmüyor. Türklerin çoğu Fransızların kendi çıkarları doğrultusunda yardım ettiklerini düşünüyor. Fransa Kralı onların ülkelerinden uzakta yaşadığı için kendilerine bir şey yapamayacağını düşünüyorlar. Hâlbuki İspanya topraklarını ele geçirdikten sonra^[222] Fransızlar İspanyolların adıyla Türklerle savaşa girebilirler. Ancak bu tehdidin de yakın zaman içerisinde kaybolması onları rahatlattı. Bu konuda Fransız elçisini de bilgilendirdiler. İstanbul’da yaşayan Fransız elçi de her ne kadar Türklerin yanlışlarından rahatsız olsa da tahammül etti ve onlara bir miktar para vererek gönüllerini aldı.

Hollandalıları ve İngilizleri severler ve dost olarak kabul ederler. Topraklarında ticaret yapan bu ülkelerin tüccarlarından da herhangi bir zarar geleceğinden endişe duymuyorlar.

Venediklilere karşı büyük nefret hissi duyarlar. Çünkü Türk Hazine-i Âmiresi’ne büyük gelir sağlayan Mora onların eline geçti.^[223] Türkler kalplerinde Venediklilerin onları aldattığını düşünüyor ve bunun için de her gün onlarla savaşmanın ve ani saldırının planları üzerinde duruyorlar. Venediklileri karada ve denizde yenerek Mora’yı geri almak istiyorlar. Venediklilerin tek başlarına onlara karşı gelecek güçleri bulunmamaktadır. Onların başka bir devlet ile ittifak hâlinde olması ve güçlerini ikiye katlaması gerekiyor ki, Türklere karşı gelebilsin ve kendilerini savunabilsinler.

İranlıları ise ciddiye almaz ve sevmezler. Türkler, kendilerine ters inançlı olmalarına rağmen Hristiyanları İran Şahı’na tercih ediyorlar. Onların inançlarının kâfirlerden daha kötü olduğunu düşünüyorlar. Türkler, İranlıları sıkıntıya sokmak için bahane arıyorlar. İranlılar ise kendilerini onların karşısında aşağılıyorlar. İran şahı sık sık Türk sultanına elçi ve hediyeler gönderiyor. Türkler onları denkleri olarak değil, tebaaları olarak görüyorlar. Ayrıca onların inançlarını da eleştiriyorlar. Onlar ise inançlarının Türklerle aynı olduğunu düşünüyor. Ancak onlar Hz. Muhammed’in mukaddesliğini kabul etmiyorlar.^[224]

Bir de Mekke ve Medine civarındaki çöllerde yaşayan Araplar var. Onlar Türklere zarar veriyorlar.^[225] Türkler ise onları düzene sokmakta zorlanıyor. Mekke’ye giden hacılara zarar vermemeleri için onlara para veriyorlar. Türkler Araplara para vermedikleri zaman ise onlar Türk hacılarını yağmalıyorlar. Araplar, yolları Türklerin oradan rahat bir şekilde geçemeyeceği şekilde ellerinde tutuyorlar.

Savaş ve savaş hazırlıkları hakkında ise yukarıda yazıldığı üzere şu anda hiçbir tarafa savaş yapmak için hazırlık içinde değiller. Elllerine fırsat geçse iki devletten, Rusya ve Venedik’ten, intikam alacaklar. Şu anki durumları ise buna müsait değil. Çünkü onların hazinesinde şu anda yetecek para bulunmuyor.

DÖRDÜNCÜ MADDE

Sultan hazinesine dâhil olan devlet gelirleri hangi bölgelerden ve hangi miktarda geliyor? Savaştan önceki durum nasıldı, şimdi nasıl? Ödemeler para olarak mı, yoksa başka türlü mü yapılmakta? Bir yıl içerisinde toplam ne kadar gelirleri oluyor? Bu sene hazinenin durumu nasıl? Durumlarından memnunar mı, yoksa eskisinden daha mı fakirler? Bunun sebebi nedir? Gelecekte fazla geliri nasıl elde etmeyi düşünüyorlar? Yoksa bu konuda herhangi bir düşünceleri yok mu? Özel olarak İranlılarla ticarete dikkat etmekle birlikte ipek ve diğer mallarla nereyle ticaret yapıyorlar? İpeği kim elde ediyor ve hangi şehirlerin üzerinden geçerek oralara ulaşıyor? Bu iş için deniz mi yoksa kara yolu mu kullanılıyor? Türklerin hangi şehirlerine daha fazla dışarıdan mal geliyor? Hangi mallar ve hangi miktarlarda geliyor?

DÖRDÜNCÜ MADDEYE CEVAP

Şayet bir yıl içerisinde Türk Devleti'nin ne kadar gelir elde ettiğini hesaplamaya çalışsak bunun imkânsız olduğunu görürüz. Çünkü gelirler Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine dağılmaktadır. Miktarının ne kadar olduğunu ise en önemli görevliler de bilmez. Bunun sebebi ya onların iyi uzman olmaması, ya durumdan memnun olmayarak çalışmak istememeleri, ya da bilinçli bir şekilde kayıt tutmamalarıdır. Maksudları ise Hazine-i Âmire'yi rahat bir şekilde hortumlamak ve yağmalamaktır.

Gelirlerin harcanmasına ise sultandan başkası karar veremez. Hiçbir görevlinin böyle bir yetkisi yoktur.

Onların çok fakir olduğu da söylenemez. İtaatlerindeki Hristiyan halktan büyük vergiler alıyorlar. Onlardan yıllık ne kadar vergi toplandığını da yazabilirim. Tahminen bir yılda para olarak 30.000 kese toplanıyor. Her kesede 500 levok vardır.^[226] Giderleri defterdar kayıt altına alıyor. O, bütün halkın tanıdığı bir şahıs idi. Bütün halkın gelirlerini sayıyordu. Paraları toplayabilmek için de büyük yetkilere sahiptir. Onun her konuda sadrazamı bilgilendirme âdeti vardır. Böylece de yaptıkları, sadrazamın yönetimi ile daha da kuvvetleniyor. Gelirler ile giderler de bu şekilde belirleniyor. Her ikisi de defterdarın talimatıyla yapılıyor.

Onların diğer vergileri de bulunmakta ve onu uzak bölgelerden tahsil ediyorlar. Uzak bölgelerden tahsil edilen vergiler Hazine-i Âmire'ye intikal etmez, muhafaza maksadıyla Avrupa ve Asya kalelerinde –hem karada hem de denizde– bulunan orduya dağıtılır.^[227] Bunların toplanması ve giderlerine dair hesaplamalar defterdarda bulunuyor. Bu kayıtlar sadrazamın eline de ulaşıyor. Ancak o paraların kesin miktarını bilmemiz mümkün değildir. Fakat anlaşıldığı üzere o kadar büyük miktarda değildir. Kahirelilerin yani Babillilerin gelirleri Hazine-i Âmire'ye intikal etmiyor. Buranın geliri, 5.000 Türk kesesidir. Bunun üçte biri o bölgenin subaylarına, ikinci üçte biri sultanın iç hazinesine [Hazine-i Hassa],^[228] sonuncu hissesi ise hayır işlerine, yani Mekke ve Medine'ye, oradaki halka dağıtmak üzere gönderiliyor. Onlar bu sadaka ile geçimlerini sağlıyorlar. Oradaki yerlerin geliri yoktur ve geçimlerini Mısır veya Babil gibi uzak bölgelerden gelen yardımlarla sağlıyorlar.

Orada toplanan verginin belirli bir hissesi Kahire veya Babil'de sultanın fermanı ile maaş olarak dağıtılıyor. Oradaki halktan kime ve ne kadar verileceğine ise sultan kendisi karar veriyor. Bu eskiden kalma bir gelenektir.

Kahire veya Babil’de başka büyük gelirler de mevcuttur. Sultan bu gelirlerden hiçbir şey almıyor. Eskiden burada yaşayan halkın ödediği vergilerle ilgili bazı belirsizlikler mevcuttu. Ancak birçok yönetici Türk Devleti’nin işlerine karışarak Kahire bölgesinde yeni vergiler başlatmıştır. Bu vergiler, verimli topraklardan elde edilen mahsullerden onda bir oranında alınan vergiler idi. Toplam ne kadar toplandığı belli değildir. Bu gelirler toplandığı zaman sahibi kimse onun eline geçiyor. Dolayısıyla da herkesin bu gelire el koyması ya da bu geliri kullanması mümkün değildir. Şayet bu işler iyi niyetli bir görevliye verilecek olsa o zaman zor da olsa miktarı belirlenebilir.

Türk Devleti’nde ayrıca gelirleri cami ve medrese^[229] olarak adlandırılmış manastırlar ile maretlere^[230] bağışlanmış topraklar mevcuttur. Bundan başka bu tür toprakların gelirleri Türklerin şeyh ve derviş dedikleri insanların toplandığı yerler [tekkeler] için de kullanılmaktadır.

Bunların sayısız gelirleri bulunuyor. Bir zamanlar bu gelirleri sultan şahsi tasarrufu ile onlara vermiştir. Hiç kimse bu konuda ona karşı gelemiyor. Bu tür işler her sene yapılıyor ve giderek artıyor. Her sultan tahta oturur oturmaz hemen herşeyden önce hayır işi yapıyor. Bazı yerler ve evler camilere veriliyor. Bu onların cömertliğini göstermektedir. Böylelikle de camiler çok sayıda gelir elde etmektedir.^[231]

Gelir ve giderler hakkında kısaca şunlar söylenebilir: Üçte biri hazineye, diğer üçte biri din adamı olan memurlara, yani camilere ait karavuflara,^[232] sonuncu hissesi vergiyi toplayan hortumcu görevlilere intikal ediyor.^[233]

Burada şöyle bir şey anlatılıyor: Savaş başlamadan önce^[234] Türklerin gelirleri hazineye toplama gibi bir âdetleri yoktu. Herkes de istediği gibi bu gelirleri çalışıyordu. Savaş başladığında ve paranın yetersiz olduğu anlaşıldığında ise ortaya çıkan ihtiyaç [onları] eksikliklerini görmeye zorladı. O zamandan beri para toplama işlerini kontrol etmeye başladılar. Macaristan topraklarındaki Salankamen^[235] savaşında öldürülen Köprülü Mustafa Paşa ismindeki sadrazam^[236] yeni bir uygulama başlatarak Rum, Ermeni, Jidlerden^[237] kişi başına gelir toplamaya başladı.^[238] Bu gelir sadece ordunun giderlerine harcandı. Sonrasında hazinede 6.000 kese Türk parası kaldı. Eskiden ise sıkıntı oluyordu, gelirler camilere sadaka olarak veriliyordu.

Bazı sınır bölgelerindeki askerlere ise ödeme yapılıyor, ancak onlardan bir fayda hâsıl edilemiyordu. Onların sadece isimleri askerdi. Fiiliyatta ise asker olmaktan çok uzak idiler. Şöyle bir iş yapılmıştı: gerçek bir evrakla askerlere ve hayır işlerine harcama yapılmıştı. Kurnazlık yapılarak gelirler hazineden saklanıyor ve bunu yapanlar başarılı da oluyorlardı.

Bu sadrazam hakkında, kişi başına vergi geliri toplamamanın onu cesaretlendirdiği ve sezar ile sekiz yıllık savaşı başlatmaya teşvik ettiği söyleniyor.^[239] Sadrazamın ihdas ettiği yeni vergilendirme sisteminin başlatılmasına, yani 1690’nın yazına kadar gelirler artırılmıyordu.^[240] Ayrıca onun memurlarının gerçek evrakları da bulunmuyordu. Ancak Mora kaybedildikten sonra gelirleri azaldı. Oradan her yıl 1500 keseden fazla gelir elde ediliyordu.

Macar topraklarında ise gelir kaybına uğramadılar. Orada bulunan halk itaat ettiği müddetçe askerî hizmette olunanlar için onlara hazineden maaş veriliyordu. Oradan elde olunan gelirler askerlere maaş olarak ödeniyordu. Söylendiğine göre, Macar topraklarında Osmanlı’nın sadece giderleri bulunuyor, buradan hiçbir gelir elde edemiyordu. Osmanlı Macaristan’ı kaybettiği zaman gelirlerini

değil, sadece onurunu ve kahraman savaşçılarını kaybetti. [\[241\]](#)

Bundan başka Osmanlı İmparatorluğu ticaretten de gelir elde ediyordu. Bu gelirin miktarı hakkında bir şey söylemek mümkün değil. Çünkü bu vergi, bazen çok, bazen de az toplanıyordu. Ticaret her zaman büyük gelir sağlamıyordu.

Türk Devleti'nde ham gümüşün çıkarıldığı yerler de var. Bakır ve demir kaynakları da vardı. Bunlar hem Avrupa'da hem de Asya'da vardı. Buradan vergi olarak ancak para alınıyordu. O da çok fazla değildi.

Toprak sahiplerinden tahsil olunan onda bir vergisi ve diğer küçük gelirler de bulunmaktadır. Bundan başka halktan öşür ve diğer vergiler toplanıyordu. Bu vergiler yıllık olarak hem Avrupa'da hem Asya'da toplanıyordu. Ancak bunların da miktarı fazla değildir. [\[242\]](#)

Özellikle de Asya'da yaşayan ve ziraatle uğraşan Türklerden büyük vergiler toplanmaktadır. Orada Hristiyanlar yaşamıyor. Bu tür gelirler Şam, Halep, Suriye'nin Trablusşam, Sayda, Beyrut, Trablus çevresi, Akdeniz adaları, Kıbrıs ve Kandiye'nin [Girit Adası] şehirlerinden gelmektedir. Bundan başka İzmir'in uzak bölgeleri ile diğer adalardan da gelir elde edilmektedir. Oradan toplanan paralar hazineye intikal etmektedir. [\[243\]](#)

Şu anda Türklerin gelirleri artırma konusunda hiçbir fikirleri bulunmamaktadır. Önceden almamalarına rağmen şimdi kahve ve tütünden de öşür almaya başladılar. Şayet bu vergi şaraba da konulsaydı hazinede artış olabilirdi. Ancak onların yasalarına göre, sadece şarabı içmek değil, ondan bahsetmek dahi yasaktı.

Gelirleri eskisine nazaran azalmaktadır. Sırp ve Boşnakların geniş toprakları şu anda iflas etmiş ve boş kalmıştır. Orada tebaadan da artık kimse yaşamıyor. Böylece büyük gelirler elden çıkmıştır. Halk fakirleşmiştir. Şu anda bu topraklar yeni yeni insanlarla dolmaya başlıyor. Bu yeni insanlar uzak ve gelirsiz yerlerden münbit yerlere getirilen Arnavutlardır. Bunların bir kısmı kendi rızaları ile Arnavutluk dağlarını terketmiş ve Sırp yamaçlarına gelmişler. Şu anda onlardan gelir sağlanamıyor. Yakın gelecekte de, sağlam bir şekilde yerleşinceye kadar sağlanamayacaktır.

Gelirlerin toplanması hakkında kısaca şu söylenebilir ki, Türk imparatorluğu iyi niyetle yönetilmiyor. Şayet vergiler toplandığı zaman görevliler hırsızlık yapmasalar ve dikkatli olsalardı o zaman 100.000 kese toplanabilirdi. Ancak bu da şu anda mümkün değildir. Çünkü gelirlerinin merkezine din adamları yerleşmiştir. Bu gelirleri onların ellerinden almak ise imkânsızdır.

Hazineden ise askerlere, yeniçerilere, topçulara, topçubaşılara, süvari ve piyadelerin yedeklerine ki, bunlar sultanın ordusunun temelini oluşturmaktadır, maaş ödenmektedir. Bundan başka Akdeniz'de bulunan donanmaya, gemilerde ve kadırgalarda bulunan askerlere de maaş verilmektedir. Ayrıca sarayda bulunan çeşitli çavuşlara, aşçılara, seyislere ve diğer saray çalışanlarına da maaş veriliyor. Sultanın eğlenceleri için de harcamalar yapılıyor. [\[244\]](#) Yine uygunsuz yerlere harcamaların yapıldığı da bilinmektedir. Şu anda savaş durumunda olmasalar da gelirler giderleri karşılamamaktadır. Ancak herşey iş başına iyi niyetli bir sadrazam geldiği zaman düzeltilebilir. Böyle birisi büyük düzensizlikleri ortadan kaldırabilir. Bunu mevcut sadrazam yapamıyor.

İranlılar ile ticaret hakkında: Onların, ipeği Türk topraklarına kara yoluyla Halep ve İzmir'e getirdikleri biliniyor. Bundan başka ipek az miktarda deniz yoluyla İstanbul'a getiriliyor. Ayrıca

İranlıların az da olsa İstanbul’da Frenkler, Fransızlar, İngiliz ve Hollandalılarla da ticaretleri vardır. Yürürlükte olan para karşılığında ya da başka bir mal ile değişerek onlardan ipek alıyorlar. Bu konuda Türk yöneticiler çok dikkatsizler. Çünkü İranlılar büyük miktarlarda çeşitli altın ve gümüş paraları ülkeden çıkartıyorlar. Getirdikleri malın karşılığında mal almıyor, sadece para alıyorlar. Bu ise Türk Devleti’nin hazinesinin boşalmasına neden oluyor. Altın paraları Osmanlı topraklarına Frenkler kendi ülkelerinden getiriyorlar. Onların getirdikleri paralar ise İranlı tüccarlar tarafından ülkeden çıkartılıyor. Türkler ise buna dikkat etmiyorlar. İngilizler de İranlılarla Hint Denizi üzerinden ticaret yapıyorlar. Karşı taraftan onlar da ipek alıyor. İpekler ise çeşit çeşittir. Bazen ucuz, bazen orta, bazen de çok düşük fiyata olmaktadır. İpeklerin en pahalısı ise serbaftır. İranlılardan aldıkları malın önemli bir kısmı Hint malıdır. Onlarla diğer taraftan Basra Şehri’nin –Hellenlerde bu şehir eskiden “Teridon” diye isimlendiriliyordu. Denize çıkışı var. Şu anda Arap Pazuka’sı [Şattülarab] deniliyor. Dicle ve Fırat nehirleri de orada denize dökülüyor. Geniş alana sahiptir. Oraya Hindistan’dan gemiler dolusu mal gelmektedir. Araplar burayı Türklere hıyanet ederek İranlılara verdi. İranlılarsa Türklere verdi. Şu anda Türk sınırları içerisinde– Arapları da ticaret yapıyor. Onlar Babil yollarında kervanlara engel oluyorlar. Kervanların da önemli bir kısmı Halep’e gidiyor ve oradan diğer ülkelere dağılıyor. İstanbul’a ise çoğu zaman İranlılar üzerinden Hint malları gelmektedir. Onların çoğu İstanbul’da dağıtılmaktadır. İranlılar Karadeniz üzerinden İstanbul’a az ticaret yapmaktadır. Karadeniz’i Türk askerî gemileriyle geçmekte ve mallarını böyle taşımaktadırlar. Bunlar kaba ve ucuz mallardır. Onlar Karadeniz ve Tuna kıyılarında ve Bulgaristan’da dağıtılmaktadır. Bu ticareti yapanların çoğu, Ermenidir. İranlılar ise kimliklerini saklamaya çalışıyorlar. Kimliklerini söyleyenler de Ali’ye^[245] olan inançlarını saklıyor ve Türklerin kendilerini isimlendirdiği gibi “Muhammedî” olduklarını söylüyorlar.

BEŞİNCİ MADDE

Ordunun bulunduğu vaziyet nedir? Sayısı ne kadar? Nasıl bir düzen içinde? Ordu nerede hazır bulunuyor? Sultan hazinesinden orduya ne kadar ödeme yapılıyor? Her rütbe sahibinin maaşı ne kadardır? İleride ordunun sayısını artırmayı ve savaş başlatmayı düşünüyorlar mı? Bu savaş kiminle olabilir?

BEŞİNCİ MADDEYE CEVAP

Türk ordusunda askerlerin sayısı belli bir düzene bağlı değildir. Anlatıldığına göre, Osmanlı'da yüzlerce yeniçeri bulunmaktadır. Ancak onların bazılarının sadece isimleri yeniçeridir. Bunların bir kısmı bu isim altında saklanıyor, ancak savaşmayı dahi bilmiyorlar. Yeniçerilerin olmadığı köy ve büyük şehir bile yoktur. Bunların maaşı da yoktur. Sadece yeniçeri ismine sahipler. Onların başında ise küçük yerlerde çavuşlar vardı. Bunlar onların üstü olarak görev alıyordu. Bu yeniçeriler çavuşlara uyarak başka hiçbir şeyi düşünmüyorlar. Ne sultana, ne sadrazama, ne vezirlere, ne de herhangi bir yöneticiye hizmet etme gibi dertleri yoktur. Sadece kendi amirlerinin emirlerini dinlerler. Onlara ne emredilse hiç karşı gelmeden bu emirleri yerine getirirler. Savaşa hazırlık emri geldiği zaman ilk önce bu emir yeniçeri ağasına iletiliyor. O, tüm yeniçerilerin başıdır. Onun kahyabey [kul kethüdası] diye adlandırılan yardımcısı da bulunmaktadır. Onlara, sultanın 30.000 ya da 40.000 yeniçeriye bir alayda toplamayı emrettiği bildiriliyor. Onlar ise hemen çok sayıda yeniçerinin bulunduğunu bildikleri tüm eyaletlere komutanlarını gönderiyor ve ilkbaharda İstanbul'da toplanmalarını emrediyorlar. Sonra ise onların içerisinden başkanlar ve alayda bulunmayı hak edenleri seçiyor, diğerlerini ise istedikleri yerlere bırakıyorlar. Bunu da herkese söylüyorlar. Önceki savaşta [yeniçerilerin] 25.000'den fazlasını toplayamadılar. Şayet paraları olsaydı 50.000'den fazla kişi toplayabilirlerdi. Paraları olduğunda yeniçerilere eski âdetlerine göre ulufe veriyorlar. Kişi başına günlük 3 aspra (akçe) ödüyorlar. Yeniçeriler bundan fazlasını alamazlar. 3 akçe Moskova parasıyla 3 poluşkidir. Bundan başka onlara günlük ikişer ekmek veriyorlar. Her ortaya günde 7 okka (21 funt) et veriyorlar. Etin her okkasına hazineden günlük 3 akçe ödenmesi gerekiyor. Ancak bu bir yeniçeri için yeterli değildir. Genellikle onların kamara diye isimlendirdikleri ortada da kendi aralarında topladıkları gelirleri bulunuyor. Bu da şöyle oluyor: Ortada olan zengin yeniçerilerden biri ölürse ve onun da vârisi yoksa, sahip olduğu şeyler ortaya veriliyordu. O paralar ise aralarında paylaştırılıyor, gerekli yerlere ortanın rahatlığı için harcanıyor. Tereyağı, buğday ve diğer ihtiyaç duydukları şeyler, yani at arabası, eşyalarını taşıyacak atlar alınıyor. Onlara eşyalarını taşımak için bir şey verilmiyor. Kendileri de yaya gidiyorlar. Sadece ağaları at üzerinde gidiyor. Alayda bulunan yeniçerilerin büyük çoğunluğu gıdalarını kendileri ticaret yaparak temin ediyor. Elleri ne geçse alıyor ve satıyorlar. Bundan da gelir elde ediyorlar. Ağa sıraya dizilmelerini ya da savaşa başlamalarını emrettiği zaman bu emri hemen yerine getiriyorlar. Ulufeler eski âdetlerine göre ödenmektedir. Ancak şu anda zam yapılarak veriliyor. Türklerin söylediklerine göre, onların çeşitli eyaletlerde sürekli hazır bulunan 40 bin yeniçeri askeri var. Ancak bu, o kadar da inandırıcı değildir. Bu kadar ulufeli askerleri olamaz. Çünkü onlara her sene daha fazla ödemenin yapılması gerekiyor. Yukarıda belirtilen yeniçeri ulufeleri hakkındaki bilgiye şunun da ilave edilmesi gerekiyor ki, yeniçeriler savaşa gittiklerinde üç aylık maaşlarını ve ihtiyat gıdalarını önceden alıyorlar. Bazılarına eski âdetlerine göre 3 akçe ödeniyor. Diğerlerine ise artık daha fazla veriyorlar. 5, 6, 8 hatta bazen 16 akçe veriyorlar. Bu, kişiden kişiye ve kişinin yaptığı hizmete göre değişmektedir. İhtiyat gıdalarını

ise kişi başına günlük yarım okka et ve yarım okka buğday şeklinde veriyorlar. Bundan başka 100 dram [dram= 110 funt] –Rus ölçüsüne göre yarım dram– tereyağı da veriliyor. Savaşta oldukları zaman ulufeleri her zaman  aylık olarak veriliyor. Kuşatma ve çarpışma zamanlarında ise aylık ödeniyor. Tehlikeli hizmet ifa ettiklerinde 6 aya kadar maaşlar verilebiliyor. Evlerine döndükleri zaman yıllık ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ulufe alıyorlar. Türkler yeniçerileri sağlam ve sadık adam olarak tutarlar. Yeniçeriler Akkerman (Belgorod), Bosna, Tımışvar ve tüm Türk eyaletlerinde bulunuyorlar. Onlar emre itaat eder ve sorun çıkarmazlar. Ancak bazen komutanları ya da çavuşları dikkatsiz davrandıkları zaman rahatsızlık çıkaranlar da olmuştur. O zaman yeniçeriler onlara karşı geliyor ve isyan ederek üzerlerine yürüyorlar. Türkler onlara yabancı ülke elçilerinin huzurunda ulufe ödeme geleneğine sahipler.^[246] Bunu ise güçlerini göstermek için yaparlar. Güya onların çok sayıda askerleri ve paraları var. şöyle bir âdetleri de var: Sultan savaş zamanı 40 bin yeniçeriye ulufe veriyor. Ancak komutanlar o paraları alıyorlar. Çünkü resmi kayıtlarda gösterildiği kadar yeniçerileri bulunmuyor. Ellerinde olanlara karşı da hoşgrl değiller. Çünkü komutanlarının başka maaşları ve gelirleri bulunmuyor. Hizmete gelmeyen yeniçerilerin maaşlarına el koyuyorlar ve kayda alınan herkesin gelmesi için de çaba sarfetmiyorlar. Kimin yenierisi gerçekte azsa onun geliri de fazla oluyor. Piyade ordusunun ne durumda olduğu hususunda bunları göz önünde tutarak kendiniz karar veriniz.^[247]

şu anda ise sultanın yanında bulunan yeniçeri sayısı fazla değildir. Onların oğu Arnavut, Sırp, Boşnak ve Bulgardır. Avrupalı halklar cesur, Asyalılar ise o kadar değiller. nceki savaş zamanı Arnavutluk’tan 5000 piyade getirdiler. Oradan 100.000 asker de getirebilirlerdi. Ancak onların sayısını artırmaya cesaret edemiyorlar. Çünkü onlar sinirli ve itaat etmeyen insanlar. Maaşları ya da erzakları yetersiz olduğu zaman çok az sabreder ve isyan çıkarabilirler. Denizde olsalar donanmaya büyük zarar verebilirler. Bunun için de onlardan çok adam almıyorlar. Savaşta oldukları zaman onlara kişi başına günlük 10 para ödeniyor (aylık toplam 25 levok) ve maaşları 6 aylık olarak veriliyor.

Yeniçerilere ise para yetersizliği yüzünden bazen 6–8 ay maaş veremiyorlar. Onlar ise rıza ve sabır gösteriyor. Arnavutların ise bu tür bir geleneği yoktur. Bir gün bile tahammül etmezler. Bundan başka kendi halklarından olmayan komutana da bağlı olmazlar. nceki savaşta Arnavutlara Boşnak piyadeler de katıldı ve onlarla beraber Macar topraklarında hizmet ettiler. Onlara da Arnavutlara verildiği gibi maaşları 6 aylık olarak ödendi. Sayıları 3.000 idi. Cesur ve yiğit insanlardı. Subaylarına karşı itaat gösterdiler. Yeniçerilerin oğunun Macar topraklarında şımarıklık yaptığđı söyleniyor. Boşnakların ise sayıları az idi ve bunların hepsi de öldü.

nceki Macar savaşına^[248] Bosna eyaletinden olan başka başarılı yeniçeriler de katıldı. Onların sayısı 60 kişiydi.

Onlar dragunı olarak da bilinen ve sekban diye isimlendirilen başka insanları da piyade ve süvari olarak hizmete alıyorlar. Talep ettikleri zaman şehirlere ve bölgelere para gönderiyor, gönüllüleri kayda alıyor, onlara maaş veriyor ve orduya katılmalarını sağlıyorlar.^[249]

Türklerde süvariler bira eşitir. Sipahi (saray memuru)^[250] olarak isimlendirilenler, altı bölükten mteşekkiler. Onların drd^[251] (bazen hepsi, bazen de biraı) eşitli yerlerde savaşa katılıyor. İlk iki blk^[252] ise katılmıyor. Bundan başka savaşa [Hz.] Muhammed’in sancağı^[253] götürüldüğü ya da sultanın kendisi savaşa katıldıęđı zaman o iki bölük onlarla gidiyor. Türklerin

iddiasına göre, bayrak bizzat Muhammed Peygamber'in sancağıdır. Dolayısıyla da ona büyük ihtiram gösterirler. Sultan savaşa katılmadığı zaman [Hz.] Muhammed'in sancağı sadrazama veriliyor ve ilk iki bölük^[254] sadrazam ve sancağın peşinden gidiyor. Diğer dört bölüğün ise o kadar da fazla askeri bulunmuyor. Sipahilerin tamamı 10.000 kişiden oluşuyor. Alaybeyi diye adlandırılan öncü insanlara da sahipler. Onlara hazineden maaş veriliyor. Ancak onları sadece muhafaza maksadıyla tutuyorlar. Onlar kırlardaki arabaları, hazineyi ve [Hz.] Muhammed'in sancağını muhafaza ediyorlar. Son savaşlara bunlar katılmadılar. Bundan başka orduda çok sayıda isyan çıkarttılar. Bunun için de onlara güvenilmiyor. Hâlbuki eskiden bunların sayıları fazla, kendileri ise savaşçı bir ruha sahiptiler. Şu anda ise bir hayli zayıflamışlar. Maaş olarak onlara günlük kişi başına 6 akçe (3 para) ödeniyor. Hizmetlerine ve orduya erken katıldıkları için biraz zam da alıyorlar. Hatta bazen kişi başına 100 akçe, böylece toplam 8 altın 2 para almış oluyorlar. Onların atları için de günlük yem (arpa) veriliyor. Kendilerine ise kişi başına yarım okka et veriliyor. Ancak bunun için 3 akçe ödemek zorundalar. Arpa için de bir o kadar maaşlarından kesilmektedir.

Hazine onlara fiyatı ne olursa olsun et, arpa ve ekmek bulmak zorundadır. Karşılığında onlardan yukarıda maaşlarından belirtilen miktarda para kesiliyor. Bunu onların sıkıntı çekmemeleri ve sıkılmamaları için yapıyorlar. Ulufeleri ise sadrazamın katılımıyla yeniçerilerin maaşıyla aynı zamanda ödeniyor.

Yeniçeriler ise ulufelerini almak için sadrazama kadar gelmek zorunda değiller. Maaşlarını ağalarından da temin edebiliyorlar. Sultan yaşamları boyunca savaş da olsa barış da olsa onlara maaş veriyor. İsimleri defterlere kaydedilmiştir. Her zaman maaşları üç aylık olarak ödenmekte. Tüm bunlardan şöyle bir sonuca ulaşabiliriz ki, hazine yukarıda belirtilen iki gruba, yeniçeri ve sipahilere yıllık 9 ya da 10 kese Türk parası ödeme yapmaktadır.

Yeni bir ordu kurma konusunda planlar yapıyorlar. Tekrar ordu toplamak istedikleri zaman, kışın başlarında, ordu toplamak istedikleri eyaletlere, yani Asya, İzmir yakınları, Arnavutluk ve Bosna'ya ferman gönderiyorlar.

Onlar hiçbir zaman savaş ihtimali ile sürekli hazır birlik bulundurmaya akıl etmiyorlar. Aniden birileri onlara zarar verebilir düşüncesini taşıyorlar. Onun için de herkes evinde rahat bir şekilde yaşamını sürdürüyor. Yalnız İstanbul'da yeniçerilerin bulunmak zorunda olduğu kışlalar vardır.

Şayet hazinelerinde çok para olsa Türkler hemen daha fazla ordu tutmayı düşünürler. Herşey hazinenin durumuna bağlı. Onların Asyalı âdetlerine göre, orduya katılmak isteyen ve paraya ihtiyacı olan çok sayıda insanı vardır. Maaşsız hizmet etmezler. Evlerinde oturur ve çeşitli yollarla geçimlerini temin etmek için çalışırlar. Onlara para verilse hepsi savaşa katılmayı kabul eder. Kendi silahları da var. Bunun için de sultan barış zamanında çoğu bölüğe para vermek istemiyor. Sadece yukarıda bahsi geçen bölükler istisnadır. Paraları olsa, istedikleri zaman istedikleri kadar askere sahip olacaklarını biliyorlar.

Gıdalarını kendileri temin eden diğer birlikler de var. Hazine onlara herhangi bir ödeme yapmıyor. Onların kendi kendilerini idare etmeleri gerekiyor. Onlara "kılıç" deniliyor. Timar sahibi zadeğânlardan oluşuyorlar. Asya ve Avrupa'da yaşıyorlar. Onlardan 20.000 kişi toplanıyor. Tamamı süvaridir. Onlar devletin saygın kişileridir. Onlara öşür ve diğer ödemeler yapılmakta. Sadece sultana verilen vergiler onlara verilmiyor. Sultana kişi başına vergi ödüyorlar. Bu ise hazineye dâhil oluyor. Türkler bunları "timar sahibi" diye isimlendiriyor. Timar, babadan oğula miras olarak

kalmaktadır. Nesilleri devam etmediği zaman ise mülk olarak başkalarına geçmektedir.^[255]

Bunların arasında diğerlerinden fazla gelire sahip olan tımarlı sipahiler de bulunmaktadır. Onlar savaşa hizmetçileri, atları ve mülk gelirleri^[256] ile giderler. Onlar savaşçı ruha sahip ve itaat gösterirler. Hiçbir zaman isyan çıkarmazlar. Sultan nereye emretse oraya giderler. İskân ettikleri yerin paşaları ve eyalet başkanları [beylerbeyi] ile beraber giderler. Savaşa, paşaları ile birlikte katılırlar. Bu paşalar da eyaletlerinin gelirine göre yasalarda belirlenen sayıda asker getirmek zorundadır.^[257] Ne kadar hizmetçi ve atla savaşa gideceklerine paşalar karar veriyor. Çalışanlarına daha fazla merhamet gösteriyor, onlara zulüm etmek istemiyor ve bazı ihtiyaçlarını karşılamak için onları evde bırakıyorlar. Onların yerlerine ise kendi paralarıyla tuttukları adamları götürüyorlar. Hazinesin bu konuda onlara maddi destek verip vermediği bilinmiyor. Savaşa katılmak için bir araya gelen yönetici ve paşalar toplam 30.000 kişi oluşturabilirler. Bunlara salyaneli eyaletlerin beylerinin getirdikleri de dâhildir. Yine Asya ve Avrupa'daki ülkelerin Türk yöneticileri de bu sayıya dâhildir.^[258] Asya'da daha fazla Türk savaşçısı bulunuyordu. Avrupa'da ise bunların sayısı daha azdı. Ancak Avrupalılar seçilmiş, cesur ve savaşçı ruha sahip oluyorlar. Bundan başka 500 kişiden oluşan hayduk ya da sekban da toplanıyor. Onlar sadece sultanın katıldığı sefere katılıyorlar. Diğerleri ise sadrazam ile gidiyorlar. Sadrazamlar da 40 ya da 50 kişiden oluşan seçme genci savaşta kendilerine hizmet etmeleri için yanlarında bulunduruyorlar.^[259]

Türk devleti işte böyle askerî kurallara sahiptir. Macar topraklarında gerçekleşen önceki savaş için Türkler 60000 veya 70000 asker toplayabileceklerini de gösterdiler.^[260] Onlar da elbette ki denizde değil, karada savaşanlardı. O ordu yukarıda belirtilen çeşitli rütbelilerden oluşuyordu.

Birkaç yıl barış içerisinde yaşadktan sonra önceden savaşa asker götüren yöneticiler de değişecektir.

Bunun sebebi onların önceki savaşta yeterince asker getirememesidir. Çünkü Asya bölgeleri boşalmış ve fakirleşmiştir. Dolayısıyla da insanlara tatmin olacakları kadar ödeyecek parayı bulamamışlar.

Savaşa götördükleri diğer alaylar da bulunmaktadır. Onlar köprüler inşa etmekte ve yolları tamir etmektedirler. Onlar Hristiyanlardır. Son savaşta Transilvanyalılar [Erdelliler], Bulgarlar, Ulahlar, Moldovalılar ve Kazaklar bu işi yapmıştır. Türkler onlara güvenmedikleri için savaşa katılmalarına müsaade etmediler. Sadece Albay Tökeli İmre^[261] komutasındaki Macarlar, Türklerle birlikte aynı safta savaşmış, diğerleri ise diğer işlerde çalışmışlardır.^[262]

Bundan başka savaşa katılan çok sayıda başka insan da vardı. Onlar farklı işlerde çalışıyor, siper kazıyorlar. Genellikle bu tür işleri Ermeniler yapıyorlar.

Alaylarında askerî malzemeleri, kale savunma aletlerini ve ihtiyat malzemelerini taşımak için çok sayıda deve, eşek ve at bulunuyor. Bundan başka savaşta çok sayıda asker ve diğer insanlar da bulunuyor. Her kesimden çok sayıda insan bulunuyor. Anlattıklarına göre, Türkler eskiden alaylarında eğlenceler yapıyorlardı ve askerî anlamda bir şey yapmıyorlardı. Son savaş ise akıllarını başlarına getirdi, çünkü korkuya kapıldılar. Türkler, Ocak ayında sezar [imparator] ordusuna yenilince silahlarını ve diğer ağırlıklarını bırakarak geri çekildiler.^[263] Götürebilecekleri herşeyi, sahip oldukları zenginliği, iaselerini bırakıp gittiler. Herkes bu halkın toparlanamayacağını zanetti. Ancak bunlar daha aynı senenin Mayıs ayında yeni ordu hazırladılar, yeni elbiseler, her türlü askerî

malzemeler, toplar, sağlam malzemeler, atlar, develer, eşekler ve arabalar getirdiler. Hepsi yeni idi. Yenildikten hemen sonra kazanacaklarını düşünüyordı ve savaşı durdurmadılar. Savaşı kazanan Hristiyanlar ise yorulmuşlardı. Türkler konumlarını güçlendirmeye devam ediyorlardı.

Şu anda savaşı başlayacakları konusunda bir şey duyulmuyor. Yukarıda da belirtildiği gibi herhangi bir tarafa karşı savaş hazırlığı içerisinde değiller. Birileri ile savaşmayı düşünüyorlar, ancak daha bunun belirtileri aşikâr değildir. Belki de savaşmak istiyorlar, ancak yeterince paraları yoktur. Kısa bir süre önce tersane yapımı için çok para harcadılar.

Şayet Daltaban^[264] olarak isimlendirilen önceki sadrazam yaşıyor ve yönetimde olsaydı ki, o öldürüldü, savaşı seven bu asker sadrazam, maddi sorunlara aldırmaksızın istediği tarafa savaş başlatabilirdi. Ancak bu savaş zayıf olurdu. Öyle görülüyor ki, o zaman sultan da sadrazama çok kızardı.

Şimdiki sadrazam^[265] ise akıllı ve düşünceli biridir. Anlaşılan düşünmeden büyük bir işe kalkışmayacak. Barışın devam etmesine taraftardır.

ALTINCI MADDE

Deniz filosunun (gemiler ve kadırgaların) durumu, bunların sayısı, donanmanın eskiden olduğu gibi hazır olup olmadığı, hangi gemide kaç tane topun olduğu, donanmanın ve topların nasıl muhafaza edildiği, donanmada savaş zamanı cesur askerlerin bulunduğu, bunların hangi rütbelerde oldukları, bunlara sultanın hazinesinden aylık ya da yıllık ne kadar para ödendiği, eski donanmanın yenilenip yenilenmediği, yenilendiyse ne kadarının yenilendiği, hazırlanan gemilerin hangi denize çıkarılacağı, şu andaki kapudan paşanın kim olduğu, daha çok nelere meyilli olduğu, Karadeniz’de özel hazırlıkların yapılıp yapılmadığı, bu hazırlıkların savunma amacıyla mı yoksa taarruz amacıyla mı yapıldığı konularında gerçekleri yazmak ve güvenilir haberci ve insanlarla göndermek gerekiyor.

ALTINCI MADDEYE CEVAP

Bu görevi yerine getirmek ve bu bilgileri elde etmek için sadece siyasete ihtiyaç yoktur. Bunları (elde edilen bilgileri) düzeltmek gerekmektedir ki, bunun için de hem zamana ihtiyaç var, hem de bir çıkarın olması gerekmektedir. Yukarıda belirtilen mevzuları aydınlatmak için ise ne birinci ne de ikinci imkâna sahiptim. Birçok sebepten dolayı ayrıntılı bir şekilde incelemenin, tasvir etmenin, herşeyi tartıp yerleştirmenin imkânı yoktu. Ancak yine de görevi ihmal etmeye cesaret edemem ki, bu görev bana mukaddes Çarım tarafından verilmiştir. Elimden geldiği ve Allah’ın da bana yardım edeceği kadar büyük bir gayretle sorularınızı cevaplandırmaya çalışacağım.

Türklerin deniz filosu (gemiler ve kadırgalar) İstanbul tersanesinde^[266] bulunmaktadır. Diğer yerlerde de silahlı ve silahsız 30 gemileri mevcuttur. Bunlardan ikisi ölçüsüz büyüklükteydi. Her geminin kendine özgü ismi bulunmuyor, bunların hepsinin genel bir ismi vardı. Gemiler sultana aittir. Onları savaşa hazırladıkları zaman her bir gemiye en az 600 asker yerleştiriyorlar. Bunlardan başka gemide deniz eri ve topçular da bulunuyordu. Büyük gemilere ise 1.200’den fazla asker yerleştirilmiyordu. Bazen gemilerde ancak 800 asker oluyordu. Şu anda ise gemilerde az sayıda asker tutuyorlar. Kaptan gemisindeki asker sayısı dahi 600’den azdır. Diğerlerinde ise 200 veya 200’den biraz fazla. İhtiyaçları olduğunda asker bulma konusunda sıkıntıları olmuyor. Deniz savaşı zamanı İzmir çevresinden asker topluyorlar. Burada işlerine yarayacak çok sayıda insan bulunmaktadır.^[267]

Kaptan gemilerinde altmış, diğerlerinde ise kırk ya da otuz denizci bulunuyor.

Donanmada bulunan gemiler aşağıdaki teçhizata sahip:

Kaptan gemisi diye isimlendirilen birinci geminin 106 adet topu vardı. Şu anda bu gemi, eskimiş durumdadır ve onun yerine hazırlanan yeni geminin 110 topu var. Onun hakkında (eskisi hakkında da) aşağıda geniş bilgi yer alacak. Ancak eskisi tamir olursa da ancak beş altı sene daha hizmet edebilir. Yeni kaptan gemisi üç ayrı kamaradan oluşmaktadır. Aşağıdaki bölüme 8 top yerleştiriliyor. Bu topların güllesi, mermerden yapılmıştır. Bu güllenin ağırlığı 44 okka idi. Toplam ağırlık 3 pud^[*] 12 funttur^[*]. Bu toplar, düşmanı rahatsız eden sesler çıkarıyordu. Aşağıdaki bölümdeki diğer topların sayısı şöyledir: 22 top var, her birinin güllesi yarım pud ağırlığındaydı. İkinci bölümde 30 top vardı. Bunların her birinin güllesinin ağırlığı ise 36 funt idi. Diğerlerinin ağırlığı ise 42 funttur. Üçüncü bölümde 30 top mevcuttu. Bu topların herbirinin güllesinin ağırlığı 24 funt idi. Üst bölümdeki 20 topun güllesinin ağırlığı ise en fazla 18 funt idi.

Aynı kaptan gemisinde 2 uzun menzilli top daha mevcuttu. Bunların güllerinin ağırlığı 15'er funt idi. Uzak mesafeye ateş etmek için kullanılan bu toplara kolonborna deniliyordu.

Aynı gemide farklı amaçlarda kullanılan çeşit çeşit sancaklar da vardı. Bunlarla ilgili donanmanın anlatıldığı bölümde bilgi verilecektir.

Kaptan gemileri içerisinde Patrona ya da Zastupnitsa olarak adlandırılan bir gemi de bulunuyordu. Bu gemiye kaptan komutanlık ediyordu. Bu gemide büyüklü küçüklü 106 top var. Bu topların güllerinin ağırlığı 33, 21 ve 9 funttur. Bundan başka bu gemide çeşitli amaçlarla kullanılan farklı sancaklar da mevcuttu.

Riyale ya da Amiralio diye isimlendirilen bir gemi daha var. Orada Canım Hoca Kaptan [Orsa Boca Canım Hoca Mehmed Kaptan] komutanlık yapmaktadır. Bu geminin büyüklü küçüklü 102 topu var. Topların güllerinin ağırlığı 33, 21 ve 9 funttur. Farklı amaçlarda kullanılan sancaklar da bulunmaktadır.

Bunlardan başka 27 adet gemi daha var. Dokuz gemide yetmişer top, 11 gemide altmışar top, 7 gemide ellişer top bulunmaktadır. Topların ağırlığı 50 ve 60 pud idi. Bu topların güllerinin çapı ve ağırlığı daha sonra bildirilecektir. Türklerin top sıkıntısı olduğu söylenemez. Âdetleri gereği çok sayıda deniz teçhizatı da bulunmaktadır. Donanmanın silahlanması konusuna çok dikkat ediyorlar. Gemilerin sayısını artırmak için çabalıyorlar. Kadırgalara fazla önem vermiyorlar. Söylediklerine göre son zamanlarda bunlar beklentileri karşılamıyorlardı. Son deniz muharebesinde^[268] de bunlar kullanılmış, Venedikliler kadırgaların onlara az zarar verdiğini görmüşlerdi. Donanmanın tamamı gemilerden oluşuyor ve bunlarla savaşıyordu. Son yıllarda Türkler deniz savaşlarını kazanıyor, Venedikliler ise yeniliyorlardı. Venediklilerin söylediklerine göre bunun sebebi, kendileri arasında iyi yöneticilerin bulunmamasıydı. Önceleri ise onların çok iyi yöneticileri vardı.

Bundan başka Türk donanmasında ateş gemisi (burlot) olarak adlandırılan gemiler de vardı. Yine 3-4 bastiment (askerî gemi) mevcuttu ki, bunların komutanları marinar kaptan olarak adlandırılmaktadır. Bunlar savaş zamanlarında hazır bulunmaktadırlar. Şu anda böyle bir gemi, silahlandırılmış bulunmaktadır. Bu gemideki denizci, asker ve topların sayısı çok azdı.

Donanmalarında deniz seferlerinde az kullanılan eski gemiler de mevcuttu.

Donanmalarındaki gemilerin hepsi, İstanbul'dan Karadeniz geçidiyle Karadeniz'e çıkabiliyordu. Bu geçitler çok derindi ve bu gemilerin geçmesi için hiçbir engel yoktu. Ancak söyleniyor ki, Karadeniz'de savaş zamanında büyük gemilerin bulunması, bir takım sorunlara yol açıyordu. Bu konuda aşağıda geniş bilgi verilecektir.

Türk donanması bazen Midilli'de, bazen de Çanakkale'de bulunuyor. Şöyle bir gelenekleri var: Havalarda iyi olsa da, olmasa da mukaddes çilekeş Dimitriy gününe (26 Ekim) kadar [Rûz-ı Hızır'dan Rûz-ı Kasım'a kadar olan deniz mevsimi] donanmaları Akdeniz'den Çanakkale'ye değil de, belirtilen günde Gelibolu'ya geliyor ve orada bir müddet duruyor. Kapudan paşa, gemisine Gelibolu komutanını davet ediyor, ona filonun tüm bey ve subaylarının ismini ilân ediyor, isimlerinin listesini ona sunuyor. Kendisiyle kaç kişinin Çanakkale'ye geldiğini belirtiyor. Sonrasında donanma İstanbul'a geliyor [mutad levend yoklaması].

Türkler yeni gemiler ya da askerî gemiler inşa etmeyi düşündüklerinde onu ya İstanbul'da ya da

Karadeniz’de, Sinop yakınlarında bir yerde, yapıyorlar. Bazen de yine Karadeniz sahilindeki İzmit’te yapıyorlar. Türkler gemi inşaatında ahşap kullanıyorlar. Genellikle tüm kıyı bölgelerinde ormanlık alanları mevcut değildir. Ormanlar, Karadeniz kıyılarında, İstanbul sınırında bulunmaktadır. İstanbul tersanesine gemi ve askerî gemilerin inşaatı için ahşap Karadeniz’den getiriliyordu. Eğrisi olmayan ahşap ise Sinop’tan temin ediliyordu.^[269] Gemi yapımındaki olmazsa olmaz eğri ağaçlara ise ihtiyaç vardı. Çünkü bu ağaçtan kendilerinde az bulunuyordu. Çok acil ihtiyaçları olduğunda bu ağaç İstanbul dışından, İzmit ve başka yerlerden, Bursa’dan temin ediliyordu. Ayrıca 100 adet askerî gemi yapmak istediler. Kıyı ormanlarını kullanabilirlerdi, ancak sonradan bu ormanlar ağaçsız kalacaktı.^[270]

Onlar kadirga yapımında olduğu kadar gemi inşaatında başarılı değiller.

Büyük gemiler hazırlamayı düşünüyorlar. 40 gemiden oluşacak ve Akdeniz’e çıkacak bir donanma oluşturmayı hedefliyorlar.^[271] Çünkü Türklerin büyük gemilerle Karadeniz’e gelmeleri tehlikelidir ve onlar buna alışık değillerdir. Karadeniz’de donanma oluşturmayı kararlaştırdıklarında ise küçük gemiler (her birinde 40 ve daha az top olan, hatta 24 top olan ve ağırlıkları 26 pud olan), kadirgalar ve hafif guletler [bir çeşit yelkenli, hafif tekne] inşa etmeye başlayacaklar. Şu anda bu konuda çok az şey söylüyorlar. Bu konuda aşağıda yazılacaktır. Türklerin iddiasına göre, küçük askerî gemilerle Karadeniz’de yüzmek, büyük gemi ve kadirgalarla yüzmekten daha güvenlidir. Her ne kadar daha sağlam ve güçlü olsa da büyük gemilerle Karadeniz’de korkusuz yüzmek çok zordur. Çünkü Karadeniz küçük ve dardır. Ayrıca limanlarının sayısı da çok azdır. Mevcut olanlar da gemilerin girişi için uygun değildir. Fırtına zamanı korkuya sebep oluyor.

Şu anda Türklerin İstanbul tersanesinde yeni inşa edilen 2 kalyondan başka 16 silahsız gemileri daha bulunmaktadır. Onları barış zamanında silahlandırmak ihtiyacı hissetmiyorlardı. Yeni gemi inşa etmeye başladıklarında da bu en az bir sene sürüyordu.

Deniz kuvvetleri silahlandırılırken ve personele maaş ödemeleri yapılırken büyük paralar harcanıyordu. Aylık olarak görevlilere aşağıdaki maaşlar ödenmektedir:

Kaptanlara, yıllık 500 levok [Hollanda levendalder para biriminin Slavcalaşmış şekli: 1 levok 15 altına eşittir].

Sotto reislere [reis-i evvel, sani ve salis var; bu belki birinci reis anlamındadır], yıllık 365 levok.

Topçubaşına, yıllık 365 levok.

Gvardiyanlara [vardiyan] (özel hazırlanmış asker), yıllık 120 levok.

Diğer subaylara ise yıllık 16-20 levok arasında farklı miktarlarda maaş veriliyordu.

Timonerlere (kaptanlara), kişi başına günlük 10 altın.

Boçkarlara [fiçı yapanlar] günlük bir grivna [Eski Rusya’da yaklaşık yarım funt değerinde bir para birimi].

Saldal reis ya da gemi kaptanına, günlük 5 altın.

Baş marangoz ve dülgerlere, günlük 5 altın.

Kalfaya ve diğer dülgerlere, günlük 4 altın.

Kalafatlara, günlük 5 altın.

Hoca veya kâtiplere, günlük 2 grivna.

Filuka cedelere [filika kürekçileri] – her gemide onlardan 20 veya 12 kadar bulunuyor – kişi başına, günlük 3 altın.

Yelkencilere, günlük 5 altın.

Gemicilere, aylık 7 hatta 10 levok.

Askerlerin hepsine, eşit olarak aylık kişi başına 7 levok.

Humbaracılara, kişi başına aylık 10-16 levok.

Topçubaşlarına [ser-topi-i evvel], günlük 10 altın.

Küçük topçulara, günlük 5 altın.

Bundan dolayı da şu anda Akdeniz’de bulunan gemiler fazla silahlandırılmamıştır. Mevcut silahlar askerî silahlanmanın yanında çok hafif kalıyor. Onlar barış zamanında da Akdeniz’de gemilere ihtiyaç duyuyorlar. Onların bir âdetleri var: Her zaman herkesle barış içinde olsalar da Akdeniz’de gemi tutuyorlar. Bunun sebebi, denizi korsanlardan kurtarmaktır ki, Mısır ve diğer ülkelerden buğday ve başka mallarla dolu olan ticaret gemileri İstanbul’a Akdeniz aracılığıyla gelmektedir. Bu, aynı zamanda adalardan haraç almak için de yapılmaktadır.

Türk gemileri çok sağlamdır. Onlar da Fransız gemileri gibi büyük çivilerle yapılmaktadır.

Eskiden, bundan 50 yıl önce Türkler 120 kadirga ve 40 orta büyüklükte gemi yaparlardı. Bunların yapımı sağlam olmazdı. Çünkü daha bu işlerde tecrübeli değillerdi. Ancak şu anda Akdeniz’de düşmanları ile başbaşa savaşabilecek kadar büyük gemiler hazırlıyorlar. Kadirgalar hakkında ise bir şey düşünmüyorlar. Eskiden donanmaya yapılan harcamalar hakkında malumat bulunmaktadır ki, yıllık 6000 Türk kesesi –her kesede 500 levok bulunmaktadır– paranın harcandığı bilinmektedir. Böylece yılda toplam 300.000 levok harcanmıştır. Her levok Moskova parası ile 15 altın değerindedir. Ancak şu anda donanma efradı devamlı değiştiğinden belli bir rakam vermek mümkün değildir. Ayrıca onların da hepsine eşit düzeyde maaş verilmiyor. Çünkü Türkler deniz subaylarına keyiflerine göre –iş becerisine, çabalarına göre– maaş veriyorlar. Bunun için de bunların maaşları bazen artıyor bazen de azalıyor.

Deniz subayları ve kaptanları savaş sanatını iyi biliyorlar. Şimdi de eskiden de Venedik’ten hep üstün idiler. Yukarıda da yazmıştım. Günümüzde de deniz tatbikatlarında büyük başarılar elde ediyorlar. Zira sanat da bu insanları bilge haline getiriyor. Şu anda hepsi deniz kuvvetlerinin silahlanmasına büyük önem veriyor. Türkler, kapudan paşa ve gemi generali olan Afrikalı Aski Mehmed Fata Reis’i^[272] görevden almak istiyorlar, çünkü onun seyrüseferde pek başarılı olmadığı söyleniyor. Bundan başka onun çalışmaktansa rahat yaşamayı tercih ettiği belirtiliyor. Avı çok sevdiği iddia ediliyor. Onun yerine ise tek bir kişinin Ahçi Mehmed’in^[273] geçeceği söylenmektedir. Bunun sebebi ise onun bu işi hakettiği için değil rüşvet verdiği içindir. Şu anda o kaptandır. Onun iyi denizci, ancak deniz savaşlarında yetersiz olduğu iddia ediliyor. Bundan başka onların Afrika Berberi kökenli [Tolstoy, burada Kuzey Afrikalı Türk korsanlarını kastetmektedir.] kaptanları da

vardı ki, onlar Moralı [Moreyli] denizcilerden daha yetenekliler.^[274]

İstanbullular deniz işlerinde ve disiplinde de çok büyük beceriye sahipler. Şu anki deniz filosunun komutanlarının birçok konuda –donanmalarını deniz seferine çıkarmada, Hristiyanlarla yaptıkları deniz savaşında– ileri oldukları ileri sürülüyor. Eskiden onlar Hristiyanlarla deniz savaşı yapmaktan korkuyorlardı, ancak şu anda böyle korkuları mevcut değildir. Mora eyaletini geri almak için ellerinden geleni yapıyorlar. Bunun için de Akdeniz’i sürekli gözetiyorlar. Deniz filosunun patronları basurmandı, ancak Türk değillerdi. Hepsi de Hristiyanlıktan dönmüş Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda ve diğer ülkelerin vatandaşları idi. Onlar deniz işlerini çok iyi biliyorlar. Türklerin kendileri de bu işi onlardan öğreniyorlar. Deniz işlerinde zayıf olsalar ve denize çıktıklarında hastalansalar da eğitimi bırakmıyorlar. Zira ancak sürekli çalışma, insanı sanatta söz sahibi haline getiriyor.

Bu eğitim Türklere çok fayda sağladı. Şu anda Türkler, Hristiyanlarla eşit değil, onlardan daha iyi konumdadırlar. Venediklilerle sürekli savaş hâlinde olan Türk donanması artık kendini göstermekten korkmuyor. Artık bir önceki savaşta kendilerine karşı koyan Venedik donanması, Türk donanmasına saldırmayı değil, kendisini savunmayı düşünmüştü. Şu andaki Türk donanmasının gemileri sultanların isimleriyle biliniyor. Kadirga ve büyük kalyonlar da bu şekildedir.

Şu anda Türkler eski kapudan paşaları Mezomorta’nın^[275] ölürken bıraktığı vasiyeti yerine getirmek için çaba sarfediyorlar. Onun çok titiz olduğu, donanmayı iyi yönettiği, çeşitli gemilerle katıldığı savaşlarda takdire şayan işler yaptığı söyleniyor. Şayet Osmanlı’nın 50 askerî gemisi [donanma kalyonları] olmazsa denizde Osmanlı monarşisinin kuvvetli olamayacağı iddia ediliyor. Onun istekleri ve vasiyetleri şu anda yerine getiriliyor. Bu konuda aşağıda bilgi verilecektir.

Herşeyden önce İstanbul tersanesinde iki gemi inşa edilmeye başlandı. Bu büyük bir iştir. Birinde 110 top var ve Kaptaniya [Kapudane] diye isimlendiriliyor. Bu konuda yukarıda da bilgi verilmişti. Diğerinde ise 50 top var. Gemilerde bulunan bakır toplar yeni hazırlanmıştır ve çeşitli ölçülerdedir. Topların güllerinin ağırlığı 30 ile 40 funt arasında değişmektedir. Bu toplar yeni tarzda olup, Hristiyanlarda yoktur. Her iki gemi de Diamantin Kandiolu [Mimarbaşı Agosto] diye isimlendirilen ve aslen (millî olarak da dinî olarak da) Rum olan birisinin aklı ve becerisinin neticesidir. O, bu konuda büyük yeteneğe sahiptir. Gemiler gerçekten de mükemmel bir şekilde hazırlanmış ve hoş bir şekilde süslenmiştir.

Şu anda İstanbul’a, İstanbul tersanesinde 6 yeni geminin yapımına başlanmasını öngören bir ferman gönderildi. Gemilerden birinde 65, diğerlerinde ise 40 topun olması emredilmiştir. Bunlar derin olmayan sularda hizmet verecek şekilde inşa ediliyor. Bunların inşasının erken bitmesi için küçük askerî gemilerin hepsini geri bıraktılar. Adalar Denizi’ndeki (Artsipelak) küçük gemilerle kışın tamamında Asya’da gemilerin inşası için gerekli ağaçlar taşındı. Bütün bunlar gemilerin erken hazırlanması ve ölen paşa Mezomorta’nın vasiyetini yerine getirmek için yapılmıştır. Bu konuda yukarıda yazmıştık.

Türk filosunda köhne gemilerin sayısının sağlam gemilerle kıyaslandığında daha fazla olduğu söyleniyor. Çünkü savaşta bunların çoğu zarar görmüştür, kaptanlar da onlara fazla özenle bakmadılar. Kışın o gemilerden beşini Akdeniz’de bulunan deniz korsanlarını yakalamak için kalafatladılar. Farklı ülkelerden olan korsanlar denizde küçük askerî gemilerle gezerek insanlara zarar veriyorlardı.

Sinop'ta 5 geminin yapıldığı ya da yapılacağından bahsediliyor. Onların büyük mü küçük mü olacağı henüz bilinmiyor. Onların fazla büyük olmayacağı, Karadeniz'de yüzebilecek şekilde hazırlanacağı söyleniyor.

İstanbul'a altmış topu olan, fırkateyne benzeyen ve Sinop'ta yapılan bir Osmanlı gemisi geldi. Ticaret maksadıyla gemi İskenderiye'ye gönderildi. İhtiyaç hâsıl olursa o da askerî maksatla hizmet verebilir. Sultan sadece ticari gemilerdeki eşyaların değil, gemideki insanların da sahibiydi. Bundan dolayı ihtiyaç duyulduğu takdirde ticaret gemilerinden dahi küçük olmayan bir filo oluşturulabilir.

Türklerin hazır donanmayı denizde tutmadıkları söyleniyor. Hazır orduyu karada da tutmuyorlar. Ancak ticari gemilerden gelir elde etmenin mümkün olduğunu düşündükleri zaman –ganimet getirecek savaş yapabilecekleri zaman– hiç tereddüt etmeden devletin ticari gemilerinin tamamını orduya alıyorlar.

Türk kalyonları hakkında şunları söylüyorlar:

Akdeniz'deki kalyonlar, Adalar Denizi adalarında bulunan eşkıyaların küçük savaş gemilerini takip ediyor ve adalardan vergi topluyorlar. Bu gemiler beyler tarafından –kendi mallarını muhafaza etmek için– silahlandırılıyor. Sultan onlara kalyon, toplar, barut, gülle ve insanların beslenmesi için verdiği yıllık 12.000 veya 16.000 levok hariç başka birşey vermek zorunda değildi.

Kalyonlarda beyler, köleler tutmak zorundaydılar. Sultan, İstanbul'da askerî gemileri silahlandırmak istediği zaman ve kendi kürekçileri yetersiz kaldığında Asya'dan Türk kürekçileri getiriliyordu. Bunlar kendi istekleriyle buraya geliyor ve 6 [ay] boyunca kalıyorlardı. 30-35 levok alıyorlardı. Onlara peksimetten başka bir şey verilmiyordu. Anlatıldığında göre, onların tutulduğu köle evlerindeki durum şimdi eskisi gibi iyi değildir. Eskiden kürekçilerin büyük bir kısmı Rus ve Kazaklardan oluşuyordu. Birkaç yıldır, bu tür insanların sayısı azalmaktadır. Şu anda ise İstanbul'a Rus köleler gelmemektedir.

Şu anda onların kadirgalarının sayısı azdır. Beyler tarafından Akdeniz'de bulundurulanan kadirga sayısı 24'den fazla değildir. 8 kadirga daha yapmayı düşünseler de, bu henüz gerçekleşmemiştir. Kadirgalarında bulunan topların güllelerinin ağırlığı 3.5-4.5 okkadır, yani 7.5-11.5 funttur. Bütün gemilerde uzun menzilli bir top bulunmaktadır. Bu topların güllelerinin ağırlığı 20 okka veya 1,5 puttur. Devletin her tarafında Karadeniz'de, Akdeniz'de, İstanbul'da, İzmir'de, Rodos'da, Kandiye'de, Kanneliya'da, Onivesiya'da ve diğer yerlerde –Eğriboz'da– de belirtilen sayıda kadirga bulunmaktadır. Onların her birinde 8'er, 10'ar veya 12'şer top bulunuyor. En büyük topun ismi ise Korsiya'dır. Güllesi, 18 okka yani 54 funt ağırlığındadır. Diğer toplar ise küçüktür. Şu anda bu kadirgaların çoğu teçhizatlı değildir. Gerekli olduğunda onların hepsini ihtiyaç duyulan yerde bir araya topluyorlar.

Kadirgaların her biri beyin mülkiyetindedir. Onları gelirleri ile idare ediyor. Gelirleri ise ona sultan sağlıyor. Bey, kadirga yapmak, ona köleler almak, her sefer için onu hazırlamak, askerlere maaş vermek ve her sene yukarıda belirtildiği gibi kusursuz bir şekilde ihtiyaçları yerine getirmekle yükümlüdür. [\[276\]](#)

İstanbul'daki askerî gemilerin komutanı konumunda tersane kethüdası kapudan paşa bulunuyordu. Bu adam filoda emirler veriyordu. Rütbe olarak ondan sonra serdar, yani alay komutanı geliyordu. Bunlar küçük filoları idare ediyorlardı. Herkesin başında ise kapudan paşa bulunuyordu. Onların

maaşları ise yukarıda belirtilen şekildedir.

Türklerin Karadeniz'deki başarıları da büyüktü. Burada kadırgaları mevcuttu. Çeşitli yıllarda onlar burada 70 kadırga kaybettiler. Bunlardan kırkı fırtınalar sırasında yok oldu. Bu denizde beklenmedik hava değişimi yaşanmakta ve çok sayıda çeşitli gemi yok olmaktadır. Hatta Türkler arasında şöyle bir atasözü de bulunmaktadır, “Karadeniz burada yüzen gemilerin düşmanıdır.”

Başka Türk kadırgaları hakkında şunlar yazılabilir:

Türk filosundaki pek az donanmada mihferli kundak ve misket tüfekleri vardı. Bu donanmaların sayısını tespit etmek mümkün değildir. Onlar o kadar da fazla etkiye sahip değiller. Farklı yerlerde 15 teçhizatlı donanma bulunuyor ve bunlar da Adalar Denizi'nde Hristiyan korsanlarını takip ediyorlar. Gemiler, kapudan paşa, serdar ya da en kenardaki geminin komutanının emrine bağlılar. Bu komutanın adı “Muhammedî”, lakabı da Distaltsio idi. Yukarıda belirtildiği gibi, Türkler onu kapudan paşa yapmayı düşünüyorlar. O, gerçekten de Akdeniz'de büyük başarılar elde etmişti.

Akdeniz ve Karadeniz'de toplam 150 veya 160 teçhizatlı geminin olduğu ve bunların ihtiyaç duyulduğu yerlere gönderildiği söylenmektedir.

Firkatelerin sayısı ise 15'tir. Birkaç nehir firkateleri de var. Onları Tuna'da tutuyorlar. Bazıları çürüdü. Diğerleri de Tuna'nın kıyısından 30-40 mil uzaklıkta bekletilmektedirler.

Türklerin bundan başka, tartan [Latin yelkeni olan tek direkli ve Akdeniz'e mahsus gemi] ismi verilen gemi ve başka gemileri de vardır. Kimse onlar hakkında geniş bilgi veremiyor. Çünkü çok az kişi bu konuda bilgi sahibidir. Bu gemiler çeşitli yerlerde bulunmakta ve sayılarının az olduğu belirtilmektedir.

Türk donanması hakkında mümkün olan herşey anlatıldı. Şimdi ise askerlerin rütbeleri ve bu rütbelilerin görevleri ile ilgili bilgi verelim. Genellikle esas idari yük, yönetimin başında duran kapudan paşanın üzerindedir. Kapudan paşa Türk olduğunda kendi geleneklerine göre düzenleme yapıyor. Hristiyanlıktan çıkan Fransız, Hollandalı, Venedikli veya başka milleten olduklarında ise herkes kendi milletin âdetine göre düzenleme yapıyor. Türkler tek bir kurala bağlı değildir. Herkes komutanının düşünce ve emirlerini sorgulamadan yerine getiriyor. Onlar komutanlarına bağlı olmakla tanınmaktadırlar. Bu husus, savaşta onların cesur davranmalarını ve hatalarının komutanları tarafından düzeltilmesini sağlar, Hristiyanlıktan çıkanların uyguladığı nizamı uymalarını temin eder. Onların kendi inançlarında olmayan yeterince komutanları bulunuyordu.

Türklerin eski kapudan paşalarından kalma yazılı yasaları bulunmaktadır. Orada donanmanın askerî faaliyetlerinden ve filonun düzeninden bahsedilmektedir. Bunu *prikaz*larında, yani divanlarında, muhafaza ediyorlar. Kapudan paşalara da bu yazılı yasalardan veriliyordu. Söz konusu deniz yasalarında ise şunlar yazılmaktadır...[\[277\]](#)

YEDİNCİ MADDE

Doğu ülkelerinde her şeyin istenilen şekilde yürüyüp yürümediği, sultanın hakimiyetine karşı İranlıların ya da diğer halkların isyan edip etmediği, isyanların hangi yerlerde ve ne sebeple olduğu, isyanların nasıl sonuçlandığı, bu eylemlerin gelecekte devam edip etmeyeceği, bunların devlete ne tür zarar vereceği ve yıkılışına yol açıp açmayacağı, sultanın isyanları bastıracağı ve bunu nasıl yapacağı, asilerin nasıl karşılık vereceği ve bu sürecin kolay olup olmayacağı sorularına cevap aranmaktadır.

YEDİNCİ MADDEYE CEVAP

Sultan idaresindeki doğu bölgelerde, Babil civarlarında, Arap adlı halk yaşıyor. Bunlar çok sık Türklere sorun çıkartıyorlar. Türkler ise onların isyanlarına karşılık vermekte aceleci davranmıyor, sorunları barışçıl yollarla çözmek için onların yanına akıllı insanlar gönderiyor ve Arapları hoş bir dille yola getirmek istiyorlar. Ayrıca onlara çok sayıda hediye gönderiyorlar. Şayet bunlarla bir şey elde edemezlerse o zaman asker göndererek meseleyi böyle çözüyorlar. Arapların isyanları o kadar da uzun sürmez. Çünkü Türkler onlarla barış içinde yaşamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Bunun için de önemli miktarda harcama yapmaktan çekinmiyorlar. Araplar ise parayı seviyorlar. Karşı gelmelerinin de sebebi Türklerden daha fazla para koparmaktır. Türkler ise bu konuda onların isteklerine uyuyorlar. Bazen, nadiren de olsa, ihtiyaç hâsıl olduğunda Türkler savaşmak için üzerlerine serasker gönderiyorlar. Ancak söylendiğine göre, Anadolu'daki büyük nehrin kıyısında Arap isyanlarını bastırmak için birkaç gemi bulundurmaktadırlar. Bu gemilerle adı geçen isyancı Araplara karşı hareket etmektedirler. Doğuda bulunan İran şahıyla ise şu anda aralarında barış hüküm sürmektedir. Orada kimseyle savaşmıyorlar.

Yakın geçmişte doğu ülkelerinde isyanlar başladı. Olaylar şöyle gerçekleşti: Asya'da, Diyarbekir'de, yani Mezopotamya'da Mustafa isminde bir paşa vardı. Onun da yardımcısı iki paşa vardı. İlki, ölen sadrazamın kethüdası olan Hasan Paşa, diğeri ise Babil yakınlarında yaşayan Mehmed Paşa idi. Burada büyük isyanlar çıktı. Çünkü şimdiki sadrazam Bağdad'dan Edirne'ye sadrazamlık makamına geçmek için geldiği zaman yukarıda belirtilen iki paşadan memnun kalmayarak onlara çok kızmıştı. Edirne'ye gelir gelmez adı geçen bu paşaların yanına kapıcıbaşıyı gönderdi ve onları öldürmesini emretti. Bunu duyan paşalar büyük bir isyan çıkarttılar. Ancak sadrazam çok geçmeden isteğine ulaştı, isyanı bastırdı ve her üçünü de öldürttü.^[278]

Şu anda ise Asya'da, Babil bölgesinde, İran sınırında olduğu gibi barış hüküm sürmektedir. Herhangi bir savaş ve isyan işareti dahi yoktur. Çünkü İran şahı Türklerle savaşmak istemiyor ve sürekli barış hâlinde bulunmayı arzu ediyor.

İranlıların yönetimi altında bulunan Gürcistan bölgesinde eski yıllarda isyanların çıktığı bilinmemektedir. Oradaki halk isyan çıkarmış ancak kısa sürede İranlıların silahları onları huzura kavuşturmuştur. Şu anda da İran topraklarından ne savaş, ne de isyan haberi geliyor.^[279]

Anlatıldığına göre, geçmişte Türkler Basra bölgesini geri almak istediklerinde İranlılar Türklere nasıl engel olabileceklerinin hesabını yapmaya başladılar. Ancak bu hareketlerini başka bir olayın altına gizlemeleri gerekiyordu. Sınır bölgesine birkaç bin kişiden oluşan İran ordusunu gönderdiler. Onlar sınırda bekliyor ve Türklerin Basra'da ne yapacağını gözlemliyorlardı. Türklerin Basra

etrafını ele geçirdiklerini gördüklerinde ise hiçbir şey yapmadan kendi bölgelerine geri döndüler. Anlaşıldığı kadarıyla İranlılar Türklere kötülük yapmak istiyor, ancak zamanı gelmeden bunu gerçekleştirmeye cesaret edemiyorlardı.

İranlılar şimdi de eskiden olduğu gibi, Basra yolu üzerinde, Babil topraklarında yaşayan Arapları Türklere karşı isyan çıkarmaları konusunda tahrik ediyorlar. Bunun için çeşitli yolları deniyorlar. Türklerin tüm bunlardan haberleri olmasına rağmen, bütün bunları bildiklerini belli etmiyorlar. Bu ağır yükü üzerlerine almak istemiyor ve böylelikle de aralarındaki dostluğu muhafaza etmiş oluyorlar.^[280]

Türk-İran sınırında Türk yasalarına tabi olan başka bölgeler de mevcuttu. Buradaki Türkler veraset yoluyla bölgede hüküm sürüyor ve zaman zaman İranlılara kötü davranıyorlar. İranlılar da onları Osmanlı Devleti'ne şikâyet ediyorlar. Başkanlarının ismi Babek Süleyman Bey idi.^[281] Onun belirtilen sınır bölgesinde önemli gücü var. Güvenli dağların arasında yaşamakta ve İranlılara zarar vermektedir. İranlılar ise ona engel olamıyor ve onu Osmanlı hükümetine şikâyet ediyorlar. Osmanlı Devleti ise bazen onu tehdit ediyor, bazen hoş sözler söylüyor ve netice itibariyle sakinleştirebiliyor. Şu anda onun herhangi bir eylemi hakkında bir şey duyulmuyor.^[282]

Geçen senelerde İran Şahı, Osmanlı Devleti'ne iki elçi ile birlikte çok sayıda hediye gönderdi ve böylece Osmanlı Devleti'ni memnun etti.^[283] Türkler müttefik orduları ile savaşta oldukları zaman onlara dostluk ve sevgilerini izhar ettiler. Türkleri Basra'yı almaları konusunda teşvik ettiler ve kendilerini gerçekten de iyi niyetli olarak göstererek Türklerden Basra'ya paşa tayin etmelerini ve onun da bölgeyi eski kurallara göre yönetmesini talep ettiler. Bu yönetimin kendilerine zarar vermemesini de istediler. Sonrasında ise verdikleri sözü tuttular. O zaman şimdiki sadrazam [Daltaban Mustafa Paşa], Babil hâkimi ve paşasıydı. Bölgede bulunan sultan ordusunun da serdarıydı. Dicle ve Fırat nehirlerini geçerek bölgeye sefer düzenledi. Nehrin kıyılarında yaşayan Araplar onlara karşı geldiler. Ancak Araplar onlara o kadar büyük engel teşkil etmiyordu ve Türkler sınıra karşı rahat bir şekilde ilerliyorlardı. Bunun için de şimdiki sadrazam bölge Araplarının isyanını ve İranlılarla savaşı ciddiye almıyor. Çünkü bölgeyi bizzat görmüş ve oranın işlerine vâkıf olmuştur. Onları çok iyi tanıyor.^[284] Türkler de İranlıların arzuladığı gibi onlara sevgilerini izhar etmek için eski geleneklerine uygun olarak bir Türkü, elçi olarak gönderdiler. İranlı elçiler de onunla beraber döndüler.^[285]

Babil topraklarında yaşayan Araplar şu anda Türklere itaat etmiyorlar.^[286] Türkler onlarla anlaşma sağlayamıyor ve [onları] savaşla da dize getiremiyorlardı. Onları sadece para vererek sakinleştiriyorlardı. Bundan dolayı Babil halkı azap çekiyor, iâşe sorunu yaşıyordu. Burası büyük bir bölge olduğu için fazla miktarda iâşe tedarikine ihtiyaç vardı. Bölgede Araplara katılan çok sayıda insan vardı. Bunlar Türklere karşı kin besliyorlar ki, Türkler burada muhafız idiler. Burada yeniçeri ve diğer süvari birlikleri konuşlanmıştır. Ayrıca valinin ya da Babil paşasının sahip olduğu süvari birlikleri de mevcuttu. Onların süvari birlikleri, Avrupa ve Asyalı^[287] askerlerden oluşuyordu. Bundan başka Türkmenler,^[288] Kürtler ve Koyuncuk ile Mezopotamya'dan olan insanlar da var. Bölgenin önemli bir bölümü boşalmıştır. Koyuncuk'tan Babil'e kadar olan güzergâhta eskiden inşa edilen yirminin üzerinde şehrin olduğu anlatılıyor. Onlar Timur'un^[289] tahribatı neticesinde boşaltılmıştır. Eskiden insanların yaşadıkları yerlerde şimdi vahşi hayvanlar, arslan ve diğerleri yaşıyor. Bölgeler kalabalık olmadığından bu Türk bölgelerinde son dönemde Araplar, Dicle ve Fırat

nehirlerinden de güç alarak etkili konuma geldiler. Nehirlerin çeşitli körfezleri ve adaları bulunmakta. Yani Araplar güvenli yerlerde ikâmet ediyorlar. Onların fethedilmez kaleleri bulunduğu için Türkler onlara hiçbir zarar veremiyorlar. Onlara karşı savaşmak gerekiyor. Ancak Babil'den oraya giden yol, geçilmesi zor bir engeldir. Türklerin orayı geçmesi imkânsızdır. Çöl yolu da çok uzundur. En hızlı gidenler dahi bu çölü, otuz günden kısa sürede geçemiyorlar. Onun için Fırat Nehri yolu daha fazla kullanılmaya başlandı. Buradan geçmek isteyen herkes, güvenliği için bölgede bulunan Arap emirlerine haraç vermek zorundadır. Sadece bundan sonra rahat bir şekilde Basra'ya geçmelerine müsaade ediliyor. Başka türlü oradan, eskiden olduğu gibi, serbest geçmek mümkün değildir. Eskiden Araplar, Türklere karşı isyan etmeye korkuyorlardı. Bundan başka Arap emirleri kendi aralarında da sorun yaşıyor ve birbirilerini Türklere şikâyet ediyorlardı. Bazen Türklerle iyi geçinen biri, diğerine hıyanet ediyor, bazen de diğeri aynısını yapıyordu. Türkler orada böyle hileye başvuruyor ve Arapların kendi aralarında sürekli savaş hâlinde olmalarını sağlıyorlardı. Şu anda ise Araplar onların kurnazlığının farkına vardılar ve sıkı bir şekilde birleştiler. Türkler artık onların arasında sorun çıkaramıyor. Bundan başka yukarıda belirtilen bozkırlarda, Babil'in uzak köşelerinde ve Basra'da diğer özel Arap emirlerinden de 30 kişi vardı. Onlara urban deniliyordu.^[290] Onların Araplardan oluşan 10.000 kişilik süvari ordusu var. Ateşli silahları bulunmasa da yeterince kılıç, mızrak ve oklara sahipler. Çok özel atlara sahip olduklarından durumlarından memnunar.

Anlatıldığına göre, bölgede Büyük Mustafa Paşa -ki o, siyaseten değil disiplini ve düzeni dolayısıyla yeniçeri ve gerçek bir asker idi- olmasaydı eskiden de Türkler burayı rahat bir şekilde ele geçiremez ve Basra'ya sahip olamazlardı. Araplar ona çok güveniyor, sözüne ve aklına itibar ediyorlardı. Bu paşa ise şöyle yapıyordu: Onların kendi aralarında isyan çıkarıyor, yalana başvurarak bunları karşı karşıya getiriyordu. Türkler bu tür işler sayesinde Arapları yenmeyi başardılar, Basra'yı ele geçirdiler ve bu önemli yere sahip oldular. Sonrasında ise şimdiki sadrazam geri gelir gelmez paşanın yönetimini gördü ve onun yaptıklarından şüpheye düştü. Küçük bir anlaşmazlıkta sultanın yönetimine bağladığı bölgeyi kendi yönetimi altına alacağından endişelendi ve Babil yakınlarında onu öldürdü. Bunu halkın çıkarı için yaptığını ilan etti. Araplar onun ölüm haberine üzüldüler. Sonradan ise Türklerin yalanlarını ve onların yönetim şekillerini anladıkları zaman isyan ettiler. Ancak şimdiki sadrazam onların isyanını bastırdı.^[291]

Türkler Fırat ve Dicle nehirlerini birleştirmek için çaba sarfediyor ve bunun için çalışıyorlar. Nehirler Arapların bulunduğu bozkırlarda çeşitli yollara ayrılmaktadırlar. Ancak şu ana kadar bu düşüncelerini gerçekleştirmiş değiller. Çünkü nehirler çok hızlı akıyor ve çok derinler. Bu konuda uzman olan kişilerden nehri görenler, Türklerin bu düşüncelerinin gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu düşünüyorlar.^[292] Bunun için de oradaki Araplar Türklere fazla kötülük yapamıyorlar. Ancak tamamen onlara bağımlı olarak da kalamıyorlar. Bu ise Türkler için önemli bir sorundur. Bunun için de Türklerin orada pergendilerden oluşan filo tutmaları gerekiyor. Bu gemiler kürekle hareket ediyor ve o nehirlerde yüzyorlar. Buradaki nehirlerin üzerinde köprülerin olmaması da bunların hareketlerini kolaylaştırıyordu.

Belki de yukarıda sayılan sebeplerden dolayı Türkler Babil topraklarında yaşayan Arapları itaatleri altında tutamıyorlar. Şimdiki sadrazam^[293] iktidarı döneminde onları iyilikten ziyade zulümle yönetti. Bunun için de eski sadrazamın^[294] hükümeti tarafından yönetimden alındı. Şu anda orada bulunan paşa^[295] ise âdil bir şekilde yönetiyor. Arapları kendine tabi etmek için her türlü kurnazlığa başvuruyor. Onun orada neler yaptığını bir tek Allah biliyor.

Türklerin yönetiminde ayrıca İran sınırlarına yakın bölgelerde yaşayan halklar da var. Bunlar geçimlerini birbirlerini soymakla sağlıyorlar. Sayıları azdır. Onlara da Arap deniliyor.

Bundan başka da hacıların –onların peygamberi [Hz.] Muhammed’in mel’un toprakları olan– Mekke ve Medine’yi ziyarete gittiği yolun üzerinde de Araplar yaşıyor. Bu Araplar onların idaresinde değiller. Ancak istedikleri zaman –Türkler onlara para gönderdiği zaman– Türklere tabi oluyorlar. Türkler ise her sene onlara hacılara zarar vermemeleri ve onlara su temin etmeleri için para gönderiyor. Su ise oradan geçmekte olan insanlar için hazırlanmıştır. O Araplar arasındaki bazı liderler geçmişte hacıların mallarına ve canlarına zarar vermiştir. Onlar Mekke’den gelen Hint malları ile dolu kervanları soymuşlardır. Türkler buna çok kızdılar. Geçen sene ise para göndererek oradaki Arapları sakinleştirdiler. Ancak orada yaşayan Arapların tamamı –Mekke ve Medine yolu üzerinde meskûn olanlar– Türk efendilerine karşı kalplerinde kin besliyorlar. Onlar, Türklerin, [Hz.] Muhammed’in dinini kılıç zoruyla kabul ettiklerini iddia ediyorlar. [Hz.] Muhammed’in inancına hakiki bir şekilde kendilerinin bağlı olduklarını ve O’na önce kendilerinin iman ettiklerini ve onun öğretilerini ilk kendilerinin duyduklarını söylüyorlar. Bundan dolayı da dinleri ile ilgili hiçbir şüphelerinin bulunmadığını, Türkleri öldürmenin de günah olmadığını ileri sürüyorlar.

Şu anda ise Türkler doğuda yaşayan ve onların imparatorluğuna zarar verebilecek halklardan şikâyetçi değiller. Yukarıda belirtilen Araplar ise bazen Babil civarında rahatsızlıklar çıkarsalar ve bazen büyük baskınlar yapsalar da, şu anda sakin bir şekilde yaşıyor ve isyan çıkarmıyorlar.

Bundan başka doğuda yaşayan halklar hakkında yazılacak bir şey mevcut değildir.

SEKİZİNCİ MADDE

Sultanın sarayında hangi ülkelerin elçi ve temsilcileri bulunuyor? Onların hangisi dâimî, hangisi ise geçici olarak orada kalıyor? Kendilerine kimleri yakın görüyorlar? Hangi devlet adamı ile yakınlık kuruyor ve bundan nasıl bir çıkar elde etmeyi düşünüyorlar? Bundan başka hangi halkla ticarete eğilimliler? Onlara karşı dostlukları nasıl? Hangi ülkelere mallar gelmekte ve hangi ülkelerin tüccarlar daha fazla gelir elde etmekte? Hangi malları kullanmayı tercih ediyorlar?

SEKİZİNCİ MADDEYE CEVAP

Edirne'ye benim gelişimden önce burada diğer ülkelerin elçileri bulunmuyordu. Şimdi ise Habsburg imparatorunun elçisinin^[296] geleceğine dair haberler duyuluyor. Onun kısa bir müddet sonra Edirne'ye gelmesi bekleniyor.

Sayın elçiler İstanbul'da sürekli ikamet ediyor ve kendi ülkelerinin ticari çıkarlarını gözetiyorlar. Şu anda burada Fransa elçisi,^[297] İngiltere elçisi,^[298] Venedik elçisi,^[299] Hollanda elçisi^[300] bulunmaktadır. Bunların içerisinde Fransız elçisi en önemli yere sahiptir. Aslında Türkler ondan aşırı nefret ederler. Onun Fransız gururunun yüksek olması hasebiyle burada kalmasını tercih etmezler. Ona gösterdikleri ihtiram ise siyaset gereğidir. Fransızlar, Türklere kendi güçlerini göstermek için ellerinden geleni yapıyorlar. Ancak yine de güçleri ile Türkleri korkutamıyorlar. Başlangıçta şunu yaparlar: Elçileri Osmanlı sarayına geldiğinde kralın mektubunu getiriyorlar. Kral onlara güçlerini sergilemeyi, ancak Osmanlı Devleti'ni korkutmamayı emrediyor. Anlattıklarına göre, eskiden Fransız elçileri ile Türkler arasında şöyle bir olay meydana gelmiştir: Türkler yalanla onlara baskı uyguladılar. Venedikliler ile yapılan Girit (Kandiye) savaşında^[301] Fransızlar önce hapse atılmış, sonra da aşağılanarak Osmanlı Devleti'nden kovulmuşlardır. Türkler ise suçu elçilerin üzerine atmış ve onları kendilerine karşı olumsuz eylemler içerisinde olmakla itham etmişlerdi. Fransız kralına kendilerini temize çıkaracak mektuplar yazdılar. Mektuplarda elçilere karşı yapılanların onların kötü niyetlerinden kaynaklandığı belirtildi. Osmanlı Devleti'nin ise sadece dostluk ve barış istediği ifade edildi. Anlattıklarına göre son sezar savaşında^[302], sekiz Fransız gemisi geldi ve Kuzey Afrika korsanlarını takip etti.^[303] Bunlar Fransızlara büyük zarar veriyorlardı. Osmanlı limanlarında Fransız küçük gemilerini yağmalamışlardı. Fransızlar, [onları] Türklere şikâyet ettiklerinde ise karşı taraf hiçbir şey yapmamıştı. Dolayısıyla Fransızlar intikamlarını almaya karar vermişlerdi.

Sultana ait Sakız limanında Trablus korsanlarına ulaşıldı.^[304] Onlara çok sayıda topla ateş açıldı. Top ateşlerinden sadece Trablus limanının gemileri değil, şehrin kendisi ve Türk camileri de zarar gördü. Türkler bu taarruza müsamaha gösterdiler. Ancak yine de oraya 56 askerî gemi ile beraber kapudan paşa geldi. Gemilerle ahşap ve başka ihtiyaç olan malzemeyi getirdi. Getirilen malzemelerle Trablus gemileri tamir olundu. Fransızlar, kapudan paşaya padişahın donanmasına zarar vermek için gelmediklerini, düşmanları olan ve kendilerine büyük zarar veren Trablusluların peşinde olduklarını belirttiler. Bunun için de kapudan paşa arabuluculuk yapmaya karar verdi. Fransızlarla Trablus halkı arasında barış antlaşması sağlandı. Fransızlar bu barışa ihtiyaç duyuyorlardı.

Cezayirliler diye isimlendirilen Kuzey Afrika korsanları da Fransızlara karşı savaştılar ve onlara büyük zarar verdiler. Fransız tüccarlarının birçok gemisini ele geçirdiler. Fransızlarla Cezayirliler arasında başka savaşlar da ortaya çıktı. Tüm bunlar, Fransa kralını bölgeye donanma göndermeye

sevketti. Kral uzun süredir sağlam bir şekilde kendini savunan şehre ateş edilmesini emretti. Sonradan ise Türklerle Fransızlar arasında barış sağlandı. Tüm bunlar göz önünde tutulduğunda Fransızlarla Türkler arasında ne tür bir muhabbetin olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti zahirde onlara muhabbet gösteriyor. Ancak korsanlar ise zaman zaman Fransızlarla savaşıyor. Dolayısıyla da, Osmanlı Devleti'ne yakın olan Hristiyan ülkeleri ile korsanlar arasında bazen barış, bazen de savaş oluyordu. Henüz bir şeyi tam olarak anlamış değilim. Türklerin Fransızlar ile aralarındaki dostluğu sağlayabilecek belli başlı barış anlaşmaları var mı? İki devlet arasında önemli bir deniz bağı var. Orada ise bazen barış [oluyor], bazen de savaş çıkıyor. Ancak görünen o ki, Fransızlarla [aralarında bir] anlaşma var. Fransızlar, Cezayir, Trablus, Tunus korsanlarını olduğu gibi diğerlerini, yani Cebelitarık'ta bulunan Afrika Moritanyalıları da tamamen imha etmemeyi aklettiler. Bunun sebebi ise yukarıda belirtilen korsanların Akdeniz'de seyreden İngiliz, Hollanda, Portekiz, Venedik, Ceneviz ve diğer küçük halklara zarar vermelerini sağlamaktı. Bununla da Fransız halkı –savaş hâlinde oldukları zaman da buna dahil– Doğu limanlarında serbest ticaret yapabilecekti. Anlatıldığı kadarıyla Fransızlar küçük ve büyük askerî gemileri ile toplu bir şekilde hareket ediyorlar. Kuzey Afrika korsanlarıyla barış içerisinde oldukları zaman korsanlar onları diğer halklardan daha fazla muhafaza ediyor. Çünkü Fransızlardan bombaları dolayısıyla korkuyorlar.

Şu anda ise Fransızlar ve diğer halklar Akdeniz'de büyük korku yaşamadan seyredebiliyorlar. Çünkü Tunuslular karada Cezayirliler ile savaş hâлиндeler. Bunun için de korsan gemilerini denize salmıyorlar. Berberistan'daki sorunlu bölgeler Trablus, Tunus, Cezayir, Moritanya, Fas gibi bölgeler idi. Paşalar buraya yukarıda belirtilen üç ülkeye olduğu gibi gönderilmiyor. Oradaki paşalar bölgenin önde gelenlerini satın alarak hükmediyorlar. Sultan onlardan hiçbir şey elde etmiyor. Sadece unvana sahiptir. Bunu da büyük bir onurla taşımakta. Bunun o bölgelerde büyük önemi var. Bölgeye gelen paşalar serbest yönetim hakkına sahip değildir. Osmanlı Devleti'nden gönderilen paşayı beğenmezlerse onu rezil-rüsva ederek kovuyorlar. Ancak devlet onların bu saygısızlığına tahammül gösteriyor.

Bir zamanlar Osmanlı donanması Akdeniz'de korsanlarla beraber yüzmekteydi. Onlar bazen geliyor, bazen de inat ederek gelmiyorlar. Türkler onları buna zorlayamıyorlar. Ancak hoş sözlerle onları sultanın düşmanına karşı mücadeleye davet ediyorlar. Böylece bazen onlar 40 gemiyle katılıyorlardı. O gemiler her ne kadar sultanın İstanbul gemileri gibi silahlarla techiz olunmasalar da her gemide 36, hatta daha fazla top (bunların ağırlıkları da 56 ve daha fazla oluyordu) bulundurabiliyorlar. Topların tamamı demirdir. Bakır topa sahip değillerdi. Gemilerinde silahlı Afrika halkları ve Hristiyanlıktan dönmüş diğer halklar bulunuyor. Anlatıldığına göre, Berberistan'da Trablus'un 7, Tunusluların 7, Cezayirlilerin 27 gemisi vardı. Bahsedildiğine göre, Cezayirliler yalnız başına 40 gemi çıkarabilirler. Ancak onları deniz ve okyanustaki çeşitli yerlere gönderiyorlar. Orada İspanyollara, Portekizlilere, Cenovalılara, savaş zamanında ise İngiliz ve Hollandalılara da saldırıyorlar. Onlara hem okyanusta, hem de Akdeniz'de saldırıyorlar.

Cebelitarık'da bulunan Moritanyalılar ise Akdeniz'e savaşmak için de çıkıyorlar. Gemilerinin çok sayıda olduğu söyleniyor. Ancak uzak bölgelerde onlardan bir şey duyulmuyor. Muhtemelen büyük güce sahip değiller. Ancak yine de denizde özellikle İspanyollara zarar veriyorlar.

Berberilerin kendi aralarında şöyle âdetleri de bulunmakta: Örneğin şimdiki gibi Fransızlarla barış hâlinde oldukları zaman diğer halklarla savaşmak istiyorlar. Özellikle de Hollanda, İngiliz, sonra Portekiz, Venedik, Ceneviz ve diğer küçük halklarla savaşıyorlar. İngilizler ise gerçekten de denizde önemli güce sahipler. Zaman zaman yukarıda belirtilen korsanlarla barış sağlanıyor ve onların

gemilerine askerî malzeme veriyorlar. Top, barut, halat temin ediyor ve diğer deniz ihtiyaçlarını gideriyorlardı. Hiç vicdanları sızlamıyor. Çünkü onlara denizde ihtiyaç duyulan askerî silahları vermek, belirtilen denizin korsanlardan hiçbir zaman yoksun olmayacağı anlamına gelmektedir. Bahsedildiğine göre, belirtilen denizlerde Hristiyan halklardan da korsanlar bulunmaktadır. Onların Berberi korsanlarına saldırdıkları çok az duyulmuştur. Hristiyan korsanlar, Malta, Fas, İspanya, Livorno [İtalya'nın Toscana bölgesindeki liman şehri] halklarından oluşuyor. Onların tamamının küçük askerî gemileri bulunmakta. Roma papasının da orada askerî gemileri bulunmaktadır. Ancak onlar korsanlık yapmıyorlar.

Kısaca belirtmek gerekirse, duyduğuma göre Fransızlar 8 askerî gemileriyle Trablus'u ele geçirmek istiyorlar. Bu gemiler Sakız'da [Chios] Mösyö Dukassa'nın komutası altında bulunmaktadır. [305] Türkler de ellerine fırsat geçtiği için Fransızlar "aracılığıyla" askerî gemiler yaptılar. Önceden şu anda yaptıkları gibi büyük ve sağlam gemi yapmayı bilmezlerdi. Onlarla kendilerini Fransızlardan koruyabiliyorlar. Bunları Trablus önlerinde Fransız gemilerini gördükleri zaman yaptılar.

Trablus savaşı dolayısıyla Türkler, Fransız elçisini İstanbul'a gönderdiler. Türkler bu elçi vasıtasıyla sultanın yakın adamlarına para ve mücevherler verdiler. 80.000 levoktan fazla harcama yaptılar. Anlatıldığına göre, bu harcama sadece onun ikameti için yapıldı. Bunun karşılığında Fransız elçisi iyi muamele görmek yerine, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bulunduğu yerde üç gün boyunca gözaltında tutuldu. [306]

Fransa kralı ise sonradan bunun intikamını aldı. Bunun için de Fransızların Türklerin aşağılamalarına karşılıklı bir şekilde tahammül ettikleri anlaşıyor. Türkler de onlara tahammül ediyorlar.

Fransız elçiler Osmanlı Devleti'nde bazen bir yıl, bazen iki yıl, bazen de Fransa kralı ve Türk sultanının takdirine göre daha fazla kalıyorlar.

Bundan sonra ise İngiliz elçisini anlatalım: İngiltere'nin elçisi doğu şirketlerinden seçiliyor. [307] Şirketler de onun yıllık her türlü ihtiyaçlarını karşılıyorlar. Bunlara Osmanlı Devleti'ne verilen hediyeler de dâhildir. Devlet hazinesinden ise ona küçük bir ödeme yapılıyor. Sadece beş bin altın veriliyor. İngiltere kralı onu tayin ediyor ve name-i hümayûnuyla beraber Osmanlı Devleti'ne –hem sultana, hem de sadrazama– gönderiyor. [Elçi] âdetleri gereği her sene Türk dinî bayramları yaklaştığı zaman sadrazam ve diğer vezirlere pahalı hediyeler gönderiyor. Sultana ise hediye gönderilmiyor. Sadece geldiklerinde sultana hediye veriliyor. Hediyelerin masrafı ise belirtilen şirketler tarafından her sene aynı tarihte gönderiliyor.

Fransız elçisi de hediye gönderiyor. Ancak kral bu hediyeleri, sultan, sadrazam ve diğer vezirlere gönderiyor. Böylece onların gönülleri alınmaya çalışılıyor. Onun hediyeleri sıradışı saatlerden, çuha, altın ve ipeklerden oluşuyor.

İngiliz elçisi Türkler tarafından hoş karşılanmaktadır. Onların hiçbir zaman Türklerle sorunu olmadığı anlatılıyor. Onlar da belirtilen denizlerde yüzüyorlar, ancak hiçbir zaman kötü bir şey yapmaz ve Türk halkına zarar vermezler. Bunun için de sevilir ve dost muamelesi görürler. Uzun yıllardır ki, Türkler onlara bir şey yapmıyor ve iyi muamele ediyorlar. Bunun için de onlar Osmanlı ile büyük ticari ilişkiler içindeler.

Anlatıldığına göre, önceki sadrazam [Merzifonlu] Kara Mustafa Paşa halkın zenginleşmesi ve

büyük ticari ilişkiler içerisinde olması için çaba sarfetti. Kendisi ise doğası gereği çok cimri birisiydi. Yalnız kendi halkı değil, diğerleri de onun bu özelliğini biliyordu. Hiçbir zaman zenginliğe doymadı. Bunun için de çeşitli bahaneler öne sürerek İngilizlerden önemli miktarda paralar kopardı. Onun sadareti zamanında İngilizlerin çok kızgın olduklarından bahsedilir. Ancak yine de ona tahammül etmişler.

Kara Mustafa Paşa herkese karşı olumsuz tavır sergiler, halkları birbirinden ayırmazdı.

O sadrazam öldükten sonra yönetimin başına kim geçerse geçsin İngilizlere hoş davrandı ve halklarına onlardan zarar gelmemesini sağladı. Her iş büyük bir şevkle yerine getirildi. Antlaşmalarda belirtilen şekliyle tüccarlar durumlarından memnundu.

Yapılan anlaşmalara göre, Fransızlar doğuda ticaret yapabilmek, Fransa'ya getirdikleri ve Fransa'dan doğuya götürdükleri mallar için mallarının yüzde beşi oranında, İngilizler ise yüzde üç oranında vergi ödemek zorunda idiler. Fransızlar uzun bir süre yüzde beş oranında ödediler.

Daha sonra 1675 yılının yazında Fransızlar da anlaşma sağlayarak İngilizler gibi ödemeyi yüzde üç oranına indirdiler. Şu anda da bu oranda ödeme yapıyorlar.

İngiliz elçisinin ikamet ettiği ev İstanbul'dadır. İhtiyaç duyulduğu zaman –tüccarları ya da elçileri ile ilgili bir durum ortaya çıktığında– ise onun mütercimi Edirne'ye sadrazamın yanına gidiyor. Ancak İngiliz elçiler ticari konulardan başka Osmanlı ile işbirliği yapmadılar.

Bu zamanlarda siyasi işleri de olmadı. Sadece daha önceki savaşlarda düşmanları ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yaptılar. Bunun için de herkes Türklerin İngilizleri sevdiğini biliyor. Aksi halde bu kadar önemli bir işte onlara güvenmezlerdi.

Şöyle bir âdetin olduğu anlatılıyor: İstanbul'a gelen her elçi barış zamanlarında iki sene kalmakta, sonra ise yerine başkası gelmekteydi. İngiliz elçilerine askerî gemiler Çanakkale'ye, bazen de Akdeniz'e kadar eşlik ediyordu. Oradan İstanbul'a ise ticaret gemileri ile geliyorlardı. Âdet gereği askerî gemiler İstanbul'a girmiyor, ancak o kadar da uzak olmayan bir bölgede duruyorlardı. Fransızların askerî gemilerle İstanbul'a geldikleri söyleniliyor. Ancak onları da toplarla selamlamıyorlar. Çünkü bunu İstanbul'da yapmazlar. İstanbul'da bulunan şu anki İngiliz elçi yanında dürüst ve akıllı adamlar bulunduruyor. Çeşitli dilleri bilen beş mütercimi de bulunuyor. Onların maaşlarını şirket ödüyor. Türklerin İngilizleri sevdiği, onların dostluklarına değer verdikleri için İngilizler de onlara zarar vermeyi düşünmüyorlar.

Osmanlı Devleti'ne gelen son İngiliz elçileri kara yoluyla Çarın devletinden [Habsburg İmparatorluğu] –Viyana'dan– geçerek geldiler.

Fransız elçisinin de Edirne'de sultanın sarayında tüm bölümler için bir mütercim bulundurma âdeti vardır. Kendi yanında ise beş mütercim bulunuyor. Bunların haricinde 15 veya daha fazla dürüst memur da yanındadır. Ayrıca başka tercüman ve kâtipleri de var. Çok sayıda adam ile kaldığı için kendi kralının şanını artırıyor. Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin tümünün önce saraya gelmesi gerekiyor. Önce sadrazamın, sonra sultanın huzurunda kabul ediliyor ve onlara namelerini sunuyorlar. Hediyeler de getiriyorlar. Bir işleri olduğunda bu merasimlerden sonra görüşmeler yapıyorlar. Sultan özel bir ziyafet veriyor. Sonra da kaldıkları yere gidiyorlar. İşleri bittiğinde ise, İstanbul'a gittiklerinde Osmanlı devlet görevlileri onlara hediye yerine 500 levok veriyorlar. Elçiler sadrazam

ile buluşmak istedikleri zaman ya onun yanına gidiyor, ya da onun İstanbul'a yeni kaymakam tayin etmek için gelmesini bekliyorlar. O zaman önce Fransa elçisi, sonraki gün İngiltere elçisi, sonra Venedik, daha sonra da Hollanda elçisi yanına gidiyor. Sezarın elçisi geldiği zaman ise o hepsinin bir araya gelmesini söylüyor. Ancak bu çok sık olmuyor. Sezarın elçisi âdeti gereği sultanın sarayında kalmıyor. Onun elçileri sadece barış elde etmek ya da barışı onaylamak için geliyorlar. Sultan ise ihtiyaç duyulduğunda oraya elçi gönderiyor ve böylece sezara karşı saygılarını arz ediyor.

Eskiden Çar [Avusturya imparatoru] Osmanlı Devleti'ne küçük elçi gönderirdi. ^[308] Onun işi her tarafta sultanı takip etmektir. Her zaman sarayda bulunuyor, adeta sultanın arkasından geziyordu. Fransız elçisiyle birlikte geziyordu ve aralarında tartışma çıkmaması için gayret ediyordu. Osmanlı'ya gelen her elçi sardazam ve sultan tarafından kabul edildiğinde onlara hediye sunuyordu.

Türklerin herşeyden önce şöyle bir âdetleri var: Sultana getirilen hediyelerin tamamı, muhteşem işlemeli gümüş kaplar vs. ertesi gün darphaneye gönderiliyordu. Bunlardan ya yeni paralar darpediliyor, ya da bunlar normal gümüş fiyatına satılıyorlardı. Elde edilen geliri ise hazineye veriyorlar. Bunu ise sadece gururlarından ve hediye aldıkları diğer devleti aşağılamak maksadıyla yaparlar. Bununla da sıradan bir hediye aldıklarını göstermek istiyorlar. Şu anda ise bundan büyük ölçüde sakınıyor ve siyasi tavır sergiliyorlar.

Anlatıldığına göre, eski savaş Türklerin birçok düzenini değiştirmiştir. Bunun için de elçilere aşırı politik davranıyorlar. Doğalarındaki barbarlıktan dolayı bunlar önceden elçilere karşı gururlu bir şekilde hareket ediyorlardı. Bunlar görüşmeler yapılırken siyaseti öğrenmiş ve sevmişler. Ancak gururları tamamen kaybolmuş değil. Avrupalıların yaptığı gibi elçi ve rezidentleri başka saraylara göndermiyorlar. Anlaşma zamanı hem kendilerinin, hem de karşı tarafın zarar görmemesi için hoşgörölü davranmaktalar. Bahsedildiğine göre, Türkler hiçbir zaman şimdiki kadar Avrupalılara politik ve hoşgörölü davranmamış, elçiler ile barış anlaşmalarında müzakere etmemişlerdi. Şu anda ise müzakereyi kuralına uygun olarak yönetmek için tören düzenini iyi bilen özel bir veziri görevlendirdiler. Sonradan ise –şu anda da– bunu sayın Mavrokordato yapmaktadır. ^[309] Onun hakkında ben de çok zeki ve âlim birisi olduğunu söyleyebilirim. Önceden Hristiyanların bu kadar önemli bir makama gelmesi imkânsızdı. Onlar ne kadar sadık bir şekilde hizmet etseler de Türklerin zulmünden korkuyorlar. Çünkü Türkler kısa bir süre sonra sadık olduklarını unutuyordu. O da son savaştan önce büyük işkencelere maruz kaldığından bütün bunları çok iyi biliyordu. Kendisinin ve yakınlarının mal varlığına el konuldu, hapse atıldı. Gerçi sonradan eski görevine geri getirildi. Ancak yinede onun kendisi, ailesi ve malları için endişelendiğini ve korktuğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin İstanbul'da da rezidansları mevcuttu. Bunların Adalar Denizi'nin çeşitli adalarında hâkim ve konsolosları da bulunuyordu. Bunlar Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılardır. Venediklerin ise kendi konsolosları yoktu. En fazla Fransızların vardı. Fransızlar İzmir, Halep, Kahire, Trablus, Suriye, Sayda, Beyrut, Kıbrıs, Kandiye ve Adalar Denizi'nin diğer adalarında konsolos bulunduruyorlardı. Onlara geçimlerini sağlamak için şirketler ödeme yapıyorlardı. Bunlar, kendi halklarının hâkimi ve başkanları konumundalar ve kendi halkı arasında bir sorun çıktığında kendi yasalarına uygun bir şekilde çözüyorlar. Yani Türk hâkimlerine müracaat etmeden kendi hâkimlerine başvuruyorlar. Bu konsoloslar kendi yerlerinde rezidans yapmaktadırlar. Türkler ise onlara saygı duyar ve onları bu halkların veziri olarak kabul ederler. Ancak bunlar makam itibarıyla elçilerin idaresinde idiler. Venedik elçisinin ikametgâhı İstanbul'dadır. Şöyle bir âdetleri var: Türkler ile Venedikliler arasında barış sağlanmak istendiği zaman bir Venedikli senator

veya savcı geliyor. O olağanüstü yetkili elçi sayılıyor. Geldikten sonra ise barış tesis olunuyor. Antlaşma imzalandıktan ve müzakere bittikten sonra yerine balyos [metinde, baila] ismi verilen başka bir senator gelinceye kadar bir müddet bekliyor. Bu isim, daha Romalılar döneminde İstanbul'a gelen Venedikli elçilere verilen bir addır. Bunlar da eski gelenekleri muhafaza etme özelliğine sahiptir. Bunun için de elçilerine verilen eski ismi hâlâ muhafaza ediyorlar. Onlar diğer ülke elçilerinden başlarındaki taşlarla ayrılır ve bunlar bu taşla törenlere katılırlar.

Adı geçen Venedik elçisi diğer elçilere göre daha fazla memur bulunduruyor. Çünkü Venedik Cumhuriyeti sefaret çalışanlarına önemli masraflar yapmakta. Sefarete çeşitli memurlar bulunuyor ve onlara yüksek maaşlar veriliyor. Onlar arasında on mütercim de bulunmakta. Onların da maaşları yüksektir.

Türkler bu devletten nefret ediyor. Onlarla çok sayıda savaş yapmış ve büyük zarara uğramışlar. Özellikle de eski deniz savaşlarında. Şu anda ise Türklerin Venediklilerden nefret etmelerinin sebebi son savaşta onların düşman safında yer almaları, imparator ve Lehistanlılarla^[310] müttefik olup Mora'yı ele geçirmeleridir. Bu, onların kalplerinde ağır bir yükür. Türkler Mora'yı tekrar ele geçirmekten başka bir şey düşünemiyorlar.

Venedik elçilerine ise Türkler saygı gösteriyor. Çünkü devlet sefarette akıllı ve hikmet sahibi görevliler bulunduruyor.

Venedik elçisi Türklerle sınırları olduğu için sultanın sarayında sürekli mütercim bulundurmak zorundadır. Bu, sultanın istediği zaman İstanbul'da bulunan elçiye yazabilmesi içindir.

Türkler Kandiye^[311] savaşı zamanında Venedik elçilerini aşağıladılar ve onları hapse attılar.

Son savaş^[312] döneminde ise buradaki Venedik sefaretinde kimse bulunmuyordu.

İstanbul'da ikamet eden balyoslar üç sene kalıyorlar. Sonra ise değişiyorlar. Yeni gelenler ise altından olan pahalı hediyeler getiriyor. Hediyeler sultana, sadrazama ve diğer vezirlere veriliyor. Getirilen hediyelerin kime verileceğine elçiler kendileri karar veriyorlar. Diğer elçiler de aynısını yaparak sultanın adamlarıyla yakınlaşmak istiyorlar.

Şu anda anlatıldığına göre, Osmanlı Devleti'ne yeni Venedik elçisi gelecektir. Venedik elçisi veya balyosunun sultanın sarayında ikamet ettiği yer var. Orayı ticari işler için değil, daha çok durum değerlendirmesi ve barış anlaşmalarını yürütmek için kullanıyor. Bu elçiler kendi tüccarlarının Venedik'ten Osmanlı topraklarına getirdikleri mallar için fazla vergi ödemeleri konusunda ilgililenmiyorlar. Eskiden olduğu gibi bunlar yüzde beş oranında vergi ödüyorlar. Venedikliler hiçbir zaman – Fransızların yaptıkları gibi– bunun azaltılması için çaba sarfetmediler ve Türklerle yapılan barış anlaşmaları sırasında bunu dile getirmediler. Söylendiğine göre, eskiden onlar Türklerle fazla ticaret yapmazlardı. Şu anda ise Venedik ticareti tamamen yabancıların eline geçti. Venedik tüccarlarına ise Türk topraklarında çok az rastlanıyor. Venedik mallarının büyük kısmını Türk topraklarına onlara bağlı olan Boşnak, Arnavut, Rum, Ermeni ve Yahudiler gibi halklar getiriyor. Bunun için de Venedikliler vergiyi azaltmak konusunda görüşme yapmak istemiyorlar. Dediklerine göre, ticaret için Venedik'e gelenlere çok seviniyorlar ve onlar için tüccarlarını Osmanlı'ya göndermektense, mallarını Venedik'te satmak daha kârlıdır. Bundan dolayı onlar Türklerle ticaret yapmaktan vazgeçtiler. Anlatıldığına göre, altmış yıldan beri Venedikliler Türk topraklarına cila bezi getiriyorlardı. Ancak bu işi İngiliz ile Hollandalılar onların ellerinden aldılar. Şu anda ise Fransızlar,

İngiliz ve Hollandalıların ticaretine zarar vermek maksadıyla cila bezi getirmeyi düşünüyorlar. Şu anki belirtiler Fransız ticari gemilerinin sayısının İngiliz ve Hollandalılardan daha fazla olduğunu gösteriyor. Fransızlar Türk topraklarında büyük ticarî faaliyetlerde bulunmak için yoğun çaba sarfediyorlar. Görünen o ki, onlar uzun süredir Türklerle ticaret yaptıkları için, bunun ne kadar gelir sağladığını anladılar. Türkleri aldatmaktan ise utanmıyorlar. Kendi ülkelerinde bastıkları paraları getiriyorlar. Paraların üzerinde Türk arması ve yazıları bulunuyor. Türkler ise bunu bilmiyorlar ve kör gibi görmüyorlar. Böylelikle de Fransızlar Türk topraklarını savaşı, çatışmasız yağmalıyorlar.

Fransızlar onlara karşı sahtekârlıklar yapıyorlar. Geldiklerinde mal getiriyor ve gittiklerinde de mal götürüyorlar. Ancak sahte paralar getiriyor, çeşitli bayraklar altında (Malta, Livorno, Mavritanya) gemilerini denizde yüzdürüyorlar. Kısacası ne zaman hırsızlık olursa, bunu Fransızlar yapmışlardır. Türkler ise buna tahammül ediyorlar. Çünkü onların Osmanlı Devleti'ne gelen elçileri söz oyunları ile yalanlarını gizliyorlar.

Hollanda elçisi İstanbul'da doğu şirketlerinin çıkarlarını savunmak için bulunuyor. Hollanda baş eyaletleri arasından görevliler seçiliyor ve onlar name-i hümayûnla sultan ve sadrazamın yanına geliyorlar. Âdet gereği hediyeler de getiriyorlar. İngilizler gibi bunlar da yanında dürüst adamlar bulunduruyorlar. Bunların hepsine yaşamlarını temin etmeleri, eğlenmeleri ve bütün ihtiyaçları için şirketler tarafından büyük ödemeler yapılıyor. Yanında üç mütercimi var. Bir mütercimi de diğer işler için sultanın sarayında bulunuyor. Bu mütercim de günlük işlerle ilgileniyor.

Bunun görevi, ticari işlerde ve Türklerle yaptıkları görüşmelerde kendi tüccarlarının çıkarlarını savunmaktır. Türkler de onun dostluğuna değer veriyor ve onu diğerleri ile bir tutuyorlar. O da diğerleri gibi hediyeler getiriyor. Onun hediyeleri ise cila bezi, altın parçalar ve ipeklerden oluşuyor.

Türkler, Hollandalıların sakın insan olduğunu ve onlarla tartışmadıklarını söylüyorlar. Onların korsanları da yok. Türkler, onların tüccarlarından da vergi alıyorlar. Bunun için de Türkler onları seviyor ve hiçbir zaman elçilerine kötü muamelede bulunuyorlar.

Şu anki elçi yirmi yıldır İstanbul'da yaşıyor. Burada kendine ait evi var. Onun babası ise burada on yıl kaldı ve burada öldü. Sonra ise oğlu onun yerine geçti. Hollandalılar elçilerini çok sık değiştirmezler, çünkü Türklerle karşılıklı güven içindeler.

Eskiden İstanbul'da bir âdet vardı. Hollanda topraklarından buraya gelen ilk elçi, elçi statüsü almaz ve küçük elçi olarak isimlendirilirdi. Bunlar ne elçiler, ne de Türkler arasında itibar görürdü. Şimdiki elçisinin babası ise eyaletlerden gelenlerin de elçi statüsü almasını temin etti. O zamandan sonra da bu statüde kaldılar. Şimdiki elçi ise çok iyi Türkçe biliyor. Türklerin Fransızlara güvenmemesi için büyük çaba sarfettiği söyleniyor.

Anlatıldığına göre, bahsettiğimiz bu elçilerden başka ayrıca eskiden Osmanlı Devleti'nde Ragusa elçisi de bulunuyordu.^[313] Diğerleri ile kıyaslandığında çok önemli biri olmasa da, Türkler onu eski devletin temsilcisi olarak görüyorlardı. Çünkü o, Türklere yıllık haraç getiriyor ve ülkeleri Türklere yakın bir yerde Venedik Denizi'nde bulunuyordu. Diğer elçiler gibi sultanın huzurunda bulunuyordu. Getirilen haraç da Ragusa topraklarında ticaret yapan Türk ve Osmanlı'ya bağlı diğer tüccarlardan alınan vergilerden oluşuyordu. Bu tüccarlar İtalya, Venedik, Ankona, Napoli Krallığı'ndan geçerek Ragusa topraklarına gidiyorlardı. Bu, onlar için önemli gelir kaynağıydı. Onun için de Türkler orayı ve elçilerini seviyor, onlarla ilgili hiçbir kuşku da kapılmıyorlardı. Küçük bir yer olduğu için Türklere zarar veremezler. Türk imparatorluğuna gelenler de sorun çıkartmıyorlardı. Yıllardır gelip

gidiyorlar ve hiçbir sorunla karşılaşmadılar. Çünkü onları herkes ve herşeyden koruyorlar.

Ragusa tüccarları Osmanlı topraklarında birçok imtiyaza sahipler. Özellikle de bu, vergide kendini göstermekte. Diğer ülkelerden gelen tüccarlarla kıyaslandığında mallarından daha az vergi alınıyor. Anlaşmaya göre onlar yüzde iki oranında vergi ödüyorlar.

Şu anda ise sarayda Ragusa elçisi bulunmuyor. Anlatıldığına göre, geçen sene Osmanlı Devleti, haraç konusunda anlaşmak için Bosna sınırına elçilerini gönderdi. Çünkü son yirmi yıldır ki –son savaş başladıktan sonra– Ragusalılar Osmanlılara eskisi kadar vergi ödemiyorlar. Bunun sebebi de Batılıların onların topraklarına saldırmaları ve bundan dolayı ülke ticaretinin zarar görmesidir. Ticaretleri olmadığı için gelirleri de azaldı. Bahsedildiğine göre, eskiden savaş dönemlerinde Türkler onlardan elde ettikleri küçük bir gelirle –sultana gönderilen– de hoşnut oluyorlardı. Şimdi ise barış sağlandıktan sonra Türkler eskisi gibi ödeme yapılmasını talep ediyorlar. Devlet ise son savaştan sonra fakirleştiği için eskisi kadar ödeme yapacak durumda değil. Bunun için de Türklerin eskisinin yarısına veya daha azına rıza göstermesi için çaba sarfediyorlar. Şu anki görüşmeleri de bu doğrultuda yürütüyorlar. Muhtemelen anlaşmaya varacaklar. Türkler, Ragusa halkına bugün de iyi davranıyorlar. Türkler Ragusalıların Hristiyan komşularından daha fazla Ragusalılara yardım ediyorlar ki, onları bu hale getiren de söz konusu Hristiyan devletleri olmuştur.

Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde Hristiyan ülkelerin elçileri bulunsa da Türkler onları dost olarak görmüyorlar. Türkler, bazen onlarla barış hâlinde olsalar da, uygun bir zaman ve fırsat ellerine geçtiğinde Hristiyanlarla barışı bozuyorlar. Onların yasalarında şöyle bir madde vardır: dinleri için faydalı ve uygun şeyler yapılmalıydı. Onlar, Hristiyanların onlara dost olacağını düşünmüyorlar ve onları da kendi dinlerinin düşmanı olarak görüyorlar.

Şu anda Fransızlardan oldukça korkuyorlar. Çünkü Fransızlar onlara denizde diğer Hristiyan devletlerinden, örneğin İspanyollardan daha fazla zarar verebilirler.

Sezardan [Avusturya imparatorundan] ise korkmuyorlar. Çünkü onun kendi savaşı ile meşgul olduğunu ve bu savaşların onu yorduğunu görüyorlar.

Rus Çarlığından da özellikle karada korkmuyorlar. Bu ülkenin uzakta olduğunu düşündükleri için kendilerine büyük zarar veremeyeceğini zannediyorlar. Ancak Moskova donanmasından ve Rusların Karadeniz’e olan ilgisinden endişe duyuyorlar. Venediklilerden ise hiç korkmuyorlar. Çünkü onlar barış sağlamaktan başka bir şey düşünmüyorlar.

Diğer Asya ülkeleri hakkında ise az düşünüyorlar. Çünkü bu bölgedeki herkesle dostluk içindeler.

Ticaret maksadıyla gelenlerin tamamı hoş karşılanmakta ve aralarında fark gözetilmemekte. Şu anda ise Türkler siyaseten Moskova tüccarlarını görmek istiyorlar. Onlar Türk topraklarında mallarını satmak için gelmeye başladılar. Onlar hakkında şunu söylüyorlar ki, Rusya tarafına ticaret için giden kendi halklarının gelirlerini ellerinden alıyor. Rumlar mümkün mertebe Moskova tüccarlarının deniz ticaretine engel olmaya çalışıyorlar. Bahsedildiğine göre, Karadeniz’deki ticaret düşük vergiler karşılığında yapılacak ve herkes serbest bir şekilde orayı kullanabilecek. Yakın geçmişe kadar herkes kara yoluyla geliyordu. Bu kadar uzun bir yolu katetmek ise zor ve masraflıdır. Bunun için de Moskovalı tüccarlar İstanbul’a mallarını Karadeniz üzerinden getirecekler. Bunun önünde önemli engeller teşkil edilecek ve sorunlar çıkarılacaktır. Türkler Moskova gemilerinin Karadeniz’de yüzme düşüncesine oldukça olumsuz bir şekilde yaklaşıyorlar.

Eskiden diğerk halklar da Karadeniz’de kendi küçük gemileriyle seyretmek istiyorlardı. Ancak bunu başaramadılar. Venedikliler Türklerle Kandiye [Girit] Adası hakkında anlaşmaya vardıktan sonra bir gemilerinin Karadeniz’deki Kefe kıyılarına yakın bir yere kadar gelmesi konusunda Türklerden izin almayı başarmışlardı. Ancak Türkler, bu olayı daha fazla inceledikten sonra fermanı ilga ettiler. Böylece Karadeniz’de Venedik gemilerinin yüzmesi tamamen yasaklandı.

Anlatıldığına göre, yakın geçmişte Fransızlar da Karadeniz’de ticaret yapmak, gemilerinin orada seyretmesini temin etmek ve gemi yapımında kullanılacak ağaç ve çam sakızı ticareti yapmak için büyük çaba sarfetmişler. Ancak amaçlarına ulaşamadılar.

Türkler, Rus tarafının onlarla Karadeniz üzerinden ticaret yapmak istediğini biliyorlar.^[314] Osmanlı’da şüphe uyandırmayacak Moskova mallarının Azak’tan başka bir yere gitmeyeceğini de anlıyorlar. Osmanlı Devleti’nin gönderdiği kendi malları da ancak Azak üzerinden Ruslara ulaştırılabilecektir. Çünkü her türlü silah Moskova’ya Azak’tan geçmeden gönderilemez. Ancak Moskova gemilerinden korktukları için Karadeniz üzerinden ticaret yapmak istemiyorlar. Türklerin elinde bulunan mallardan Hint keteninin imaline önemli masraflar sarfediliyor. Onlar İstanbul’da çok yaygındır.

İranlılar da bunları imal ediyor. Ancak onların ketenleri kabadır. Asya’dan getirilen diğerk mallar da sıradan halk tarafından alınıyor.

Kahire veya Babil’den Türk topraklarına önemli miktarda kahve getiriliyor. Onu Eymen ya da Aymen (Yemen) diye isimlendirdikleri Babil eyaletindeki Türklerin hâkimiyetine bağlı olan topraklardan getiriyorlar. Oradaki mahalli idareciler ise verâset yoluyla yönetime geçiyor ve sultana bağlılıklarını bildiriyorlar. Kahire’den ise darı, şeker, baklagiller, keten ve sebze getiriliyor. Yukarıda belirtilen Babil mallarının tamamına Türk topraklarında, özellikle de İstanbul’da büyük ihtiyaç var. Ayrıca belirtilen mallar İskenderiye’den de getiriliyor. Kahire ve diğerk doğu ülkelerinde bu malların Hristiyan devletlerine satılması yasaklanmıştır.

Karadeniz üzerinden İstanbul’a getirilen ve Türk topraklarının tamamına gönderilen mallar şunlardır: buğday, arpa, yulaf, tereyağı, yağ, kenevir, bal, peynir, tuzlanmış et, deri, mum. Yün ve yün mamülleri de dahil olmak üzere bu mallar Hristiyanlara da veriliyor. Şayet Karadeniz’den bir yıl bile bunlar gelmezse İstanbul aç kalıyor. Samur, sincap, tilki ve diğerk hayvanların derisi ve kakum kürkü Moskova’dan getiriliyor. Bu mallar Türkler için büyük öneme haizdir. Çünkü Türkler arasında yaygın olarak kullanılıyor. Önemli bir kısmı İstanbul ve Edirne’de satılıyor. Fiyatları ise bazen yükseliyor bazen de çok getirildiği zaman, düşüyordu.

İngiliz ve Hollanda topraklarından getirilen cila bezi ve diğerk mallara Türk topraklarının tamamında ihtiyaç duyulmaktadır. Diğerk ülkelerden bunları elde edemiyorlar. Oralardan ayrıca kurşun ve kalay da getiriliyor. Çünkü Türk topraklarında altın, gümüş, kurşun ve kalay madenleri bulunmuyor. Bir miktar bakırın olduğu tahmin ediliyor. Ancak onu da tüccarlardan alıyorlar. Altın ve gümüş Fransa, Lehistan, İtalya, İspanya ve İngiltere’den getiriliyor. Bakır ise Moldova [Boğdan] ve Vılah’dan [Eflak] geliyordu. Demir ise Türklerin kendilerinde, Bosna ve Makedonya’da bulunuyor. Çelik ise tüccarlar tarafından İngiltere, İtalya ve Fransa topraklarından getiriliyor. Yeşil bakır ise sıradan halk tarafından köy ve ormanlarda bolca kullanılıyor. İhtiyaç duyulduğunda halktan toplanıyor. Yeşil bakırın bir kantarının fiyatı 28-30 levok. Çeliğin kantarı 12 levok. Demirin kantarı 8-10 levok, kurşunun kantarı ise 30-35 levok idi. Bir kantar 44 okkadır. Moskova’da kullanılan

şekliyle 3 pud 12 funta eşittir. 15 altın ise Moskova parasıyla 1 levoktur.

Şu anda Fransızlar, İngiliz ve Hollandalıların getirdikleri malları getiriyor ve onlarla rekabet ediyorlar. Özellikle de cila bezi getiriyor ve Türk topraklarında satıyorlar. Çünkü Türklerin onlara büyük ihtiyacı var ve yaşamları onlarsız mümkün değildir. Bundan başka İtalya'dan mallar getiriliyor. Bunların başında Floransa kumaşı ve dikula ile obyari olarak adlandırılan başka kumaşlar gelmektedir. Messina ve Cenova'dan kadife getiriliyor. Bu mallara ihtiyaç duyulsa da, o kadar fazla değildir. İstanbul, Bursa ve Sakız'da ipek kumaş üretiliyor. Onlar da önemli ölçüde satış payına sahipler. Çünkü bunlar düşük fiyata satılıyor. O parçalar Hristiyan parçaları ile kıyaslanamaz. Ancak yine de Türklerin orta düzey insanlarına satılıyor.

Türk topraklarına altın ve ipek mamüller İtalya'dan, Venedik işlemleri olarak getiriliyor. Onlar çok temizler. Hiçbir yerde Venedik'te olduğu gibi, bu kadar temizini ve güzelini üretemezler. Bundan dolayıdır ki, bu ürünler Türk topraklarında pahalıya satılmaktadır.

İran malları pahalı ve güzel işlenmiş olmalarına rağmen Türkler arasında Venedik malları kadar rağbet görmüyor. Bunun için de sultanın sarayı, sadrazamın evi ve diğer üst düzey Türk memurlarının evlerinde Venedik altın parçaları kullanılıyor. Bunlara büyük ihtiyaç duyulmakta. Şu anda ise Venedik tüccarları Türk topraklarında çok az veya hiç olmadıkları için Venedik malları Türk topraklarına yabancı tüccarlar tarafından getiriliyor.

DOKUZUNCU MADDE

Karadeniz'deki su kanalında (Kerç yakınlarında) kale inşa etmek istiyorlar mı? Duyduğun kadarıyla tam olarak neresinde? Kaleyi hangi ustalar inşa edecek? Yoksa burayı toprakla mı kapatacaklar? Bunu şimdi mi, yoksa savaş zamanında mı inşa edecekler?

DOKUZUNCU MADDEYE CEVAP

Anlatıldığına göre, Türkler Azak'ı kaybettikten itibaren Karadeniz'de Kerç yakınlarında kale inşa etmeyi düşünüyorlar. Onu ya adada, ya da kayalar üzerinde yapmayı tasarlıyorlar. Ancak bu düşüncelerini gerçekleştiremiyorlar. Çünkü bunun için önemli bir mali kaynağa ihtiyaç duyulmakta. Şu anki fakirlik durumunda, halk da yıpranmış ve fakirleşmiştir, Türkler bu inşaata başlayacak durumda değiller.

Söylendiğine göre, su kanalını toprakla kapatma düşüncesinden eski sadrazam^[315] uzak duruyordu. Çünkü o buna gerek kalmayacağını düşünüyor ve Azak'ı geri almayı ümit ediyordu. Türkler Moskovalı elçinin Edirne'ye geldiği ve sultanın sarayında belirsiz bir müddet kalacağını duydukları zaman ki, sadrazam da hükümetten ayrılmıştı, onun Hristiyan halkı Müslümanlarla savaşmak üzere ayaklandırmak amacıyla geldiğini iddia etmeye başladılar. Güya elçi, Rumları İstanbul'a ani bir şekilde çok sayıda Moskova gemisinin geleceğine dair tahrik ediyordu. Bunun için de yeni sadrazam^[316] o su kanalını toprakla kapatmaktan vazgeçti. Çünkü o zekasız, düşüncesiz ve savaş isteyen biriydi. Yakın adamlarının hediyeleri ve tahrikleriyle, oradaki kanalı kapattığı takdirde onun Moskova gemilerinden korktuğu, kendisinin de onlara karşı koyacak güce sahip olmadığını öne sürüleceği ve böylece rezil olacağı düşüncesine kapıldı. Bu ise onun kötü nam kazanması demektir. Vezir, halkın Moskova'nın savaş hazırlığı yaptığını görmemesine rağmen kendisinin hemen savunmaya geçtiği şeklinde düşünmelerinden de çekiniyordu. Bundan dolayı vezir, Karadeniz'deki su kanalını kapatmaktan vazgeçti ve orada şehir inşa etmeye karar verdi.

Şayet deniz savaşı başlayacak olsa, Türkler oraya yakın bir yerde oldukları için oradaki su kanalını kapatacaklardı. Çünkü Moskova donanmasından çok korkuyorlar.

Şayet yukarıda belirtilen yerde şehir inşa etmek isteseler bunu kendi ustaları ile yapacaklar. Çünkü kendilerinin Avrupa halklarından olan üst düzey ustaları bulunmaktadır. Bunlar arasında Fransız, İtalyan, İngiliz ve diğer eski Hristiyanlardan oluşan ustalar vardı. Önce Hristiyan olan bu ustalar, sonradan düşman safına geçerek sultana hizmet etmeye başlamışlardır.

Bahsedildiğine göre, Türkler yukarıda belirtilen yerde, Karadeniz'in Kerç körfezinde^[317] kale yapacak olsalar bunu eskiden İstanbul'un Karadeniz sahilinde bulunan kalelere benzer bir şekilde inşa edecekler.

Bu kaleler ise şöyledir: Dört kale vardır. Birincisinin ismi, Kavak'tır [Anadolu Kavağı]. Onun eski duvarları Anadolu kıyısındadır. 18 topu vardı. Şu anda ise bir o kadar daha ilave edildi.

İkincisi Avrupa yakasındadır. Buna İsarçikin Dirumeliya [Rumeli Kavağı] deniliyor. Kalede 12 adet top bulunuyordu. Şu anda ise 10 adet daha ilave edildi.

Üçüncüsü yine aynı tarafta, iki dağ arasında yer alıyor. Bu kalenin ismi, Rumelihisarı. 10 topu

vardı. 8 top daha ilave edildi.

Dördüncüsü, üçüncüsünün tam karşısında yer alıyor. İsmi de Anadolu Hisarı'dır. Kalede 9 top vardı. 13 top daha ilave olundu.

Belirtilen kalelerin hepsi zayıf idi. Şu anda ise onları onardılar ve her ihtimale karşı ilave toplar yerleştirdiler. Bütün bunlar Azak'dan gelebilecek tehlike endişesiyle yapıldı. Ancak yine de onlar o kadar da sağlam değil ve İstanbul'un Karadeniz kıyılarını muhafaza edemezlerdi. Karadeniz halicinden İstanbul'a kadar 18 İtalyan milidir. Bir İtalyan mili 1000 İtalyan pası ya da sajendir. Onların her sajen ya da pası, Moskova ölçüsü olarak altı verstli üç arşınlı sajenden daha azdır. Netice itibariyle Karadeniz halicinden İstanbul'a kadar Moskova ölçüsü ile 15 verst^[318] 750 sajendir.^[319]

ONUNCU MADDE

Süvari ve piyadelerini sezar ile yaptıkları savaştan sonra Avrupa kaidelerine uygun bir şekilde eğitiyorlar mı? Yoksa eski eğitim şekillerine mi devam ediyorlar?

ONUNCU MADDEYE CEVAP

Türkler hiçbir zaman süvarilerini Avrupa kaidelerine uygun bir şekilde eğitmeyi düşünmediler. Kendi geleneklerine göre küçüklükten itibaren herkes ata binmeyi öğreniyor.

Eğitimleri ise şu şekildedir: Küçükten itibaren çocuklarını ata binmeyi ve hızlı gitmeyi, cirit oynamayı, yani kısa oklar atmayı öğretiyorlar. Bu işte gerçekten de iyiler. Bu usülle de savaşa giderler. Süvari alaylarını eğitmek için başka bir kuralları ise bulunmuyor. Kılıçta yüksek beceriye sahip olanlar öne alınıyor. Diğerleri ise tüfek bulunduruyor ve düzen içerisinde yer almıyorlar. Daha doğru bir ifadeyle onların tüm askerî kurnazlığı ve güçleri, sayılarının çokluğudur. Anlatıldığına göre, Türk halkı savaş zamanı çok kızgın oluyor. Düşmanları üzerine taarruza geçtikleri zaman şayet geri çekilmek zorunda kalsalar sonradan bir türlü düzenlerini tekrar sağlayamayarak kaçıyor ve ölüyorlar. Çünkü düzenli savaşa alışkın değiller. Düşman onların peşinden yetiştiği zaman ise komutanlarını da bırakıyor ve arkalarına bakmadan kaçıyorlar. Güçlerini hemen toparlayamıyor ve düşmana yeniliyorlar. Kendileri de bu savaş tekniğinin yetersiz olduğunu görüyor, ancak yabancı eğitime başvurmuyorlar. Onlardan bir şey öğrenmek bir yana bunu duymak bile istemiyorlar. Sayılarının çokluğuna güveniyorlar. Bilindiği gibi Türklerin gerçekten de kalabalık ordusu var. Macar topraklarındaki son savaşın başında da böyleydi. Bu savaşa hazırlanırken de kendilerini birkaç yıl idare edecek teçhizat ve iâşe hazırladılar. O zaman Türkler iyi bir şekilde hazırlanmışlardı. Anlatıldığına göre, Türkler devletlerini kurduklarından itibaren hiçbir zaman bir savaşa bu kadar iyi bir şekilde hazırlanmamışlardı. Türk ordusunun toplam sayısının 400.000 olduğu bilinmektedir. Onlardan 150.000'i yeniçeriydi. Bundan başka bazı Hristiyan ülkelerini korku altında tutan Tatarlar da vardı.

Süvari ordularında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır. İster sultan, isterse de sadrazam veya başka yüksek rütbeli bir aileden olsun askerî bir rütbeye sahip değilse ordu içerisinde öneme haiz değildir. Askerî rütbeye sahip olanlar ise “komutan” diye isimlendiriliyor. Rütbeleri sadrazam tayin ediyor. Bu rütbeler kişinin soyuna göre değil liyakata göre veriliyor. Örneğin birisi ağanın kölesi olsa dahi rütbeye layık ise ona bu rütbe veriliyor ve sonrasında ise önemli birisi olarak kabul görüyordu. Bu konuda onlar ayırım gözetmiyorlar. Akli noksanlığı olan zengin birine saygı duyulmaz, ancak zengin olmayan birisi de zeki ise ona hürmet edilir. Şayet birisinin askerî hizmette bulunmak istemediğini görseler, onun askerî unvanını küçültüyorlar. Bu ise çok önemli bir cezadır. Bundan dolayı herkes ister kendi isteğiyle olsun, isterse de korkusunundan olsun, savaşa büyük önem veriyor.

Piyade birlikleri süvarilerin arkasına yerleşiyor ve iddialara göre, düşmana büyük zayıat veriyor. Ancak piyadeler yalnız bırakıldığı zaman helak oluyorlar. Türklerin Hristiyanlara yenildiği diğer savaşlarda olduğu gibi son savaşta da böyle oldu. Bu savaşlardaki yenilginin sebebi süvarilerdi.

Türk alaylarındaki temel sorun, süvarilerin düzene bağlı olmamalarıdır. Bundan dolayı piyadeler de zayıat veriyordu. Aynı sebepten dolayı toplar da arabalarla birlikte yok oluyordu. Bunun için de Türkler şu andasüvarilerine o kadar da güvenmiyorlar. Süvariler sipahi ve saray görevlilerinden

oluşmaktadır. Görünen o ki, Türklerin komşuları ile barış içerisinde olduğu dönemde timarlı sipahiler ve sekbanlar da sipahilerin düzenine getirilecek. Onların içerisinden de savaşacak birlikler oluşturulacaktır. Muhtemelen onları da Avrupa eğitim tarzıyla değil kendilerine özgü Asya eğitim tarzıyla hazırlayacaklar. Onların atılık ilmi kesinlikle mkemmek bir sanattır. Sultan ve sadrazamın önünde hizmetçilerinden oluşan iki takımın cirit oynadığını seyretmek oldukça zevklidir. Osmanlı topraklarının tamamında yaşayan Türkler küçük yaşlardan itibaren at üzerinde gezmeyi öğreniyor.

Türklerin süvarileri hakkında bundan ziyade yazılacak bir şey bulunmuyor.

Türklerin piyade birlikleri yeniçeriler ise eski eğitim şekliyle hazırlanıyor. Yeni bir şey öğrenmek için çaba sarfetmiyorlar. Onların savaşa hazırlık şekli ise Rusya topraklarında yeterince bilinmektedir. Çünkü onlarla çok sayıda savaş yapıldı. Bunun için de bu konuda yazmaya gerek yoktur.

ON BİRİNCİ MADDE

Dinyester’de bulunan Akkerman Şehri ile Özi (Açakov), Kili ve diğer şehirlerin savunma güçleri artırılmış mı? Eski kaidelere uygun olarak mı güçlendiriliyor, yoksa liman (kale) şeklinde mi? Şehrin kaleleri hangi ustalar tarafında inşa edilmiştir?

ON BİRİNCİ MADDEYE CEVAP

Akkerman veya Belgorod olarak bilinen şehir, Dinyester Nehri’nin Karadeniz’e döküldüğü yerde, nehrin kıyısında bulunuyor. O şehrin bir tarafından belirtilen nehir akmakta. Orada şayka (sayki) ^[320] diye isimlendirilen ve Karadeniz’de yüzen küçük askerî gemiler bulunuyor, her tür ticaret yapan insanlar yaşıyor. Bunların arasında şehrin muhafazası için tayin edilmiş önemli miktarda yeniçeri de var. Çıkarları doğrultusunda ticaret yapıyorlar. Orada çok sayıda Ermeni ve Rum da yaşıyor. Onlar da ticaret yapıyor, oradan İstanbul’a çeşitli malzemeler, canlı hayvan ve öküz derisi götürüyorlar.

Şehir ise eskidir. Şehrin kara tarafında hendek bulunuyor. Burçlar eskiden olduğu gibi çok yüksektir. Duvarları normal olup, dışarıdan toprakla desteklenmektedir. Önemli kaleleri bulunmuyor. Ancak çok sayıda top bulunuyor. Onları Kamaniçe’den [Kamensk Podolski] ^[321] getirmişler. Avrupalıların kaleleri gibi kale yapabilecekleri söyleniyor. O zaman çok sağlam olurdu. Ancak şu anda Türkler bu konuda bir şey söylemiyorlar. Yukarıda belirtilen şehir ise sağlam kalelerden yoksun bir şekilde muhafaza edilmektedir.

Kili Şehri Tuna’nın Karadeniz’e döküldüğü yerde yer alıyor. Orada çok sayıda küçük askerî gemi bulunuyor ve bunlarla İstanbul’a Bucak ve Özi topraklarında yetişen mahsül götürülüyor. Şehrin bir tarafında su bulunuyor, diğer tarafında ise ne kale ne de başka bir şey bulunuyor. Bu taraf düz kırlarla çevrilidir. Bu tarafın duvarları sadedir, kuleleri küçüktür. Az sayıda top bulunuyor. Söylendiğine göre, onlar da hazırlıksız bir şekilde yere atılmıştır. Burası kalelerin inşası için müsaittir. Ancak şu anda Türkler bu kaleleri inşa etmeyi düşünmüyor. Türk tarafı Kili Şehri’nden Tuna’ya geçiyor. Bu güzergâh üzerinden de Bucak’a gidiyorlar. Tuna’dan Bucak’a kadar ise kara yoluyla üç günde gidiyorlar. Akkerman ve Özi şehirleri, söylendiğine göre Hristiyanların eskiden inşa ettiği şekilde kalmışlardır. Şu anda ise duvarlar tamir edilmek ve sağlamlaştırılmaktansa yıkılmış vaziyettedirler.

O yerlerin muhafazası şehir halkına, yani tüccar ve diğerlerine bırakılmıştır. Onlar da yeniçeriler gibi düşmana gerekli cevabı verebilirler. Söylendiğine göre, şehirlerin her birinin muhafazası için 1000 yeniçeri de bulunuyor. Muhafızların sayısı şehir halkının durumuna göre değişmektedir.

Bahsedildiğine göre, Türkler Dinyester Nehri yakınlarında yeni, büyük olmayan ve sınırlı bir yapıya sahip şehir inşa etmeye başlıyorlar. Yeni inşa olunan şehrin ismi Bender’dir. Eski üslupta kendi ustaları tarafından yapılmaktadır. Muhafazası için 500’den fazla yeniçeri bulunamayacaktır. Şu anda ise Türkler çok acil ihtiyaç olmadığı sürece yeni şehir inşa edemiyorlar. Mali imkânlarının kısıtlı olması buna müsaade etmiyor. İhtiyaç duydukları şehirleri ise eski üsluplarına uygun bir şekilde inşa edecek ve yeni bir şey düşünmeyecekler. Şehri ise hızlı ve düzenli bir şekilde inşa edemiyorlar. Bundan başka oraları akıllı bir şekilde inşa edilmiş kalelerle değil, insanların sayısının çokluğu ile muhafaza etmeyi tercih ediyorlar.

ON İKİNCİ MADDE

Humbaracı ve topçular eski güçlerinde mi? Yoksa yeni bir eğitime mi tabi tutuluyorlar? Onları kim eğitiyor? Hangi halktandır? Eski uzman mühendisleri kendi halklarından mı, yoksa yabancılar mı? Bunun için okulları mevcut mu?

ON İKİNCİ MADDEYE CEVAP

Humbaracılar, topçular ve mühendisler çeşitli halklardan oluşmaktadır. Büyük çoğunluğu ise Türktür. Diğer haklardan olanlar ise din değiştirmiş eski Hristiyanlardır.

Bundan başka yeni Hristiyanlıktan çıkan Fransız ve İtalyan kökenli ustalar da mevcuttur. Bunlar arasında Katolik, Kalvin ve Lüteranlar da vardı.

Türkler onlara karşı fazla sevgi göstermezler. Ancak Türkler bu işlerde kurnazlık bilmezler. Okullara da ustanın yanına işi öğrenmek için gençler gitmiyorlar. Bunu bir sanat olarak öğrenmeye eğilimli değiller. Topun hazırlandığı yerlere de gitmezler. Pratiğini ise diğerlerinden duyarak öğreniyorlar.

Onların içerisinde bombalama sanatını az çok bilenler ise usta diye isimlendiriliyor. Topların ve güllerin ölçüsünü alma ve ağırlığını tartma ile martir ve bombaları kullanma sanatına dair bilgiye sahip değiller. Daha doğru bir ifadeyle bu sanat konusunda pratikte daha çok başarılıdırlar.

Türklerin içerisinde humbaracıbaşı ve topçubaşları bulunuyor. Ancak onlar da bunun ilmini bilmezler. Bazı incelikleri ise pratik yaparak öğrenmişlerdir.

Bu ilmin okulu hakkında ise şimdilik bir şey duyulmuyor.^[322] Şayet Hristiyanlıktan çıkıp yabancı halkdan birisi gelse ve yeni bir şey öğretmek (göstermek) istese o zaman bir gelişme olabilir. Ancak bu bilgiler Türklerin âdetlerine uymazsa, onu benimsemiyor ve bildiklerini uygulamaya devam ediyorlar. Eski ilimlerini bilenlerin sayısı da fazla değildir.

Son savaşta Türkler için hizmet eden humbaracı, mühendis ve topçuların hepsi Hristiyandı. Çoğunluğu da Fransızdı. Söylendiğine göre ise şu anda onların sayısı azdır. Şu anda hayatta olanlar ve din değiştirenler ise sınırlara yerleştirilmişlerdir.

Şu anda Edirne'de Flyandriya'dan gelen fakir bir insan yaşamaktadır. Önceleri Venediklilere mühendis olarak hizmet etti. Bilinmeyen bir sebepten iflas etmiştir. Henüz Hristiyanlıktan vazgeçmiş değildir. Ancak Türklere önemli bilgiler öğretmektedir. Bunun için de ona küçük de olsa maaş veriyorlar. Şu anda o çok yaşlıdır. Ancak ondan da düzenli bir şey öğrenmiyorlar. Az bir şey, onu da düzensiz bir şekilde öğreniyorlar.

Türklerin humbaracı, topçu ve mühendisleri hakkında bundan başka yazılacak bir şey bulunmuyor.

ON ÜÇÜNCÜ MADDE

Bombalı gemileri ya da İtalyan topları var mıdır?

ON ÜÇÜNCÜ MADDEYE CEVAP

Türkler'e göre, eskiden onların topları vardı. Öyle anlaşıyor ki, eskiden bunlardan haberdar idiler.

Şimdi ise bunların yerine büyük gemilerde martir kullanıyorlar. Her gemiye iki martir yerleştiriliyor.

Şu anda toplara sahip olmayı isteyip istemedikleri konusunda bir bilgi yoktur.

ON DÖRDÜNCÜ MADDE

Kudüs patriğinden^[323] başka, kendisinden bir şey öğrenebileceğimiz birisi bulunuyor mu?

ON DÖRDÜNCÜ MADDEYE CEVAP

Bunun için çaba sarfediyorum ve bundan sonra da sarfetmeye devam edeceğim. Allah'ın yardımıyla bu konuda başarılı olacağım. Önümüzdeki günlerde gelişme yaşanabilir ve isimleri de belli olur.

ON BEŞİNCİ MADDE

Yabancı ülkelerin elçileri ile politik davranınız. Sarayda bulunan elçileri âdetlere uygun bir şekilde ziyaret edin ve yanınıza davet ediniz. Ancak dikkatli olunuz ve herhangi bir kırgınlık veya inatçılık ile Moskova Devleti'nin onuruna zarar vermeyiniz.

ON BEŞİNCİ MADDEYE CEVAP

Şu anda Edirne'de sultanın sarayında benden başka hiçbir ülkenin elçisi bulunmuyor. Bundan dolayı bu konuda yazılacak bir şey de yok.

ON ALTINCI MADDE

Türk görevlileri ile görüşmeleriniz sırasında Kiev'e bir şey iletmek istediklerine dair bir belirtinin olup olmadığına dikkat ediniz. Bu konuda hemen bilgi veriniz. Bu tür adımlar, Ukrayna'da yeni anlaşmazlıklar çıkartır mı? Tatarlar sürekli Çarın halkına gizli baskınlar düzenliyor ve onları yağmalıyorlar. Bu konuda bilgi elde ederseniz Kiev valisini haberdar ediniz. Bu konu ile ilgili Çarın fermanı ona da gönderilmiştir.

ON ALTINCI MADDEYE CEVAP

Bu konuyla ilgili Türk görevlileriyle konuşmadık. Çünkü bunun için müsait durum olmuyor. Şayet uygun bir zaman olursa bunları onlarla da görüşür ve size bilgi veririm.

P. A. TOLSTOY'UN F. A. GOLOVIN'E YAZDIĞI RAPORLARDAN BÖLÜMLER

30 Ocak 1703 Tarihinde Yazdığı Mektuptan Bölüm1er

Eski sadrazam Amcazâde Hüseyn Paşa'nın^[324] yerine Boğdan seraskeri^[325] tayin edildi. O, çok cesur olsa da, zekâsı noksan ve düşüncesiz biriydi. Çar ile savaşmak istiyordu. Sultanın buna müsaade etmeyeceğini anladığı zaman çeşitli kurnazlıklar denemeye başladı. Bu amaçla da Kırım Hanı'na elçiler göndererek ve mektuplar yazarak ondan Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaş başlatmasını talep etmesini istedi. Tüm bunları ise gizli olarak yapıyordu. Tatarlar taleplerini sultana iletilirse de o, bu talepleri geri çevirdi. Benim Türk görevlilerle konuşmalarından anladığım kadarıyla sultan, hanın isteğini geri çevirdikten sonra hem hanı hem de onun vârisini görevden azletti, onların sürülmelerine hükmetti. Yeni Kırım Hanı olarak da eski hanı tayin etti.^[326] Sadrazam ise isteğinin gerçekleşmediğini gördüğü zaman hileli bir planı gerçekleştirmek istedi. Gizli bir şekilde Tatarlara mektup yazarak onların Osmanlı'nın bir parçası olmalarına rağmen rezil olduklarını yazmış ve onların sultana karşı isyan çıkarmalarını istemiştir. O ise güya isyanı yatıştırmak için ordu toplayarak Tuna'ya doğru hareket edecek ve orada Tatarlarla birleşerek Azak ya da Kiev'e giderek – en uygun hangisiyse– savaş çıkaracaktı. Tatarlar ise onun mektuplarını aldıktan sonra gerçekten de isyan ettiler. Sadrazam da düşündüklerini gerçekleştirmeye ve birçok bölüğü Tuna'ya göndermeye, ayrıca Edirne'de de orduyu hazırlamaya başladı. Tüm bunları ise Tatarların isyanlarını yatıştırmak için yaptığını ileri sürdü.^[327] Onun niyeti hakkında bilgi sahibi olduktan sonra sultana yakın olan birçok kişi ile konuştum^[328] ve bununla da onların bu haberi uygun bir şekilde sultana ulaştırmalarını istedim. Uzun süre bir sonuca ulaşamadım. Sonradan biraz hediye alarak, sultanın annesine^[329] yakın olan adamlara verdim ve böylece sultanı sadrazamın düşüncelerinden haberdar ettim. Şeyhülislam aracılığıyla, şayet sadrazam istediğini yapacak olursa bunun sultan için de tehlike arzedeceğini anlattım. Çünkü o Tatarlar ile birleştikten sonra daha büyük makam isteyecekti. Tatarlar da açık bir şekilde Türklerin yönetimi altında bulunmak istemediklerini beyan ediyorlar. Sultanın annesi bunları duyduktan hemen sonra durumdan sultanı haberdar etti. Sultan, onu sadrazamı 13 Ocak'ta âdeti üzere yanına çağırdı. Güya bir mesele hakkında onun düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Yanına geldikten sonra ise sadaret mührünü ve elinde bulunanları aldı. Sadrazamın yerine ise eski Reisülküttab [Rami] Mehmed Paşa'yı tayin etti.^[330] Görevden azledilen sadrazamın ise hapse atılmasını ve gece öldürölmesini emretti. Sabah vakti cesedi hayvan leşi gibi meydana insanların önüne atıldı. Yeni sadrazam Mehmed Paşa ise göreve başlarken herkese karşı hoş ve dikkatli tavır sergiledi. O, çok akıllı bir insandır. 20 Ocak'ta yeni sadrazamı kutlamak için onun makamına gittim. O, benimle şahsen görüştü. Bana karşı çok yakın davrandı, resmî konuşmadı. Konuşmamızdan da memnun kaldı... Büyük çabalarımın neticesinde oluşan barışı ben mahvedemezdim.^[331] O da kendi tarafından sultanın barışı bozmaması için elinden geleni yapacağını, Çar tarafından da buna uyulmasını istedi. Onun samimi olduğunu ya da yalan söylediğini ise bir tek Allah biliyor.^[332] Şu anda sultanın buna karşı olmadığı anlaşılıyor. Şu Tatar meselesi bittikten ve birlikleri Tuna'dan evlerine gittikten sonra herşey anlaşılacaktır. Onlarda sadrazamın uzun süre görevde kalmadığı da unutulmamalıdır.

(Tsentralyny Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov,

Dosya 2 (1703), s. 43– 46; Dosya 3, s. 44– 46.)

12 Temmuz 1703 Tarihinde Yazdığı Mektuptan Bölüm1er

Temmuz'un 10'unda İstanbul'da yeniçerilerin isyan ettiklerine ve birçok dürüst adamın zarar gördüğüne, evlerinin yağmalandığına dair padişaha haber ulaştı.^[333] İsyanın hedefinde şeyhülislam ve onun oğulları vardı.^[334] Yeniçeriler artık sultana karşı da ayaklanmayı düşünüyor ve onu İstanbul'da yaşamaya davet ediyorlar. Çünkü İstanbul başkenttir ve barış zamanında sultanın orada bulunması gerekiyor.^[335] Şayet İstanbul'a gelmezse yeni sultan ilân edeceklerini ifade ettiler. Sultanın küçük kardeşini tahta geçirmek istiyorlar. Şu anda Türk yöneticiler büyük bir korku içindeler ve isyanı bastırmak için çaba sarfediyorlar.

(Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov,

Dosya 2 (1703), s. 462; Dosya 3, s. 404)

25 Temmuz 1703 Tarihinde Yazdığı Mektuptan Bölüm1er

12 Temmuz tarihinde yazmış olduğum mektubumda da belirttiğim gibi, yeniçeriler İstanbul’da isyan çıkarttılar. İsyân her gün daha da büyüdü ve büyük bir olaya dönüştü. Heyecan giderek artmaktadır. Sadece yeniçeriler değil, diğer memurlar da onlarla beraber hareket ediyorlar. İstanbul artık asilerle dolup taşmaktadır. Sayılarının 100 binden fazla olduğu söyleniliyor. Şu anda Edirne’de bulunan sultan ve sadrazam ise büyük bir korku içindedir. İsyana sebep olan şeyhülislam ve diğerleri de görevlerinden azledildiler, Edirne’ye yakın bir yerde hapiste tutuluyorlar. Şeyhülislamın evine ise mühür vurulmuş ve sultan tarafından el konulmuştur. İstanbul’daki asilerse kadiasker ve kaymakamdan yeni şeyhülislam seçtiler.^[336] Onların isteğini –asileri oyalamak maksadıyla– sultan da onayladı ve İstanbul’a yeni şeyhülislam için kaftan gönderdi. Ancak onlar sultanın hediyesini geri çevirdiler ve kendisinin de İstanbul’a gelmesini talep ettiler. Kendilerine haksızlık yapan insanlar cezalandırıldığı takdirde de ona bir şey yapmayacaklarına dair söz veriyorlar. Sultan ise oraya gitmeye korkuyor ve onlara karşı kullanmak üzere Edirne’de ordu topluyor. Ancak onun bu önlemleri güvenilir değildir. Çünkü Edirne’de kendisine bağlı olan ve asileri bastırmak gücüne sahip olacak kadar asker bulunmuyor. Bu isyanın nasıl sonuçlanacağını sadece Allah biliyor. Edirne’de bulunan memurlar da sultana güvenmiyor. Sadrazam isyanı yatıştırmak için çaba sarfediyor ve bu konuda ümitlidir. Tüm bunların ne ile sonuçlanacağını şayet isyandan sağ salim çıkacak olursam sizlere yazacağım.

Görünen o ki, yeni sultan iş başına gelecek ve tüm bunlar bitecektir.

Beni ise halkın ithamlarından uzak tutmak için Edirne’den göndermek istiyorlar. Ancak bu konuda bana henüz bir şey söylemediler. İsyân bitinceye kadar benim hiçbir vezirle görüşme yapmam mümkün değildir. Çünkü vezirlerin hepsi ölüm korkusuyla yaşıyorlar. Onlarla Tatarlarla yapacağımız sınır paylaşımı konusunda görüşmek istedim.^[337] Ancak isyan bitmeden onlarla bu konuyu konuşmam mümkün değil.

Halk arasında, Tatar hanının Çerkeslerden oluşan büyük bir ordu meydana getirdiği ve Türklerin üzerine yürümek istediği şayiası dolaşmakta. Bunun ne kadar doğru olduğu bilinmiyor.^[338]

İstanbul asileri yeni şeyhülislamın kışkırtmasıyla yeni sultanın tahta çıkmasını istiyorlar. Ve yeni sultan olarak da şimdiki sultanın 10 yaşındaki kardeşini tahta çıkarmak istiyorlar.^[339]

Şimdiki sadrazam tarafından da onlar teşvik ediliyor olabilirler.^[340] Çünkü sadrazam isyanı yatıştırmak için o kadar da istekli gözüküyor. Çünkü asiler sadrazama engel teşkil eden şahısları görevden aldılar. Sadrazamın kendisi hakkında ise bir şey söylemiyorlar. Şayet bu olayın arkasında sadrazam varsa ve şimdiki sultan değişecek olsa ve onun yerine sultanın küçük kardeşi getirecek olursa o zaman sadrazam sınırsız yetki sahibi olacaktır. Ancak şu an kimse gerçekleri bilmiyor. Sadrazam çok kurnazdır. Herşey olaylar bittikten sonra anlaşılacaktır. Zatı hazretlerin olayların gerçeğini öğrenmesi için şu anki olayları bilgilerinize sundum. Bütün bunların tersine dair haberler alırsan, onlara inanma...

(Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov,

Dosya 3, s. 416-417; Dosya 2, s. 469-471.)

27 Ağustos 1703 Tarihinde Yazdığı Mektuptan Bölümler

Ülkede gerçekleşen olayları bilginize sunarım. 25 Temmuz'da yazdığım mektupta İstanbul'daki isyandan bahsetmiştim. O tarihten sonra gelişmeler şu şekilde oldu:

Bir paşa, 29 Temmuz'da Edirne'den beş bin kişilik askerle İstanbul istikametinde yola çıktı. Ona Edirne'den 5 verst uzaklıkta durması emredildi. Bunun amacı, İstanbul'dan gelebilecek asileri önlemektir. Aynı gün Edirne'den üç paşa daha yola çıktı, onların da her birinin 5 bin askeri bulunuyordu. Bunların da muhtemel tehlikeyi önlemek için şehirden 7 verst uzaklıkta İstanbul yolunun çeşitli yerlerinde konuşlanmaları emredilmiştir.

Aynı gün sadrazam da Edirne'den ayrıldı ve sadrazamlık tuğunun nereye konulacağını talimatını verdi. Aynı zamanda yeniçerilerin, yeniçeri ağasının ve süvarileriyle sipahiler ağasının nerede durması gerektiğini de gösterdi.

31 Temmuz'da İstanbullu isyancılara karşı olarak 15 bin kişilik süvarisiyle beraber Hasan Paşa Edirne'den ayrıldı. Onun amacı da isyancıların Edirne'ye girmesini engellemektir.

5 Ağustos'da sadrazam peygamberleri [Hz.] Muhammed'in sancağını da [Sancak-ı Şerif] alarak Edirne'den yola çıktı.^[341] Edirne'den iki verst uzaklığında, ordunun gerisine yerleşti ve 7 Ağustos tarihine kadar orada bekledi.

7 Ağustos'da sadrazam asileri önlemek maksadıyla İstanbul yoluna gitti.

9 Ağustos'da sultan, Edirne'de bulunan birliklerle beraber şehri terketti. Çünkü sadrazam ona mektup yazarak gelmesini ve asilere ne yapılacağını emretmesini istemişti.

9 Ağustos gecesinde sultan, Edirne'ye geri döndü. Çünkü sadrazam ile beraber hareket eden Türk birlikleri sultana ihanet etmiş ve asilerle birleşmişlerdi. Sadrazam ve yeniçeri ağası ise kayıplara karışmışlardı. Edirne'de bulunan Aleksandr Şkarlat [İskerletzâde Aleksader]^[342] ve diğer devlet adamları başka bir yere kaçmış ve saklanmışlardır. Sultan ise Edirne'ye geldikten sonra sarayına çekildi. Yanında az sayıda adamı bulunmaktaydı.

11 Ağustos'da asiler Edirne'ye girdi ve Sultan [II.] Mustafa'yı hapse attılar. Onun yerine ise kardeşi [III.] Ahmed'i sultan ilân ettiler.^[343] Ahmed Paşa,^[344] sadrazam oldu. O, eski sadrazam Hüseyin Paşa'nın damadıydı.^[345] Yeniçerilere ise kişi başına 40 levok maaş dağıtılar.

16 Ağustos'da yeni sultan [III.] Ahmed ve sadrazam birlikleri ile beraber Edirne'yi terkettiler. Şehirden iki verst uzaklıkta durdular. Bana ise adam göndererek yağmalanan Rumların zararlarının yarısını karşılamamı istediler.^[346] Ben buna direnmeye çalışıyorum. Ne olacağını ise Allah biliyor.

Edirne'ye getirilen Boğdan yöneticisinin^[347] İstanbul'daki evinde yaşamasına müsaade ettiler. Boğdan voyvodasına ise Mihail Kantakuzen'i^[348] getirdiler. Anlatıldığına göre, iyi birisidir ve Boğdanlılar bizzat kendileri onun voyvoda olmasını istemişlerdir. Göreve ise dostu olan Valaş yöneticisinin^[349] teklifiyle getirildi. Kudüs patriği^[350] bana onun Hükümdarı iyi hizmet edeceğini söyledi. Sadrazam ile henüz görüşmedim. Çünkü ortam hâlâ sakinleşmedi ve onlar hâlâ büyük korku içindeler...

Efendim, benim de ne kadar çok korktuğumu ancak Allah biliyor. Kimseyi yanımdan bir yere gönderemiyorum. Hayatımla ilgili ne gibi karar vereceklerini de bilmiyorum. Bana sultan ile beraber İstanbul'a gitmem emrolundu. Yakın bir zamanda gideceğim. Sizden, benim efendimden ricam, yeni sultan döneminde benim nasıl bir siyaset izlemem gerektiği konusunda beni bilgilendirmenizdir.

Şeyhülislamı ise katlettiler, kafasını uçurdular.^[351] Cesedini ise şehrin sokaklarında ve kırlarda dolaştırıp ona hakaret ettiler. Onun çocuklarını ise –silahdar ve kızlarağası– hapiste tutuyorlar. Çara karşı bir şey hazırladıklarına dair haber duyulmuyor. Yakında olacağını da düşünmüyorum. Çünkü hazineleri boştur. Şu anda bu kendini bariz bir şekilde göstermektedir. Gelecekte bir şey değişirse sizi haberdar ederim. Şu anda korkudan hafızamı toparlıyamıyor ve kendime gelemiyorum. Zaten kısıtlı aklım vardı, o da çalışmaz oldu. Bunun için de herşeyi kısa yazıyorum.

Eski sadrazam^[352] ve Aleksandr Şkarlat'ı [İskerletzâde Aleksandr Mavrokardato]^[353] ise henüz bulamıyorlar. Bundan sonra neler olacağı hakkında ise İstanbul'dan yazacağım.

(Tsentralnyy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov,

Dosya 2 (1703), s. 283-285; Dosya 3, s. 426-427.)

20 Ekim 1703 Tarihinde Yazdığı Mektuptan Bölümler

Edirne’de bulunduğum zaman 27 Ağustos’ta sultan ve diğer görevlilerin akıbeti ile ilgili bilgiler içeren bir mektup yazmıştım. O tarihten sonra yaşanan gelişmeler hakkında şimdi yazıyorum:

20 Eylül’de İstanbul’a geldim. Beni önceki elçi Emelian İgnatyeviç^[354] ve Knez Dmitriy Mihayloviç’in^[355] kaldığı eve yerleştirdiler. 25 Eylül’de ise günahlı biri olduğum için hastalandım ve nezle oldum. Şu anda yavaş yavaş hastalıktan kurtuluyorum. 30 Eylül’de güç de olsa sadrazamla görüştim. Onunla çok kısa konuştuk. Çünkü yanında Latince ve Yunanca bilen mütercimi bulunmuyordu. Benim yanımda bulunan Türkçe bilen mütercimler ise sadrazamla konuşamıyorlar. Sadrazamla görüşmem sırasında çok az Rumca bilen bir Türk bulunmaktaydı. O, geri zekâlı biri olduğundan, bize fazla yardımcı olmadı ve uzun bir süre konuşmak mümkün olmadı. Sadrazamla birçok konuda konuşmadık. Çünkü o ilk konuşmamda iyi bir tesir bırakmadı. Onların diğer görevlileri ise daha da ahmaktır. Şu anda Türk İmparatorluğu hiçbir zaman olmadığı kadar kötü bir duruma düştü.

Benim sadrazamla görüşmem sırasında Aleksandr Şkarlat’ı [İskerletzâde Aleksandr]^[356] bulmak için adam gönderdiler. Onu bulamadıkları takdirde en azından oğlu Nikolay’ın^[357] getirilmesi istendi. Çünkü onlar olmadan sefaret işini yürütemiyorlar. Şu anda onları buldular. Ancak Aleksandr’ı saklıyor ve halka göstermekten korkuyorlar. Oğluna ise eskisi gibi özel bir elbise giydirerek mütercimlik yaptırıyorlar.

Sultan^[358] şu ana kadar akıllı hiçbir şey yapmadı. Çocukca oyunlar oynamaktadır. Kırlara ve denize dolaşmaya gidiyor. Henüz devlet adamına yakışacak hiçbir şey yapmadı. Gelecekte de ondan böyle bir şey beklenmiyor.

Mali yetersizlik kendisini açık bir şekilde göstermektedir. Şu anda memurların maaşlarını dahi ödeyemiyorlar. Şu anda Hristiyan ve Jit halklarını yağmalıyorlar. Ancak yine de yeniçerilerin maaşını ödeyecek para toplayamadılar. Ekim ayında sipahi, yeniçeri, topçu ve diğerlerine maaş ödemelerinin yapılması gerekiyor. Bunların hepsi şimdiden maaşlarını almak için İstanbul’a toplandılar. Hazineye ise herkesi tatmin edecek kadar para yoktur. Ne olacağını Allah biliyor. Ya yöneticilerin hepsi öldürülecek, ya da sürüleceklerdir. Onların yerine de yenilerini seçecekler.

Onların herhangi bir ülkeye karşı savaş hazırlığı içerisinde olmaları inandırıcı değildir. Çünkü yöneticiler sık değişmekte, istikrar yoktur. Bundan başka inanılmaz derecede para sıkıntısı yaşıyor. Halk arasında ilkbaharda Venedik’e savaşa ilan edileceğine dair söylenti dolaşmaktadır. Ancak kanaatimce bu mümkün değil. Bunun gerçekleşmemesi için çok sayıda sorun vardır ki, en önemlisi de maddi sıkıntıdır.

Kerç yakınlarında yeni şehir inşa etmeye başladıkları söyleniyor.^[359] Bu yaz sadece temelini attılar. İnşaata ne zaman devam edileceği ise bilinmiyor. Kısa bir süre sonra Karadeniz donanması İstanbul’a gelecek. O zaman herşey anlaşılır. Bunları gördükten sonra size tekrar yazacağım.

Çar’ın ülkesinden çok korkuyorlar. Bunun için de bize karşı büyük bir kin besliyorlar. Beni de tehdit unsuru olarak görüyorlar. Yanıma kimsenin gelmesine müsaade etmiyorlar. Kendimi hapisteymiş gibi hissediyorum ve artık sabrım da kalmadı. Burada benim yaşantımın hapisten bir farkı bulunmuyor. Bundan başka ölüm korkusu da uzaklaşmış değildir. Kendi istekleri doğrultusunda

hareket eden halk her an baskın yapabilirler. Çünkü halk en büyük düşmanlık hissini bize karşı duymaktadır.

Yakında vezirleri ile bir görüşme talebinde bulunmayı ve barış anlaşması konusuna açıklık getirmeyi düşünüyorum. Şu anki yetkililerin ise barış anlaşmaları konusunda fikirleri bulunmamaktadır.

Onların Moskova'ya gönderdikleri elçi şu anda Kırım'da tutulmaktadır. Şu anda devlet görevlileri o elçinin yanına Hasan Ağa isimli birini gönderdiler. Bu adam yeni sultanın name-i hümayûnunu Çara ulaştıracaktır. Name-i hümayûnun elçiye verilmesi emrolundu. Şimdiki ve önceki name-i hümayûnlarla beraber onun hemen Moskova'ya gitmesi emredildi.^[360] Bundan başka sezar hazretlerinin yanına da bir elçi gönderildi ve yeni sultanın tahta çıktığı bildirildi. Müttefik Fransız kralı ve İngiliz kraliçesinin elçileri de çağırılarak kendilerine sultanın nameleri verildi ve bunları memleketlerine ulaştırmaları istendi. Onlar da gönderdiler. Bu konuda benimle de görüşme yaptılar. Ancak ben onların namelerini kabul etmedim ve geri çevirdim.

Devlet görevlilerine, Çarın İsveçliler ile yaptığı savaşta yenildiği bilgisi ulaştı. Bu haber onları çok sevindirdi. Ancak senin mektubunu aldıktan sonra Çarın yazın İsveçlilere karşı büyük bir başarı elde ettiğini öğrendim ve bu haberi yaydım. Burada bulunan diğer Avrupa ülkelerinin elçilerine de Çarın İsveç savaşını kazandığına dair kendi ülkelerinden bilgiler intikal etti. Türkler ise buna pek inanmak istemiyorlar.^[361]

(Tsentrálny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov,

Dosya 2 (1703), s. 495-500, 503-508; Dosya 3, s. 459 – 461.)

1 Aralık 1703 Tarihinde Yazdığı Mektuptan Bölümler

...Büyük bir çaba sarfederek askerî hizmette bulunan memurlarının yıllık maaşlarını ödemeye çalıştılar. Ancak gereken miktarı toplayamadılar. Şu anda sadece altı aylık maaşları ödeyebildiler. Sultan ise bundan cesaret alarak yeniçeri asilerini idam etmeye başladı.^[362] Önce yeniçeri ağası ve onun yakınları cezalandırıldı ve sürgüne gönderildiler. Diğer asileri de öldürdüler. Bir kısmı da suya atılıyor. Şayet halk bu duruma karşı gelse sadrazam görevinden azledilecekti.

Yeni sadrazam^[363] sultanın damadıdır. Çok akıllı ve zeki birisidir. Benimle ilgili nasıl bir tutum sergileyeceğine dair ise bir fikrim yoktur.

(Tsentralyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov,

Dosya 2 (1703), s. 517, 519; Dosya 3, s. 483-484.)

KAYNAKLAR

METNİN RUSÇASINI YAYINA HAZIRLAYANIN BAŞVURDUĞU KAYNAKLAR

Abou-El-Haj, “Ottoman Diplomacy at Karlowits”, *Journal of the Amerikan Oriental Society*, IV, New Haven 1967.

Agrarniy Sroy Osmanskoy İmperiyi XV-XVII vv. Dokumentı i Materialı, Moskova 1963.

Agrarniy Sroy Osmanskoy İmperiyi, Moskova 1963.

Akdağ, M., “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1966.

Arunova, M. R., “Opisaniya P. A. Tolstogo Kak İstochnik Po İstoriyi Osmanskoy İmperiyi”, *Blijniy i Sredniy Vostok (İstoriya, Kultura, İstochnikovedeniye)*, Sbornik Statey v Çest Professora İ. P. Petruşevskogo, Moskova 1968.

Barkan, Ö. L., “1079-1080 (1669-1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, I-IV (1956). s. 225-233.

_____, “Essai sur les donnees statistiques des registres de reconsements dans l’Empire Ottoman an VX-VXI siecles”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I, Leiden 1958, s. 19-28.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVII/1-4. (1953-1954), s. 239-329

_____, “Şeri Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, VI/1, 1962.

Belokurov, S. A., *O Posolskom Prikaze*, Moskova 1906.

Bıhovski, İ. A., *Petrovskiye Korabeli*, Moskova 1983.

Bogoslovskiy, M. M., *Pyotr I. Materialı Dlya Biyografiyi*, I, Moskova 1940.

_____, *Pyotr I. Materialı Dlya Biyografiyi*, III, Moskova 1946.

_____, M. M., *Pyotr I. Materialı Dlya Biyografiyi*, V, Moskova 1948.

Braun, F. K., “Neudaçnaya Osada Azova Turkami v 1641 Godu i Zanyatiye İmi Kreposti po Ostavleniyi Onoy Kazakami”, *Zapiski Odesskogo Obşestva İstoriyi i Drevnostey*, VII, Odessa 1872.

Camariano, N., “Alexandre Mavrocordato le grad drogman. Son activite diplomatique d’Alexandre Mavrocordato l’exaporite. 1676–1703”, *Revue de Etudes Sud-Est Eurepeennes*, XX/1 (1982), s. 93–128.

Chance, J. F., *George I and the Nothern War*, London 1909.

Cook, M., *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972.

Çelebi, E., *Kniga Putešestviya (İzvēlēniya iz Sočineniya Turečkogo Putešestvennika XVII veka*, Moskova 1979.

Çistyakova, Y. B., “Skifskaya İstoriya” A. İ. Lızlova i Voprosı Vostokovedeniya”, *Očerki İstoriyi Russkogo Vostokovedeniya*, Moskova 1963, s. 10-59.

Çvetkova, B., *İzvirdni Dançi i Drjavın Povinnosti v Blgarskite Zemel Pod Turska Vlast*, Sofya 1958.

Dantsig, B. M., “İz İstoriyi İzuçeniya Blijnego Vostoka v Rossiyi v Pervoy Çetverti XVIII v”, *Očerki po İstoriyi Russkogo Vostokovedeniya*, II, St. Petersburg-Moskova 1956.

_____, *Russkiye Putešestvinniki na Blijnem Vostoke*, Moskova 1965, s. 30–63.

Desaive, D., “Le Khanat de Crimee dans les archives Ottamanes”, *Cahiere du monde russe et soietique*, IV, Paris 1972, s. 565-569.

Dimitrov, S., “Politikata na Upravlešata Vrhuşka v Turçii Spryamo Siahiystvo Prez Vtorata Polovina na XVIII v”, *İstoričeski Prigled*. V, 1962, s. 35–46.

_____, “Za Agrarnite Otnoşeniya v Blgarii Prez XVIII v”, *Paisiy Hilendarski i Negovata Epoha*. Sofya 1962.

Feldman, J., *Polska a sprawa wischednia 1709–1714*, Krakow 1926.

Freydenberg, M. M., *Dubrovnik i Osmanskaya İmperiya*, Moskova 1984.

Galaktionov, İ. – Çistyakova, Y., *A. L. Ordin-Naşokin, Russkiy Diplomat XVII v*, Moskova 1961.

Gasratyan M. A. – Oreşkova, S. F. - Petrosyan, Y. A., *Očerki İstoriyi Turçiyi*, Moskova 1983.

Gernopodeanu, P., “Le Journal des travaux du Congres de Karlowits (1698-1699)”, *Revua des Etudes Sud-Est Europeennes*, II, Bucuresti 1981, s. 325–354.

Gibb, H. A. –Brown, H., *İslamic Society and the West*, London 1957.

Grozdanova, Ye., “Nalog Djizye s Balkanskih Zemel v Sisteme Dohodov Gosudarstvennoy Kazni Osmanskoy İmperiyi (Po Tureçkim Dokumentam XVII-XVIII vv.)”, *Vostočniye İstočniki po İstoriyi Narodov Yugo-Vostočnoy i Çentralnoy Yevropı*, III., Moskova 1974.

Hadzibegic, H., *Glavarine u Osmanskoj Derzavi*, Sarajevo 1966.

Hammer, J., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, Pest 1831.

Hammer-Purgstall, J. W., *Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft*, Wien 1856.

Hatton, R. M., “John Robinson and the Account of Sueden”, *Bulletin of the İnstitute of Historical Research*, LXXVIII, London 1955.

Hurewitz, J. C., “The Europeanization of Ottoman Diplomacy. The Conversion From Unilateralism

to Reciprocity“, *Belleten*, LXXXXIX, Ankara 1961.

İnalçık, H., “Djizya-i Otoman”, *The Encyclopedia of İslam*, II, Leiden-London 1963, s. 562–566.

_____, “Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law”, *Archivum Ottomanicum*, I, Leiden 1969, s. 105-108.

_____, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*, London-New-York 1973.

İstoriya SSSR s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney, III, Moskova 1967.

Jehtyakov, A. D., “İzuçeniya Kulytury Turçiyi v Rossiye i SSSR”, *Türkologičeskiy Sbornik* 1978, Moskova 1984.

“Jitiye i Hojdeniye v İyerusalim i Yegipet Kazança Vasiliya Yakovleva Gagarı 1634-1637”, *Provaslavniy Palestinskiy Sbornik*, IX, St. Petersburg 1891.

Kapterev, N. F., “İyerusalimskiye Patriarh Dosifey i Ego Snoşeniya s Russkim Pravitelstvom (1699–1707)”, *Çteniya v İmparatorskom Obşestve İstoriyi Drevnostey Rossiyskih Pri Moskovskom Universitete*, II, Moskova 1891.

_____, “Harakter Otnoşeniy Rossiye k Pravoslavnomu Vostoku v XVI-XVII Stoletiyi”, *Sergiyev Posad*, 1914, s. 527-534.

“Kniga Zakonov Sultana Suleymana Kanuni”, *Agrarniy Sroy Osmanskoy İmperiyi XV-XVII vv. Dokumentı i Materialı*, Moskova 1963.

Kolerkılıç, E., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Ankara 1958, s. 73-78.

Kononov, A. N., *İstoriya İzuçeniya Türksih Yazıkov v Rossiye Dooktyabrskiy Period*, Leningrad 1972.

Korolyuk, V. D., “Tureçkaya Feodalnaya Agressiya v Stranah Yugo-Vostoçnoy i Çentralnoy Yevropy i Formirovaniye Mnogonaçionalnoy Dunayskoy Monarhiyi (XVI-XVII vv.)”, *Yugo-Vostoçnaya Yevropa v Period Feodalizma*, Kişinyev 1973.

Krılova, T. K., “Russkaya Diplomatiya na Bosfore v 1711–1714 gg“, *Mejdunarodniye Svyazi Rossiye v XVII-XVIII vv*, Moskova 1966.

_____, “Russkaya Diplomatiya na Bosfore v Naçale XVIII v. (1700–1709)”, *İstoričeskiye Zapiski*, LXV, Moskova 1959.

_____, “Russko-Tureçkiye Otnoşeniya vo Vremya Severnoy Voynı”, *İstoričeskiye Zapiski*, X, Moskova 1941.

_____, “Stateyniye Spiski Petrovskih Diplomatorov (1700-1714)”, *Problemy İstoçnikovedeniya*, IX (1961), s. 163-181.

Kurat, A. N., *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1943.

_____, *Prut Seferi ve Barışı*, I-II, Ankara 1951-1952.

Laşkov, F. F., *Pamyatniki Diplomaticheskikh Snooneniy Krimskogo Hana s Moskovskim Gosudarstvom v. 16 i v 17. Vekah, Hranyaşihya v Moskovskom Glavnom Arhive MID*, Simferopol 1891.

Le Khanat de Crimee dans les archives du musee du Palaes du Topkapi, Paris 1978.

Lebedev, D. M., *Geografiya v Rossiye Petrovskogo Vremeni*, Moskova-Leningrad 1950.

Marks, K., “Hronoligeçkiye Vpiski”, *Arhiv Marksa- Engelsa*, VI, Moskova 1939.

Maştakova, E. İ., *Tureçkaya Literatura Kontsa XVII-Naçala XIX v.*, Moskova 1984.

Maykova, T. S., “Proyekt Instrukçiyi Dlya Podgotovki K İzdaniyu “Pisem i Bumag İmperatora Petro Velikogo”, *Promlemı İstoçnikovedeniya*, IX, Moskova 1961, s. 439–463.

Meyer, M. S., “K Harakteristike Ekonomicheskoy Jizni Gorodov Osmanskoy İmperiyi v XVIII v.”, *Problemi Genezisa Kapitalizma*, Moskova 1978.

Mışlayevski, A. Z., “Rossiya i Turçiya Pered Prutskim Pohodom”, *Voyennoy Sbornik*, I-II, St. Petersburg 1901.

Motraye, *Voyages de Aubry de la Motraye en Europe, Asie et l’Afrique*, II, La Haye 1727.

Mutafçieva, V. P. –Dimitrov, S., *Sur l’Etat des Systeme des Timar des XVII.e – XVIII-e ss*, Sofya 1968.

Mutafçieva, V., “Osnavniye Problemi İzuçavaneto na Vakfa Kato Çast ot Soçialno-İkonomicheskata Struktura na Balkanite pod Osmansko Vlast (XV-XIX v.)”, *Problemi na Balkanskata İstoriya i Kultura*, Sofya 1979.

Naima, *Tarih-i Na’ima, Ravzatü’l-Hüseyn fi hülasât-ı ahbâru’l-hafikeyn*, I, İstanbul 1141/1734.

Nedkov, B., “Neskolko Dokumentov o Voyennih Korablyah, Prodannih Turkam Posle Prutskogo Pohoda”, *Vostoçniye İstoçniki po İstoriyi Narodov Yugo-Vostoçnoy i Çentralnoy Yevropy*, Moskova 1964, s. 166–198.

Nedkov, B., “Pogolovniyat Dank v Osmanskata İmperiya s Ogled na Blgariya”, *İstoriçeski Pregled*, I, Sofya 1945, s. 18–33.

Nikiforov, L. A., *Russko-Angliyskiye Otnoşeniya Pri Petre I*, Moskova 1950.

“Opisaniye Tureçkoy İmperiyi, Sostavlennoye Russkim, Bıvşım v Plenu u Turok vo Vtoroy Polovine 17. Veka”, *Provaslavniy Palestinskiy Sbornik*, X, St. Petersburg 1890.

Oreşkova, S. F., “Tureçkiy Dokument Pervoy Polovini XVIII v. O Mejdunarodnoy Situatsiyi v Yevrope i Vneşnepolitiçeskikh Tselyah Osmanskoy İmperiyi”, *Türkologiçeskiy Sbornik* 1976, Moskova 1978.

_____, *Russko-Tureçkiye Otnoşeniya v Naçale XVIII v.*, Moskova 1971.

Özcan, A., “Daltaban Mustafa Paşa”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII (1983–1987), s. 300-334.

“Palomniki-Pisateli Petrovskogo i Poslepetrovskogo Vremeni Ili Putniki vo Svyatoy Grad Iyerusalim”, *Çteniya v İmparatorskom Obşestve İstoriyi i Drevnostey Rossiyskih Pri Moskovskom Universitete*, III, 1873.

Pavlenko, N. İ., *Ptentsı Gnezda Petrova*, Moskova 1984.

_____, “Savva Lukiç Vladislaviç Raguzinskiy”, *Sibirskiye Ognı*, III, 1978, s. 155–168.

Petrosyan, İ. Ye., “K İstoriyi Sozdaniya Yanıçarskogo Korpusa”, *Tyurkologičeskiy Sbornik* 1978, Moskova 1984, s. 191-206.

Petruşevskiy, İ. P., *İslam v İran’e v VII-XV Vekah*, Leningrad 1966.

Pisma i Bumagi İmperatora Petra Velikogo, I, St. Petersburg 1887.

Pisma i Bumagi İmperatora Petra Velikogo, II, St. Petersburg 1889.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperiyi, IV, No: 1804.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperiyi s 1649 g, IV, St. Petersburg 1830.

“Puteşestviye v Svyatuyu Zemlyu Svyaşennika Lukyanova”, *Russkiy Arhiv*, I-V, 1863.

Rafikov, A. H., “Literatura o Stranah Aziyi i Afriki v Çastnih Knijnih Sobraniyah i v Biblioteke Akademiyi Nauk v Pervoy Polovine 18. Veka”, *Kniga v Rossii do Seredini 19. Veka*, Leningrad 1978.

Smirnov, V. D. *Krımskoye Hanstvo Pod Verhovodstvom Ottomanskoy Portı v. 18 Veke Do Prisoyedineniya Ego k Rossii*, Odessa 1889.

_____, *Koçibey Gyomyurdjinskiy i Drugiye Osmanskiye Pisateli XVII v. o Priçinah Upadka Turçiyi*, St. Petersburg 1875.

Sobolevskiy, A. İ., “Perevodnaya Literatura Moskovskoy Rusi 14-15. Vekov”, *Sbornik Otdeleniya Russkogo Yazıka i Slovestosti Akedemiyyi Nauk*, LXXIV, St. Petersburg 1903.

Solovyev, S. M., *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*, Moskova 1962.

Sostoyaniye Naroda Tureçkogo, Opisannoye Grafom P. A. Tolstim, Yay. haz. A. A. Sergeyev, Simferopol 1914.

Spuler, B., “Die Europäische diplomatic in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1793)”, *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Zeitschrift des Osteurope Instituts*, c. XI/1-2, III-IV, Breslau 1935.

Starovolskiy, S., *Dvor Çesarya Tureçkogo*, St. Petersburg 1883.

Suceska, A., “Die Entwicklung der Besteuerung durch die Avârız-i Divânîye und die Tekâlif-i örfiye im Osmanischen Reich während des 17 und 18 Jahrhunderts”, *Südost Forschungen*. XXVII. München 1968, s. 89–130.

_____, “Promenu u Sistemu İzvanrednoy Operezivanya u Turkskoj u XVII Vijeku i Pojava Nameta

Tekalif-i Saka”, *Privozi za Orijentalnu Filologiju*, X-XI, Saraevo 1961, s. 91-101.

Sumner, B. H., *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Oxford 1949.

Şerbatov, M. M., *Soçineniya*, I, St. Petersburg 1896.

Şutoy, V., “Pozitsiya Turçıyi 1700-1709 gg”, *Poltavskaya Pobeda*, Moskova 1959.

Tarih-i Raşid, II, İstanbul 1153.

Tengberg, E., *Fran Poltava till Bender*, Lund 1953.

The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Costantinople (1710-1714), ed. A. N. Kurat, London 1953.

“Traktat Ali Çauşa iz Sofiyi o Timariotskoy Organizatsiyi v Osmanskoy İmperiyi”, *Agrarniy Stroy Osmanskoy İmperiyi XV-XVII vv. Dokumentı i Materialı*, Moskova 1963.

“Traktat Zaklüçenniy 26 Aprelya (5 Maya) 1686 Goda v Moskve Mejdu Rossiyei i Polysey”, *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskiy İmperiyi s 1649 Goda*, II., no: 1186, St. Petersburg 1830.

Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov, Fon 89, Kabinet Petra I.

Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov, Fon 89, Polskiye Dela.

Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov, Fon 89, Şvedskiye Dela.

Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov, Fon 89, Tureçkiye Dela.

Tveritina, A. S., “Vtoroy Traktat Koçibeya”, *Uçenniy Zapiski İnstituta Vostokovedeniya*, VI, Moskova-Leningrad 1953, s. 212-268.

_____, *Soşialniye İdeyi v Turetskih Didaktiçeskih Soşialno-Ekonomiçeskih Traktatah XVI-XVII vv.*, Moskova 1960.

Tveritina, A. S., *Vosstaniye Kara Yazıdji – Deli Hasana v Turçıyi*, Moskova- Leningrad 1946.

Uluçay, M. C., *XVIII-XIX Yüzyıllarda Suruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

Unat, R. F., *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1968.

Ustryalov, N., *İstoriya Çarstvovaniya Petra Velikogo*, IV/2.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1956.

_____, *Osmanlı Devlet Teşkilatlarından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1943.

_____, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1948.

Übersberger, H., *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten*. Bd I. Stuttgart 1913.

Veinstein, G., “Missionnaires jesuites et agents français en Crimée au début du 18-e siècle”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, III-IV, Paris 1969.

Zabelin, I. Z., “Posolskiye Putesestviya v Turçiyu v 18. Stoletiyi”, *Russkaya Starina*, IX (1877), s. 1-33.

Zinkeisen, J. W. *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, V, Gotha 1856.

^[1] K. Marks, “Hronoligeçkiye Vıpski”, *Arhiv Marksas- Engelsas*, VI, Moskova 1939, s. 189.

[2] Eser SSCB döneminde hazırlanmıştır [çev.]

^[3] F. Engels, “Tureçkiy Vopros”, *Soçineniya*, II, yay. haz. K. Marks - F. Engels, s. 20–21.

^[4]*A.g.e*, s. 21.

^[5] Bu konuda bkz. A. H. Rafikov, “Literatura o Stranah Aziyi i Afriki v Častnyh Knijnyh Sobraniyah i v Biblioteke Akademii Nauk v Pervoy Polovine 18. Veka”, *Kniga v Rossiye do Serediny 19. Veka*, Leningrad 1978, s. 220–221; B. M. Dantsig, *Russkiye Puteşestvinniki na Blijnem Vostoke*, Moskova 1965, s. 30–63.

^[6] Bkz. İ. Z. Zabelin, “Posolskiye Puteşestviya v Turçiyu v 18. Stoletiyi”, *Russkaya Starina*, IX (1877), s. 1-33.

^[7] Bkz. “Jitiye i Hojdeniye v İyerusalim i Yegipet Kazança Vasiliya Yakovleva Gagarı 1634-1637”, *Provaslavniy Palestinskiy Sbornik*, IX, St. Petersburg 1891.

^[8] Bkz. “Opisaniye Tureçkoy İmperiyi, Sostavlennoye Russkim, Bıvşım v Plenu u Turok vo Vtoroy Polovine 17. Veka”, *Provaslavnyy Palestinskiy Sbornik*, X, St. Petersburg 1890.

^[9] Bkz. “Puteşestviye v Svyatuyu Zemlyu Svyaşennika Lukyanova”, *Russkiy Arhiv*, I-V, 1863; “Palomniki-Pisateli Petrovskogo i Poslepetrovskogo Vremeni İli Putniki vo Svyatoy Grad İyerusalim”, *Çteniya v İmparatorskom Obşestve İstoriyi i Drevnostey Rossiyskih Pri Moskovskom Universitete*, III, 1873.

^[10] Bkz. Y. B. Çistyakova, “Skifskaya İstoriya” A. İ. Lızlova i Voprosı Vostokovedeniya”, *Oçerki İstoriyi Russkogo Vostokovediniya*, Moskova 1963, s. 10-59; A. H. Rafikov, *Literatura o Stranah Aziyi i Afriki v Çastnih Knijnih Sobraniyah...*, s. 220-221.

[11] Bk. S. Starovolskiy, *Dvor Çesarya Tureçkogo*, St. Petersburg 1883.

^[12] Bu konu hakkında bkz. A. H. Rafikov, *Literatura o Stranah Aziyi i Afriki v Çastnih Knijnih Sobraniyah...*, s. 222. Ayrıca bkz. A. İ. Sobolevskiy, “Perevodnaya Literatura Moskovskiy Rusi 14-15. Vekov”, *Sbornik Otdeleniya Russkogo Yazıka i Slovestosti Akedemiya Nauk*, St. Petersburg 1903, c. 74, s. 88, 238–244.

[\[13\]](#) A. H. Rafikov, *Literatura o Stranah Aziyi i Afriki v Častnih Knijnih Sobraniyah...*, s. 221-260.

[14] B. M. Dantsig, *Russkiye Putešestvinniki...*, s. 35.

[15] J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, V, Gotha 1856, s. 87.

^[16] “Traktat Zaključenniy 26 Aprelya (5 Maya) 1686 Goda v Moskve Mejdu Rossiyey i Polysey”, Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskiy Imperiyi s 1649 Goda, II., no: 1186, St. Petersburg 1830.

[17] Bunların arasında general-amiral F. Lefort, boyar F. A. Golovin ve duma idare kâtibi P. B. Vozniçin yer almıştır. Sefaret heyetinde Çarın kendisi ise [Petr] Mihaylov adı altında bulunuyordu. Sefaret ile birlikte Avrupa ülkelerine denizcilik işini öğrenmek için gençler de gitmiştir. Sefaret Avusturya, İngiltere, Bradenburg, Venedik, Roma, Danimarka ve Hollanda'yı ziyaret etmeyi düşünüyordu. Sefaret hakkında bkz. S. M. Solovyev, *İstoriya Rossiya s Drevneyşih Vremen*, VII, Moskova 1962, s. 542; M. M. Bogoslovskiy, *Pyotr I. Materialı Dlya Biyografiyi*, I, Moskova 1940.

^[18] K. Marks, *Kapital*, I, *Soçineniya*, II, yay. haz. K. Marks – F. Engels, XXIII, s. 760.

^[19] Bkz. *Pisma i Bumagi Ėmparatora Petra Velikogo*, I, St. Petersburg 1887, s. 271–273.

^[20] F. Engels, “Vneşnaya Politika Russkogo Çarizma”, *Soçineniya*, II, yay. haz. K. Marks – F. Engels. XXII, s. 20.

^[21]*İstoriya SSSR s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, III, Moskova 1967, s. 303.

[\[22\]](#) *Pisma i Bumagi Āmparatora Petra Velikogo*, I, s, 306–307.

[23] Ye. İ. Ukrainçev'in sefareti hakkında bkz. M. M. Bogoslovskiy, *Pyotr I. Materialı Dlya Biyografiyi*, V, Moskova 1948.

^[24] Bkz. *Pisma i Bumagi Ġmparatora Petra Velikogo*, I. s, 320–321, 332–333.

[\[25\]](#) *A.g.e.*, s. 333.

[\[26\]](#) *A.g.e.*, s. 382.

^[27]*Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy Imperiyi*, IV, No: 1804.

[28] Kırım Hanı'na ödenen vergiler hakkında bkz. F. F. Laşkov, *Pamyatniki Diplomaticheskikh Snoşeniy Krimskogo Hana s Moskovskim Gosudarstvom v. 16 i v 17. Vekah, Hranyaşihsy v Moskovskom Glavnom Arhive MID*, Simferopol 1891, s. 42-45, 55-71.

[29] Kırım Hanlığı hakkında bkz. V. D. Smirnov, *Krımskoye Hanstvo Pod Verhovodstvom Ottomanskoy Portı v. 18 Veke Do Prisoyedineniya Ego k Rossiye*, Odessa 1889. Ayrıca bkz. *Le Khanat de Crimée dans les archives du musée du Palais du Topkapi*, Paris 1978; D. Desai, “Le Khanat de Crimée dans les archives Ottomanes”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, IV, Paris 1972, s. 565-569.

[30] G. Veinstein, “Missionnaires jesuites et agents français en Crimee au debut au 18-e siecie”, *Cahiers du monde russe et soietique*, III-IV, Paris 1969, s. 420.

[31] J. Feldman, *Polska a sprawa wischednia 1709–1714*, Krakow 1926, s. 17.

[32] F. Engels, “Vneřnaya Politika Russkogo Ćarizma”, *Soĉineniya*, XXII, s. 17.

[33] M. C. Uluçay, *XVIII-XIX Yüzyıllarda Suruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 44.

[34] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1956, s. 7.

[35] *A.g.e.*

[36] A. Suceška, “Promenu u Sistemu Izvanrednoy Operezivanya u Turskoj u XVII Vijeku i Pojava Nameta Tekalif-i Saka”, *Privozi za Orijentalnu Filologiju*, X-XI, Sarajevo 1961, s. 91-101.

[37] M. S. Meyer, “K Harakteristike Ekonomičeskoy Jizni Gorodov Osmanskoy Īmeriyi v XVIII v.”, *Problemi Genezisa Kapitalizma*, Moskova 1978.

[38] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 7; E. Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Para*, Ankara 1958, s. 73-78.

[39] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 91.

[40] Bkz. *Agrarniy Stroy Osmanskoy İmpariyi*, Moskova 1963, s. 17.

^[41] Hane hakkında daha geniş bilgi için bkz. S. Dmitrov, “Za Agrarnite Otnoşeniya v Blgarii Prez XVIII v”, *Paisiy Hilendarski i Negovata Epoha*. Sofya 1962, s. 154-155, 158.

^[42] B. Çvetkova, *Ízvirdni Dançi i Drjavin Povinnosti v Blgarskite Zemel Pod Turska Vlast*, Sofya 1958.

[43] Örneğin Tokat'ta tutulan kayıtlar için bkz. M. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972, s. 38.

[44] H. İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*, London-New-York 1973, s. 111.

^[45] Ö. L. Barkan, “Essai sur les donnees statistiques des registres de reconsements dans l’Empire Ottoman an VX-VXI siecles”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I, Leiden 1958, s. 19-28.

[46] M. Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1966, s. 10.

[47] S. Dimitrov, “Politikata na Upravlešata Vrhška v Turçii Spryamo Siahystvo Prez Vtorata Polovina na XVIII v”, *İstoriçeski Prigled.* V, 1962, s. 35–46.

[\[48\]](#) V. P. Mutaſcieva – S. Dimitrov, *Sur l'Etat des Systeme des Timar des XVII.e – XVIII-e ss*, Sofya 1968, s. 18.

[\[49\]](#) *A.g.e.*, s. 19–20.

[50] M. Cook, *Population Pressure...*, s. 31.

[51] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1948, s. 527-528.

[52] M. Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII...”, s. 10.

[53] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatlarından Kapıkulu Ocakları* , I, Ankara 1943, s. 429, 611-618.

[54] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 7.

[55] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatlarından Kapıkulu Ocakları*, I, s. 617.

[56] *A.g.e*, II, s. 22, 71.

[57] H. A. Gibb – H. Brown, *Islamic Society and the West*, London 1957, s. 187.

[58] Bu tür risalelerden en meşhur ve aydınlatıcısının müellifi Göricele Koçi Bey'di. Koçi Bey Rus Türkoloji uzmanlarının dikkatini daha 19. yüzyılda çekmişti. Bkz. V. D. Smirnov, *Kuçibey Gyomyurdjinski i Drugiye Osmanskiye Pisateli XVII v. o Priçinah Upadka Turçiyi*, St. Petersburg 1875. Ayrıca bkz. A. S. Tveritnova, "Vtoroy Traktat Koçibeya", *Uçeniye Zapiski İnstituta Vostokovedeniya*, VI, Moskova-Leningrad 1953, s. 212-268. Bu tür kaynaklar hakkında bkz. A. S. Tveritnova, *Soçialnıy İdey v Tureçkih Didaktičeskih Soçalno-Ekonomičeskih Traktatah XVI-XVII vv*, Moskova 1960.

[59] Bkz. A. S. Tveritnova, *Vosstaniye Kara Yazıdji – Deli Hasana v Turçiyi* , Moskova- Leningrad 1946, s. 43.

[60] Bu konuda bkz. V. D. Korolyuk, “Tureçkaya Feodalnaya Agressiya v Stranah Yugo-Vostoçnoy i Çentralnoy Yevropı i Formirovaniye Mnogonaçionalnoy Dunayskoy Monarhiyi (XVI-XVII vv.)”, *Yugo-Vostoçnaya Yevropa v Period Feodalizma*, Kişinyev 1973, s. 146-147.

[61] S. A. Belokurov, *O Posolskom Prikaze*, Moskova 1906.

[62] İ. Galaktionov – Y. Çistyakova, *A. L. Ordin-Naşokin, Russkiy Diplomat XVII v*, Moskova 1961, s. 108-109; Burada, o dönemde Rusya'nın Osmanlı'da sürekli elçisinin olmadığına belirtilmesi gerekir.

[63] P. A. Tolstoy'un hayatı ve Osmanlı'daki faaliyeti birçok araştırmaya konu olmuştur. Örneğin bkz. T. K. Krılova, "Russkaya Diplomatiya na Bosfore v Naçale XVIII v. (1700–1709)", *İstoriçeskiye Zapiski*, LXV, Moskova 1959; T. K. Krılova, "Russkaya Diplomatiya na Bosfore v 1711–1714 gg", *Mejdunarodniye Svyazı Rossiı v XVII-XVIII vv*, Moskova 1966; T. K. Krılova, "Russko-Tureçkiye Otnoşeniya vo Vremya Severnoy Voynı", *İstoriçeskiye Zapiski*, X, Moskova 1941; A. Z. Mışlayevski, "Rossiya i Turçiya Pered Prutskim Pohodom", *Voyennoy Sbornik*, I-II, St. Petersburg 1901; V. Şutoy, "Pozitsiya Turçiyi 1700-1709 gg", *Poltavskaya Pobeda*, Moskova 1959; S. M. Solovyev, *İstoriya Rossiı s Drevneyşih Vremen*, VIII, Moskova 1962; S. F. Oreşkova, *Russko-Turetskiye Otnoşeniya v Naçale XVIII v*, Moskova 1971; M. R. Arunova, "Opisaniya P. A. Tolstogo Kak İstoçnik Po İstoriyi Osmanskoy İmperiyi", *Blijniy i Sredniy Vostok (İstoriya, Kultura, İstoçnikovedeniya)*, Sbornik Statey v Çest Professora İ. P. Petruşevskogo, Moskova 1968; B. M. Dantsig, "İz İstoriyi İzuçeniya Blijnego Vostoka v Rossiı v Pervoy Çetverti XVIII v", *Oçerki po İstoriyi Russkogo Vostokovedeniya*, II, St. Petersburg-Moskova 1956; N. İ. Pavlenko, *Ptentsı Gnezda Petrova*, Moskova 1984 vs.

[64] Russkiy Arhiv, Dosya 2 (1882). Bu konuda bkz. D. M. Lebedev, *Geografiya v Rossiye Petrovskogo Vremeni*, Moskova-Leningrad 1950, s. 169.

[65] M. M. Şerbatov, *Soçineniya*, I, St. Petersburg 1896, s. 274; P. A. Tolstoy'un hayatı ve Osmanlı'dan döndükten sonraki faaliyetleri hakkında bkz. N. İ. Pavlenko, *Ptentsı Gnezda Petrova*, Moskova 1984, s. 109-232.

[66] P. A. Tolstoy'a 1702'de Osmanlı'ya daimî büyükelçi olarak gönderildiği zaman verilen talimatlar hakkında bkz. *Oteçestvenniye Zapiski*, 1822, no: 25, 26, 29, 30.

[67] Ī. A. Bihovski, *Petrovskiye Korabeli*, Moskova 1983, s. 20-23, 88-96.

[68] *Pisma i Bumagi Īmparatora Petra Velkogo*, II, s. 53.

[69] Bkz. *Pisma i Bumagi İmparatora Petra Velikogo*, II, s. 335–336; N. Ustryalov, *İstoriya Çarstvovaniya Petra Velikogo*, IV/2, s. 267.

[70] Türkçe’deki “voyvoda” kelimesi de Sırpça kökenlidir [çev].

^[71]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 89, Tureçkiye Dela, Dosya 1 (1702), s. 151. O dönemin Rus-Türk ilişkileri hakkında belgeler ayrıca aynı arşivin “Polskiye Dela”, “Şvedskiye Dela”, “Kabinet Petra I” ve diğer bölümlerinde bulunmaktadır.

[72] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 89, Tureçkiye Dela, Dosya 1 (1702), s. 175b.

[73] Stateyny Spisok, XV-XVIII. yüzyıllarda yabancı ülkelerdeki Rus büyükelçilerinin görevleri sırasında kaleme aldıkları izlenimleri içeren raporlardır. Bunlar ayrı maddeler olarak kaleme alındığından bunlara “maddeler kaydı” denmiştir [çev].

^[74] Bkz. T. K. Krılova, “Stateynıye Spiski Petrovskih Diplomatorov (1700-1714)”, *Problemi İstočnikovedeniya*, IX (1961), s. 163-181.

^[75]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 1 (1702); Dosya 3 (1703); Dosya 3 (1704); Dosya 4 (1705); Dosya 3 (1706); Dosya 3 (1707); Dosya 2 (1708); Dosya 1 (1709).

[76] Praetorian Birliği ([Latince](#): *praetorianī*), [Roma imparatorları](#) tarafından, hem Roma’da hem de savaş alanında kişisel güvenliklerini sağlamak amacıyla oluşturulmuş özel birlikler [çev].

^[77] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 188 b.

^[78] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 396 b.

^[79] Motraye, *Voyages de Aubry de la Motraye en Europe, Asie et l’Afrique*, II, La Haye 1727, s. 21.

[80] A. N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1943, s. 13.

[81] B. H. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Oxford 1949, s.7.

[82] 1914’de Simferopol’da A. A. Sergeyev tarafından Tolstoy’un bu kayıtları yayınlanmıştır. Bkz. *Sostoyaniye Naroda Tureçkogo, Opisannoye Grafom P. A.Tolstım*, Yay. haz. A. A. Sergeyev, Simferopol 1914. Günümüzde bu çalışma nadir bulunan eserler içerisinde yer almaktadır. Hatta Petro dönemi Rus-Türk ilişkilerini araştıran büyük Sovyet tarihçisi T. K. Krılova dahi çalışmalarında bu eserden hiç bahsetmemekte ve Tolstoy’un kayıtlarını arşiv belgelerine dayanarak yorumlamaktadır.

[83] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 194.

[84] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 194.

[[85](#)] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 189.

[[86](#)] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 200-200b.

[[87](#)] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 188.

[[88](#)] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 200b.

[89] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 200b.

[90] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 195. Tolstoy'un verdiği bilgiler, Gümölçineli Koçibey'in "Müslüman hazinesini yağmalayarak devleti şimdiki durumuna getirdiler" şeklindeki satırlarını anımsatmaktadır. Bkz. B. D. Smirnov, *Kuçibey Gyomyurdjinski i Drugiye Osmanskiye Pisateli XVII v. o Priçinah Upadka Turçiyi*, s. 107-108.

^[91]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 189-191

^[92] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 199.

^[93]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 191-191b.

[94] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 202.

^[95] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 188, 194, 200–202.

[96] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 200.

[97] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 200.

^[98]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 186, 191, 192, 199 vs.

[99] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 202.

^[100]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 188.

^[101]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 201.

^[102] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 185.

^[103]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 244-249. Bu konuda ayrıca bkz. V. D. Smirnov, *Kuçibey Gyomyurdjinski i Drugiye Osmanskiye Pisateli XVII v. o Priçinah Upadka Turçiyi*, s. 143-147.

^[104]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. s. 188.

^[105] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 244.

^[106]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 198, 244, 246.

^[107] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 188.

^[108] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 1 (1709), s. 135.

^[109]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 1 (1709), s. 193–194. Kırım Hanı ve onun Rusya’ya karşı tutumu hakkında bkz. *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 3 (1702); Dosya 2 (1704); Dosya 3 (1705); Delo 2 (1706); Delo 2 (1707); Delo 1 (1709); Delo 4-5 (1710); Delo 3 (1711) vs.

[[110](#)] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 247–249.

[[111](#)] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 208–209.

^[112]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 204.

^[113]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 204.

^[114]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 267.

^[115] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 263.

^[116]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 204–209.

^[117] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 210-241.

[118] Koçibey’in ‘‘Elçileri kabul etme düzeni’’ isimli notlarında ‘‘Sefir geldiğinde ve tahtın önünde baş eğdiğinde sizin hizmetçiniz sadrazam onun fermanını alarak mukaddes tahtın üzerine koysun. O zaman hizmetçiniz sadrazama şunu sorunuz: ‘‘Elçiye onun ne için geldiğini sor’’. O sorduktan sonra sefir cevaplayacaktır: ‘‘Ben barışın muhafaza edilmesi ve aramızda eskiden mevcut olan dostluğu pekiştirmek üzere geldim’’. O zaman siz sultan hazretleri hizmetçiniz sadrazamdan şunu söylemesini talep ediniz: ‘‘Eskiden olduğu gibi şimdi de benim mesud başkentime dedelerimizden kalma dostluğu ve barışı muhafaza etmek için elçiler gelsin. Eskiden olduğu gibi dostluk ve barış bozulmayacaktır – bu yeterlidir’’. Bkz. A. S. Tveritnova, *Vtoroy Traktat Koçibeya*, s. 261.

^[119]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 252.

^[120] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 252.

^[121]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1704), s. 8, 9, 24, 187 vs.

^[122]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1707), s. 53, 187, 193, 208; Dosya 1 (1709), s. 82–83, 143; Dosya 2 (1703); Dosya 7 (1702); Dosya 7 (1712) vs.

^[123] Bkz. *Sbornik Russkogo Īstorīčeskogo Obşestva*, XXXIV, s. 408–414.

^[124]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1707), s. 53, 193, 208, 287; Delo 1, s. 82–83, 143; Delo 2 (1703); Delo 2 (1703); Delo 7 (1702); Delo 7 (1712) vs.

^[125] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 197.

^[126]*Tsentrallyny Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 149–150; Delo 2 (1704), s. 8, 9, 187 vs.

^[127] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 24.

^[128] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1707), s. 50.

^[129]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 53.

^[130] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 31.

^[131] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 60.

[132] *Tsentralnyy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 3 (1711), s. 18-20; Ayrıca bkz. E. Tengberg, *Fran Poltava till Bender*, Lund 1953, s. 88, 51; R. Sutton, *The Despatches...*; A. N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, I, Ankara 1951, s. 164-165, 173-174, 186, 206, 288.

^[133] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 254-254 b.

^[134]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 252.

^[135] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 258.

[136] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 259; Ayrıca bkz. A. N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı*, s. 48.

^[137] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 254- 254 b.

^[138] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 254- 254 b.

^[139] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 250.

^[140] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 250.

^[141]*Tsentralnyy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2, 3, 4 (1700); Delo 2, 5 (1700)
vs.

[\[142\]](#) S. M. Solovyov, *Īstoriya Rossiyi*, VII, Moskova 1962, s. 611.

[143] İspanya mirası için yapılan savaş kastedilmektedir.

[\[144\]](#) J. F. Chance, *George I and the Nothern War*, London 1909, s. 17.

^[145] Bkz. *Sbornik Rossiyskogo İstoriçeskogo Obşestva*, L, s. 174. O dönemde İngiltere'nin devlet politikası hakkında bkz. L. A. Nikiforov, *Russko-Angliyskiye Otnoşeniya Pri Petre I*, Moskova 1950.

^[146]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 196–198.

^[147] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 143–144.

^[148] *Tsentrallyny Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 196–197, 267–259 vs.

^[149] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 258.

^[150]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 258.

[151] Özel olarak hazırlanmış ince inek derisi [çev].

^[152] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 197.

^[153]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 158.

^[154]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 196.

^[155] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 256.

^[156] *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 257.

[\[157\]](#) *Pisma i Bumagi Ĭmparatora Petra Velikogo*, II, s. 36.

^[158]*Pisma i Bumagi Ėmparatora Petra Velikogo*, III, s. 197-199, 217-218, 469, 472, 716-722; IV, s. 148; VIII/2, s. 878; *Tsentrálny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703) vs.

^[159] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. S. F. Oreşkova, *Russko-Tureçkiye Otnoşeniya v Naçale XVIII v*, Moskova 1971, s. 154, 158-159 vs.

^[160]*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1704), s. 194.

[\[161\]](#) A. D. Jeltyakov, “İzuçeniya Kulytury Turçiyi v Rossiye i SSSR”, *Türkologiçeskiy Sbornik* 1978, Moskova 1984, s. 88.

[\[162\]](#) A. N. Kononov, *İstoriya İzuçeniya Türksih Yazıkov v Rossiye Dooktyabrskiy Period*, Leningrad 1972, s. 25.

^[163] *Tsentrallynyy Arhiv Drevnih Aktov*, Delo 2 (1703), s. 184.

^[164] *Tsentrallynyy Arhiv Drevnih Aktov*, Delo 2 (1703), s. 184-265; Delo 3, s. 235-349.

^[165] Bu kaideler için bkz. T. S. Maykova, “Proyekt İnstrukçiyi Dlya Podgotovki K İzdanıyu “Pisem i Bumag İmperatora Petro Velikogo”, *Promlemlı İstoçnikovedeniya*, IX, Moskova 1961, s. 439–463.

[166] Bu harfler eskiden Rus alfabesinde mevcut olup şu anda kullanılmayan harflerdir [çev].

[167] P. A. Tolstoy Osmanlı'ya büyükelçi olarak gitmeden önce kendisine Şubat-Nisan 1702 tarihlerinde sefaret dairesi tarafından hazırlanan "gizli maddeler" verilmiştir. İşte bu maddelere cevaben Tolstoy Osmanlı'da gözlemlerde bulunmuş ve "maddelere cevap"lar hazırlamıştır. Moskova'dan ayrılmadan önce Tolstoy'a Sultan II. Mustafa ve Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'ya sunacağı mektuplar da verilmiştir. Dokuzuncu maddeden on dördüncüye kadar olan kısmı bizzat I. Petro tarafından kaleme alınmıştır. "Sultanın sarayına" gitmeden önce elçiye verilen Rusya hükümetinin belgeleri daha 1889 yılında yayınlanmıştır. Bkz. *Pisma i Bumagi Împeratora Petra Velikogo*, II, St. Petersburg 1889, s. 20-22, 30-34, 51-54.

[168] Tolstoy’a verilen “oradaki halkın durumunu gözlemle ve yaz” şeklindeki görev, dönemin diplomasi geleneği için normal bir hâldi. Bu tür görevler her ülkenin elçisine veriliyordu. T. K. Krılova’nın belirttiğine göre, birkaç yıl dışarıda bulunmuş İngiliz diplomatlar geri döndüklerinde gittikleri ülkenin durumu hakkında geniş bilgi vermek zorundaydılar. Doğal olarak elçilerin bu tür faaliyetlerine bulundukları ülkelerin hükümetleri karşı çıkıyorlardı (bkz. T. K. Krılova, “Stateynıye Spiski Petrovskih Diplomatorov”, *Problemy Istočnikovedeniya*, IX, Moskova 1961, s. 173; R. M. Hatton, “John Robinson and the Account of Sueden”, *Bulletin of the Institute of Historical Research*, LXXVIII, London 1955, 139-140, 152.

[169] Fiiliyatta Osmanlıların dış politikada Avrupa ülkeleri ile herhangi bir diplomatik ittifakları bulunmuyordu. Müslüman geleneğine göre, bütün gayrimüslim ülkeleri savaş bölgesi (darü'l-harb) olarak kabul edilmekteydi. İslâm ülkeleri (darü'l-islâm) ile ilişkileri ise iki türlü mümkündü: savaş ya da hamilik. Gayrimüslimler hamiliği, vergi vermeye rıza gösterdikleri takdirde elde edebilir ve o zaman da darü's-sulh kategorisine yani barış bölgesine dâhil olabiliyorlardı. Osmanlı yönetimi herhangi bir işbirliği veya yardım maksadıyla kendilerine müracaat eden Avrupa ülkelerine bu düşünce doğrultusunda yaklaşıyordu. Bu ülkeler darü's-sulh'e dâhil oluyor ve vergiye bağlanıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortaçağ'ın en güçlü askerî ülkelerinden biri olması ve yaptığı yardımdan daha fazla maddi kazanç elde etmesi (örneğin Osmanlılar XVI. yüzyılda Fransa ile Avrupa anlayışına göre "ittifak" hâlinde idi), bu düşüncenin var olmasının temel nedenlerinden biridir. Ortaçağ Osmanlı kaynaklarında Osmanlı'ya vergi ödeyen ülkeler arasında Fransa, Lehistan, Kutsal Roma İmparatorluğu ve başka ülkelerin adı zikredilmektedir. Osmanlının bu tür dış politika anlayışı bazen milletlerarası anlaşmazlıklar doğurmaktaydı. Örneğin, 1708-1714 yılları arasında İsveç Kralı XII. Karl öngörülerinde yanılarak, Osmanlıların İsveç ile ittifak anlaşması yaparak Rusya ile savaşta kendisine yardım edeceğini zannetmişti (bkz. A. N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1943, s. 115 – 120). Tolstoy'un Osmanlı dış politikasının bu özelliklerini doğru kavraması, Rus elçiye olan saygıyı artırmaktadır. Tolstoy'un bu özelliği, Rusya için hayati önem arzeden Poltava öncesinde Türk-İsveç ilişkilerini doğru okumada yardımcı olmuştur. O zaman Divân-ı Hümayûn tercümanı Aleksandr Mavrokordato, Rus elçinin Türkiye ile XII. Karl arasındaki askerî ittifaka dair sorusuna, böyle bir ittifak anlayışının Osmanlı yönetiminde bulunmadığını belirtmiştir (*Tsentrallynyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 89, Delo 2 (1708), s. 38). Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar Avrupa milletlerarası ilişkiler düzenine dâhil olan ve Avrupaî diplomatik ilişkiler şeklini kabul eden ilk Müslüman ülke olsa da (bu konuda bkz. J. C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy. The Conversion From Unilateralism to Reciprocity", *Belleten*, LXXXIX, Ankara 1961, s. 445), XVIII. yüzyılda henüz Avrupa diplomatik sistemi konusunda yönünü belirlemiş değildi. Devletler arasında ittifakların kurulması meselesi 1736/37 yılında yazılan bir Osmanlı eserinde aydınlatılmaya çalışılmıştır (bunun el yazması için bkz. LO İVAN SSSR, Dosya 2931). Bu eserde Osmanlı Devleti'nin "devletlerin geleneklerini ve hâkim devletlerin politikalarını" bilmemesinden dolayı Moskovalılar ile Avusturyalılar (metinde Almanlar) arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde değerlendiremediği yazılmıştır. Yine orada "Hristiyan devletlerin hükümdarları arasındaki ittifak anlayışının onların geleneği" olduğu belirtiliyordu (bkz. S. F. Oreškova, "Tureçkiy Dokument Pervoy Poloviny XVIII v. O Mejdunarodnoy Situatsiyi v Yevrope i Vneşnepolitiçeskih Tselyah Osmanskoy İmperiyi", *Türkolojiçeskiy Sbornik* 1976, Moskova 1978, s. 113).

[170] Burada Tolstoy XVII. yüzyılın sonu–XVIII. yüzyılın başlarındaki Osmanlı toplumunun başlıca özelliklerinden birisini belirtmiştir. Bu özellik de gücün tamamının eski sosyal düzeni korumak için sarfedilmesidir. Osmanlı Devleti’nin en kudretli zamanı XVI. yüzyılın ortalarıdır. O zamana kadar imparatorluğun devlet düzeni, toplumun sosyal yapısı oluşmuş, yasama sistemi ve Osmanlı yönetiminin ideolojik temeli hazırlanmış ve askerî alanda kudretinin zirvesine ulaşmıştır. Elde edilen başarıları sağlama almak ve kendi yönetimlerini kuvvetlendirmek için çalışan devlet, toplumun yaşam biçimini ve vergi ile gelir sistemini düzene sokmak için çalışmaya başlamıştır. Feodallerin, tüccarların, sanatkârların gelirleri düzenleniyor, bir bakıma ziraat ve sanat üretimi temin olunuyor, ticaretin gelişim seviyesi ve ticaret yollarının yönü, hatta faizcilik de belirleniyordu. Sultanların yasa çıkarma yetkisi son buluyor ve onlar sadece “adalet fermanları” (adaletnâme) çıkarmaya başlıyorlar. Fermanların hedefi ise herhangi bir yenilik getirmek değil, eski yasaları ciddi bir şekilde icra etmektir. Bununla da güya adalet temin edilmiş oluyordu. Tüm yenilikler bid’at (dinî suç) olarak kabul ediliyordu, bkz. H. İnalcık, “Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law”, *Archivum Ottomanicum*, I, Leiden 1969, s. 60. Ancak hayat durağan değildi. Önceki yüzyılda mevcut olan sosyal yapılanma, özellikle de Osmanlı toplumunun feodalleşme süreci çerçevesinde geliştiği timar sistemi bozulmaya başlamıştı. İmparatorluğun feodal sınıfının bir bölümü bunu umumi bir yıkım ve felaket olarak kabul ediyordu. Bu dönemde çok sayıda nasihatname yazıldı. Müellifler sultanı eski düzeni ihya etmeye davet ediyordu (Bu konuda bkz. Smirnov, V. D., *Koçibey Gyomyurdjinskiy i Drugiye Osmanskiye Pisateli XVII v. o Priçinah Upadka Turçiyi*, St. Petersburg 1875; A. S. Tveritnova, *Soşialniye İdeyi v Turetskih Didaktičeskih Soşialno-Ekonomičeskih Traktatah XVI-XVII vv.*, Moskova 1960). Eski zaman özellikle de Kanunî Sultan Süleyman devri altın ve toplumsal refah dönemi olarak idealize edilmişti. Bu nostalji ve tekrar geri dönme çabalarını Tolstoy da, “her zaman yerinde kalmayı ümit ediyordu” derken hissetmişti. XVII-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı’da çıkan krizlerin sebebi hakkında bkz. M. A. Gasratyan – S. F. Oreşkova - Yu. A. Petrosyan, *Oçerki İstoriyi Turçiyi*, Moskova 1983, s. 63-79.

[171] Ortaçağ Türk tarihi yazıları, çeşitli kronik, risale, mektup ve nasihatnamlerinin, sözlü konuşmaların kendine özgü bir özelliği bulunmaktadır. Onların müellifleri Müslümanları anlattıkları zaman olumlu taraflarını abartıyor, “imansız”ları (gavurları) anlattıkları zaman da en az bir o kadar mübalağa ederek onları kötü ifadeler ve kıyaslamalarla tasvir ediyorlardı. Örneğin Tolstoy’un olayları anlattığı dönemde henüz hayatta olan meşhur Osmanlı vakanüvisti Naima (1645-1704) çok rahat ve objektif bir şekilde kaleme aldığı tarihinde herhangi bir Hristiyanın, Şiinin veya sadece sultana karşı isyan etmiş birisinin ismini zikrettiği zaman lanetli, ahlaksız, nefret doğuran gibi kelimeleri kullanmadan edemiyor ve onu domuza benzetiyor, öldükten sonra kendisini cehennem ateşinin beklediğini ilân ediyordu (bkz. Naima, *Tarih-i Na’ima, Ravzatü’l-Hüseyn fî hülasât-ı aḥbâru’l-hafikeyn*, I, İstanbul 1141/1734, s. 32, 86, 111, 125, 144, 204, 216 vs). Kanaatimizce bu tür ifade ve kıyaslamalar anti-Hristiyan düşüncesinin yansımasından daha çok Ortaçağ Doğu’suna özgü düşmanı kötüleme (hiciv) anlayışını göstermektedir. Bu konuda bkz. E. İ. Maştakova, *Tureçkaya Literatura Kontsa XVII-Naçala XIX v.*, Moskova 1984, s. 103.

[172] XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi çeşitli sosyal sorunlar, isyan ve başkaldırıları ile geçmiştir. Çatışmaya ülkede ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişim sonucunda topraklarından mahrum bırakılan Osmanlı askerî-feodal sınıfı, vergiye bağlı reaya statüsünü kaybetmiş ve bazen de tarım işleri üretiminden dahi uzaklaştırılmış köylüler, askerî sınıfın çeşitli kademesinde bulunanlar, Osmanlı din adamlarının isyankâr kesimi dâhil olmuşlardır. Eyalet yerlileri de baş kaldırıyor, Türk olmayan halkların ve şehirlilerin rahatsızlığı kendini gösteriyordu. Hükümet her ne kadar yüzyılın sonuna doğru durumu düzeltse de 1683-1699 savaşlarındaki başarısızlıklar bu konuyu tekrar gündeme taşımıştır. Sultan yönetimi inzibatî, idari ve sosyal düzenlemelerle yeni bir patlamayı önlemeye çalışıyordu. Buna sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın önlemleri örnek olarak gösterilebilir (bkz. 188 nolu dipnot.)

[173] Burada biz Tolstoy'un araştırdığı halk ve devlete karşı olan tarafsız dostluk ilişkisinin yerini duygusal-düşmanca ve ifşa edici tavıra bıraktığını görüyoruz. Bu, Ortodoks Hristiyanlar arasında da mevcut olan Müslümanları kötüleme geleneğinden (Müslümanların da onları kötülemeleri gibi. Bu konuda bkz. 171 nolu dipnot) kaynaklanmaktadır. Tolstoy'un takdir edilecek yönü, raporlarında benzeri ibarelere çok az yer vermesindedir. Ayrıca Tolstoy, eleştirdiğı konuları delilleriyle temellendirmektedir.

[174] P. A. Tolstoy'un bu haberi gerçeklerden uzaktır. Azak'ın 1642'de kahraman "Azak oturmasından" sonra terk edilmesinin sebebi, herhangi yalan rapor değil, tarihî zarurettten ileri gelmiştir. Azak kalesi 1637'de Don ve Zaparog Kazakları tarafından Türklerden alınmıştı. Çar Mihail ve bizzat Azak sorunu için 1642'de toplanan Zemskiy Sobor, Kazakların yardım ve Azak'ın Rusya devletine katılması teklifini geri çevirdiler. Çünkü böyle bir adımın sonucunda Türkiye ile savaş kaçınılmaz olurdu. Lehistan ve İsveç müdahalesinden sonra henüz kendine gelemeyen ülkenin dâhilî durumunun ağır olması ve milletlerarası durumunun müsait olmaması, özellikle de Lehistan ve İsveç ile olan gergin ilişkiler, bu savaşı Rusya açısından kesin olarak arzu olunmaz kılıyordu. "Azak oturumu" sırasında Türkiye'de nelerin olduğu hakkında XVII. yüzyılın meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi geniş bilgi vermektedir. Onun eserinin Azak ile ilgili bölümü Rusça'ya çevirilmiştir. Bkz. Evliya Çelebi, *Kniga Puteşestviya (İzvleçeniya iz Soçineniya Tureçkogo Puteşestvennika XVII veka*, Moskova 1979, s. 25-41; F. K. Braun, "Neudaçnaya Osada Azova Turkami v 1641 Godu i Zanyatiye İmi Kreposti po Ostavleniyi Onoy Kazakami", *Zapiski Odesskogo Obşestva İstoriyi i Drevnostey*, VII, Odessa 1872, s. 161-181.

[175] İstanbul Patriği Parfeniy Rusya ile bağlantılar kurmuştu. Onun Çar Aleksey Mihayloviç'e 1649'da yazdığı mektuplardan biri yayınlanmıştır, bkz. N. F. Kapterov, "Harakter Otnoşeniy Rossiye k Pravoslavnomu Vostoku v XVI-XVII Stoletiyi", *Sergiyev Posad*, 1914, s. 527-534.

[176] Moldova hakimi [Boğdan Voyvodası] Vasiliy Lupu (1634-1653) Rusya Devleti ile dostluk ilişkileri içerisindeydi. 1642-1644’de önemli Rus diplomatı A. L. Ordin-Naşokin (sonraki tarihlerde sefaret dairesinin başkanı olur) sultanın Azak siyaseti ve Lehistan’ın tutumu hakkında bilgi almak amacıyla Moldova [Boğdan] hâkiminin yanında bulunuyordu. 1642’de Vasiliy Lupu’nun aracılığıyla sultan ve Rusya hükümetleri arasında Rus-Türk ilişkilerini nizama sokmak için görüşmeler yapıldı. Vasiliy’in hapse atıldığı Yedikule, İstanbul’da yedi burcu olan kaledir. Orada sultanın işine gelmeyen adamlar, gazaba uğramış memur ve saray görevlileri tutuluyordu. Bu kalede Osmanlı’nın diplomatik ilişkilerini kestiği devletlerin elçileri de tutuluyordu. 1710-1711’de Tolstoy da orada bulunmak zorunda kalmıştır.

[177] Burada Tostoy, Osmanlı Devleti’ndeki din adamlarının sadece dinî işler ile ilgilenmediklerini, aynı zamanda onların idarelerinde mahkeme, noter ve okul gibi müessselerin de bulunduğunu yazmaktadır. En üst düzey Müslüman din adamı olan şeyhülislam, hükümetin yaptıklarının hukuki esası olduğuna ya da yasadışı olduğuna dair yazılı emirler (fetva) verebilirdi. Sultan dahi bu fetvaları ne ilga edebilir, ne de değiştirebilirdi. İç sorunlar ve yeniçerilerin isyanı dönemlerinde şeyhülislamın kararı nihai rol oynuyordu. Onlar, şu veya bu feodal grubun yaptığını haklı çıkarıyordu. Örneğin, 1687’de Sultan IV. Mehmed’in devrilmesi ile sonuçlanan yeniçeri isyanına böyle bir fetva ile hüküm kılınmıştı. Tolstoy da aşağıda bundan bahsetmektedir.

[178] 1687'deki olaylar kastedilmektedir. İsyân, Macaristan'daki yenilgiden sonra Belgrad'a hareket eden orduda çıktı. Asilerin öncülüğünü süvariler (kapıkulu) teşkil etmekteydi. Onlar İstanbul'a doğru hareket ederek Sultan Avcı IV. Mehmed'in azledilmesini talep etmekteydiler. Bilindiği gibi, sultan av merasimini, askerî ve devlet meselelerine tercih ediyordu. Bu talep başkentte konuşlandırılan birlikler, İstanbul ileri gelenleri ve şeyhülislam başta olmak üzere üst düzey ulema tarafından da kabul gördü. Sonuncuların rahatsızlığının nedeni, sultan yönetiminin Kutsal İttifak ile savaşı yürütmek için ihtiyaç duyduğu mali sorunu, üst düzey memur ve ulemadan "askerî yardım" (imdâd-ı seferiye) diye adlandırılan bir yardım talep ederek çözmek istemesidir. Bu, bir nevi zenginlik vergisiydi. Sultana karşı olan tepkiler öyle bir dereceye ulaştı ki, imamlar açık bir şekilde ülke için zor bir dönemde sultanın eğlenceden başka bir şey düşünmediğini söylemeye başladılar. 8 Kasım 1687'de Sultan IV. Mehmed tahttan indirildi. Tahta onun kardeşi Sultan II. Süleyman (1687–1691) çıkartıldı.

[\[179\]](#) Mevzu bahis olan şahıs Sultan Avcı IV. Mehmed'dir (1648-1687) (178 nolu dipnot).

[180]*Kuran*‘a göre, Müslümanların şarap içmesi ve kumar oynaması günahtır. Bkz. *Kuran*, V/ 92-93.

^[181] Kutsal İttifak ile yapılan savaş zamanında Macarların 1699’a kadar Osmanlı İmparatorluğu’na tâbi olan merkezi Macaristan’da hareket eden Avusturya ordusunu desteklemesi kastedilmektedir.

[182] Sadrazam, timar, askerî-feodal sisteme dayanan devlet idaresinin (bkz. 183 nolu dipnot) başkanı, Osmanlı ordusunun başkomutanı [serdar-ı ekrem], sultan divanının başkanı, sultan mühür ve tuğrasının (sultanın imzasının yerine kullanılan monogramlar) muhafızı. İmparatorluğun mali işler sorumlusu olan baş defterdar da ona bağlıydı.

[183] Tolstoy eyalet hâkimleri dediğinde beylerbeylerini ve sancakbeylerini, eyalet dediğinde ise sancak ve eyaletleri kastetmektedir. Eyalet, Osmanlı'da beylerbeyi tarafından idare edilen en büyük askerî-idari birimdir. Beylerbeyi genellikle paşa rütbesine ve vezir makamına da sahipti. O, sadece sivil idareci değil aynı zamanda eyalet ordusunun, herşeyden önce askerî-feodal sipahi süvarilerinin kumandanıydı. Hizmetine karşılık olarak toprak geliri (has) alıyordu. Anlatılan tarihte imparatorluğun 34 eyaleti vardı. Eyaletler başlarında sancakbeylerinin bulunduğu sancaklara bölünüyordu. Onlar da yerel idareci ve sancaklarda bulunan ordunun kumandanlarıydı. Anlatılan tarihte sancakbeylerini “mutasarrıf” diye de adlandırıyorlardı. Tüm bu askerî birimler sadrazama bağlıydı.

[184] Tolstoy, bu terimi iki manada kullanmaktadır: 1) sadrazamın yardımcısı, imparatorluğun dâhilî işlerini yürüten kimse. 2) yeniçeri ağasının yardımcısı (onun başka bir ismi de kulkethüdasıdır), yani canışın (serdar) [çev].

[185] Kazasker ya da kadiasker, Osmanlı'da şeyhülislamdan sonra en yüksek dinî ve adli memur idi. Osmanlı'da Rumeli ve Anadolu'da olmak üzere iki kadı mevcuttu. Kadıaskerlerin yönetimi altında kadılar yani Müslüman hâkimler bulunmaktaydı. Bunlar imparatorluğun idari-adli bölgelerine (kazalara) tayin ediliyorlardı. Merkezileşmiş kadılık sistemi sadrazama bağlı olan askerî-feodal idaresinden bağımsız bir şekilde, ona paralel olarak faaliyet göstermekteydi. Hatta adli bölgeler de (kazalar ve onlara bağlı olan nahiyeler) coğrafi olarak her zaman sancaklara denk değildi. Bu husus, yerel yöneticiler arasında bölünmüşlüğe yol açıyor, birbirileri arasında kontrolü sağlıyordu. Kadılar mahkeme ve noter görevlerini yerine getirmekten başka, merkezi yönetim ile halk arasında arabuluculuk rolünü de üstlenmişlerdi. Ayrıca fermanları halka ulaştırıyor, vergi toplama işlemini kontrol ediyorlardı. Askerî-feodal ve idari yönetimin suistimallerinden doğan tüm şikâyetler bizzat onlarda toplanıyordu. Kadılar hazineden makamlarına uygun bir şekilde maaş alıyorlardı. Ayrıca yaptıkları hukuki ve dilekçelerin hazırlanması gibi işlemler için de ayrıca halktan ücret alıyorlardı. Bu da Tolstoy'un yazdığı gibi, onların çeşitli rüşvetler almalarını sağlıyordu.

[186] Reis efendi, reisülküttabın kısaltılmış şekli [çev].

[187] Osmanlı‘da gayrimüslimlerden para şeklinde toplanan ve hazineye intikal ettirilen en ağır vergi cizyeydi. Bölgelere göre vergi toplama şekli ve miktarı farklılık arzetymekteydi. Örneğin sınır bölgelerinde Hristiyanlara bazı imtiyazlar tanınmaktaydı. XVII-XVIII. yüzyıllarda cizye vergisinin toplanmasında memurların görevlerini kötüye kullanma ve suistimalleri arttı. Onlar vergiden muaf tutulan çocuk, yaşlı, ağır hasta, iş becerisini kaybedenlerden de vergi talep etmeye başlamışlardı. Önceden bazı hizmet alanlarında görev yapan halkın muafiyetleri ilga edilmiş, yeni vergiler yürürlüğe sokulmuş ve bu vergilerin gelirlerinin paylaşılması, toplanması ile ilgili yeni sistem getirilmiştir. Cizye hakkında bkz. H. İnalcık, “Djizya-i Otoman”, *The Encyclopedia of İslam*, II, Leiden-London 1963, s. 562–566; B. Nedkov, “Pogolovniyat Dank v Osmanskata İmperiya s Ogled na Blgariya”, *İstoriçeski Pregled*, I, Sofya 1945, s. 18–33; H. Hadzibegic, *Glavarine u Osmanskoj Derzavi*, Sarajevo 1966; Ye. Grozdanova, “Nalog Djizye s Balkanskih Zemel v Sisteme Dohodov Gosudarstvennoy Kazni Osmanskoy İmperiyi (Po Tureçkim Dokumentam XVII-XVIII vv.)”, *Vostoçniye İstoçniki po İstoriyi Narodov Yugo-Vostoçnoy i Çentralnoy Yevropı* , III., Moskova 1974.

[188] Alişan Hüseyin (doğrusu Amcazâde Hüseyin Paşa) Eylül 1697-Eylül 1702 tarihleri arasında sadrazamlık yapmıştır. Köprülü ailesinden gelen dördüncü sadrazamdır. Köprülü Hasan'ın [Amca Hasan Ağa] oğlu, Köprülü Mehmed'in (1656-1661 arasında sadrazam) ise yeğenidir. Amcasının oğlu Köprülüâde Ahmed Paşa (1661-1676 arasında sadrazam) ve Köprülüâde Mustafa'dır. Amcazâde – amcasının oğlu– mahlası da buradan gelmektedir. Bizzat onun vezirliği döneminde Osmanlı ile Kutsal İttifak arasındaki savaşın bittiğini ilân eden 1699 Karlofça Antlaşması imzalanmıştır. Amcazâde Hüseyin Paşa anlaşma imzalandıktan sonra dönemi için radikal sayılabilecek reformlar yapmak zorunda kaldı. Olağanüstü askerî vergiler kaldırıldı, savaş zamanı toplanmamış olanlar bağışlandı, savaş sırasında büyük zarara uğrayan ve insansız kalan sınır bölgesinin halkı muvakkaten vergiden muaf tutuldu. Vergi durumunu düzeltmek için sadrazam bazı göçebe kabileleri ile Yörük ve Kürtleri vergiye tâbi tuttu, halkın bir kısmında bulunan vergi muafiyetini azalttı, şehirlilerin vergilerini artırdı, para basımı meselesini düzene sokmaya çalıştı. Devletin mali yükünü azaltmak maksadıyla devletten maaş alan askerlerin sayısını azalttı, timar ve zeamet topraklarında bulunan sultanın beratlarını yoklamaya tâbi tuttu. Dönemin kapudan paşası Mezomorta Hüseyin Paşa'nın tavsiyesi doğrultusunda donanmanın yeni tüzüğünü, sonrasında ise timar, zeamet ve donanma subaylarına dair kararı da onayladı. Tüm bunlar imparatorluğun mali işlerini, ordu ve donanmanın durumunu kısmen de olsa yoluna koymaya, İran sınırında, Kırım, Mısır, Arabistan'da savaştan sonra ortaya çıkan isyanları yatıştırmaya imkân verdi. Tolstoy'un beraberinde Osmanlı'ya götürdüğü I. Petro'nun bütün diplomatik mektupları, Sadrazam Hüseyin Paşa'ya hitaben yazılmıştı. Ancak Tolstoy Edirne'ye geldiğinde sadrazam istifa etmiş bulunuyordu.

[189] Daltaban Mustafa, Eylül 1702-Ocak 1703 tarihleri arasında sadrazamlık yaptı. Tolstoy, Petro'nun mektuplarını ona sundu. "Daltaban" mahlasının kendisi –iyi yürüyenlere ya da diğer bir manada sefil-haydutlara verilen isim– onun ailesinin Türk toplumunun en alt kademesinden olduğuna dair ipuçları vermektedir. Hizmete sade yeniçeri olarak başladığı bilinmektedir. Askerî alanda yeniçeri ağası makamına kadar yükselebilmiş, Bosna ve Bağdad'da beylerbeylik yapmıştır. Kutsal İttifak ile yapılan savaşın Moldova'nın Soroki Kalesi yakınlarındaki cephesini başarılı bir şekilde yürütmüştür. Cesur ve şanslı komutan olarak biliniyordu. Ancak saray memurları içerisinde etkisi yoktu ve devlet işlerine hazır değildi. Hatta okuma, yazmayı dahi bilmiyordu. Şeyhü'l-islam Feyzullah Efendi'nin teklifiyle sadrazam oldu. Dış politikadaki sorunların askerî yolla çözümüne öncelik veriyordu. 1702'de Rusya'yı da savaşa çekmeye çalıştı. Onun istifası hakkında bkz. *Tarih-i Raşid*, II, İstanbul 1153, s. 269–271; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1956, s. 17-19; J. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, Pest 1831, s. 8, 38-61.

[190] Bkz. P. A. Tolstoy'un F. A. Golovin'e 30 Ocak 1703'de yazdığı mektup.

[191] Rami Mehmed Paşa, 1703 yılının Ocak ayından aynı yılın Ağustos ayına kadar sadrazamlık yaptı. Saray bürokrasisi kökenliydi. 1695-1697 ve 1697-1702 yılları olmak üzere iki kez reisülküttablık makamında bulunmuştur. Kısa sadrazamlık döneminde Amcazâde Hüseyin Paşa gibi (188 nolu dipnot) o da ülkenin mali-ekonomik ve askerî durumunu düzene sokabilmek için bir takım reformlar yapmaya çalıştı. Sadrazam bizzat kendisi hazinenin işlerini kontrol ederek devletin gelir ve giderleri arasındaki dengeyi oluşturmaya çalışmış, donanmanın inşasına büyük önem vermiş, muhafazakâr ve proteksiyonizm/himayecilik siyasetinin yanısıra çuha ve ipek imal eden fabrikalar kurmuştur. P. A. Tolstoy'un belirttiğine göre, Rami Mehmed Paşa sadrazam olduktan sonra "sözlü ve yazılı olarak" Osmanlı Devleti'nin Rusya ile barışı muhafaza etmeye istekli olduğunu göstermiştir (*Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 98: Tureçkiye Dela, Dosya 2 (1703), s. 45, 105; *Tarih-i Raşid*, II, İstanbul 1153, s. 271–279; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, 19-20, 32; J. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, s. 61-89; M. S. Meyer, "K Harasteristike Ekonomičeskoy Jizni Gorodov Osmanskoy İmperiyi v XVII Veke", *Problemy Genezisa Kapitalizma*, Moskova 1978, s. 269-279, 272.

[192] Rami Mehmed Paşa henüz reisülkütabken Karlofça Barış Kongresi'nin (1698-99) çalışmalarına katıldı. Kongrede Osmanlı ile düşmanları olan Kutsal İttifak'ın üyeleri, yani Avusturya, Venedik, Lehistan arasında barış anlaşmaları imzalandı. Bu İttifak'ın diğer bir katılımcısı Rusya ile ise savaşa ara verilmesi kararlaştırıldı. Mehmed Paşa ve görüşmeler sırasında beraberinde bulunan mütercim Aleksandr Mavrokordato, Karlofça'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nu temsil eden V. Etingen-Vallerşteyn, L. Şlik ve L. F. Marselyi, Lehistan delegesi S. Malahovskiy, Venedikli K. Ruzzini ve mütercimi A. Pisani, Rusya temsilcisi P. B. Vozniçin ve görüşmelere arabulucu sıfatıyla katılan İngiltere'nin Osmanlı elçisi V. Paget ve Hollanda elçisi Yakop Colier ile bizzat görüşmüştür. Kongrede çok ağır diplomatik tartışmalar yaşandı. Özellikle Rusya temsilcilerinin durumu zordu. Arabulucular, yani İngiltere ve Hollanda elçileri, ülkeleri İspanya mirası uğrunda hazırlık yapılan İngiliz-Fransız savaşında Kutsal Roma İmparatorluğu ile müttefik olduklarından Türkiye'nin en kısa sürede Avusturya ile barış yapması için çaba sarfediyorlardı. Aynı zamanda Türkiye ile Rusya savaşının da devam etmesi işlerine gelirdi. Çünkü bu savaş Türkiye'nin elini kolunu bağlar ve geleneksel olarak müttefiki sayılan Fransa'ya yardım etmesini engellerdi. Kutsal İttifak'ta Rusya ile müttefik olan Avusturya, Venedik ve Lehistan, Azak ve Kerç'in Rusya'ya verilmesine dair Rus tarafının taleplerini desteklemediler. Türk tarafı Rusya ile barış antlaşmasını ancak 1700'de İstanbul'da imzaladı. O zaman oraya özel olarak Ye. İ. Ukrainçev'in sefaret heyeti gönderildi. Karlofça Kongresi'ndeki güçlerin dağılımı hiç kuşkusuz Rami Mehmed Paşa'nın Avrupa diplomasisi ve Avrupa'daki güç dağılımı hakkındaki görüşünü önemli ölçüde etkiledi. P. B. Vozniçin ve Ye. İ. Ukrainçev'in görüşmeleri hakkında bkz. M. M. Bogoslovskiy, *Pyotr I Materialı Dlya Biyografiyi*, III-V, Moskova 1946-48. Karlofça Kongresi hakkında bkz. P. Gernopodeanu, "Le Journal des travaux du Congres de Karlowits (1698-1699)", *Revua des Etudes Sud-Est Europeennes*, II, Bucuresti 1981, s. 325-354; R. A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowits", *Journal of the Amerikan Oriental Society*, IV, New Haven 1967. Karlofça görüşmelerinin metinleri 1704'de Tolstoy tarafından "Maddelere Cevaplar"a ilave edilmiştir. Yani bu metin, Tolstoy'a Osmanlı yönetimi ile diplomatik görüşmelerde yardımcı olmaya devam etmiştir (bkz. *Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 89: Snoşeniya s Turçiyey, Dosya 3 (1704), s. 494-536.

[193] Şeyhülislam, dinî makamların en yükseğidir. Şeyhülislam, fetva, yani şeriata göre işleri onaylayan ya da yapılmasını doğru görmeyen dinî ve hukuki hüküm verme yetkisine sahiptir. Haziran 1695'te bu göreve ikinci kez Feyzullah Efendi getirildi. İlk defa o bu görevde Sultan II. Süleyman döneminde 1688'de sadece 19 gün bulunmuştu. Daha sonra sultan olan IV. Mehmed'in oğulları Mustafa ve Ahmed'in eğitimi üstlenmiştir. Mustafa 1695'te sultan olduktan sonra Feyzullah Efendi onun üzerindeki muazzam etkisini muhafaza etti ve devlet idaresinde, sadrazamlar da dahil olmak üzere üst düzey memurların tayininde önemli rol oynadı. Şeyhülislamın bu gücü sarayda ve askerler arasında rahatsızlığa ve II. Mustafa'nın azli ile sonuçlanan 1703 İstanbul İsyanı'na [Edirne Vak'ası] neden oldu. Şeyhülislam Feyzullah Efendi hakkında bkz. J. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, s. 6-9, 72-90.

[194] Neredeyse tüm yüksek dinî ve adli görevler: nakibü‘l-eşrâf (Tolstoy’un ifadesine göre ise kipefendi), sultan çocuklarının hocalığı, Rumeli ve Anadolu’nun kadıaskerlikleri, İstanbul, Edirne ve Bursa olmak üzere üç başkentin kadılıkları ve diğer benzeri görevler Feyzullah’ın dört oğlu, yeğeni ve damatlarının elinde toplanmıştı. İstanbul kaymakamı olan Köprülü Abdullah da Feyzullah’ın damadı idi.

[195] Tolstoy’un verdiği bu bilgi yanlıştır. Çünkü Feyzullah Efendi’nin birinci oğlu Fethullah Efendi değil, dördüncü oğlu Seyyid İbrahim şehzade hocası ve aynı zamanda kazasker olarak tayin edilmiştir [çev].

[\[196\]](#) O dönemde sultanın sarayı Edirne’de (Adrianapolis) bulunuyordu. Tolstoy, Osmanlı İmparatorluğu’na geldiğinde ilk Edirne’ye gitmiştir.

[197] Tolstoy’un bu öngörüsü “peygamber mucizesi” gibi çıktı. İsyân hakkında onun F. A. Golovin’e gönderdiği mektuplara bakınız.

[198] Daha önce belirtilen askerî, idari ve kadı idaresinden (bkz. 183 ve 185 nolu dipnotlar) başka Osmanlı yönetiminde saray, özellikle de sultanın etrafında bulunanlar büyük rol oynuyordu. Tolstoy'un verdiği bilgilere göre, bu dönemde onun lütfuna en fazla mazhar olan Silahdar Çorlulu Ali Paşa idi. Burada en eski ordu birliği olan ve sultanın saraydan merasimle çıkışında ona eşlik eden saray ordusunun komutanı kastedilmektedir. Silahdarların toplam sayısı tahminen 4 bin kişi idi. Ayrıca kızlarağası, başka bir deyimle darü's-saade ağası bulunuyordu. Bunlar “kara hadımların” başkanı [âmiri], sultanın hareminin baş memuru. Sultanın özel hazinesi ve sultan vakıflarının idaresi de onun yetkisi dâhilîndeydi. Kapıcılar kethudası ise sarayın dâhilî huzurundan sorumlu olan muhafızların başkanı. Bundan başka sultanın eğlencelerini de bu görevli düzenlerdi.

[199] Osmanlı geleneklerine göre, sarayda mevcut sultanın annesi “eski sultanın dul kalmış hanımı” büyük otoriteye sahipti. O “valide sultan” ünvanını taşımaktaydı. Onun bu ünvanı sadece oğlunun yönetiminin sonuna kadar devam ediyordu. Tolstoy’un anlattığı dönemde valide, IV. Mehmed’in hanımı ve Sultan II. Mustafa (1695-1703) ile Sultan III. Ahmed’in (1703-1730) annesi Gülnûş Emetullah Sultan’dı. Valide sultan saray entrikalarında ve gizli anlaşmalarda önemli rol oynamaktaydı. Gülnûş Emetullah’ın Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa’nın değiştirilmesinde etkili olduğu bilinmektedir. Valide sultan, Rus-İsveç ilişkilerine, özellikle de Poltava Savaşı’ndan sonra İsveç Kralı XII. Karl’ın Türkiye’ye gelişine ilgi duymaktaydı. İlginçtir ki, 1711 Prut seferinden hemen sonra dönemin sadrazamı Baltacı Mehmed Paşa valideye mektup yazarak Ruslarla barış yapıldığını haber vermişti. Bu mektup Türk tarihçisi A. N. Kurat tarafından yayınlanmıştır (bkz. A. N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, Ankara 1953, s. 732-734 Sadrazamlar dahi valide ve onun hamiliğini yaptığı kişilerin görüşlerini göz önünde bulundurmak zorundaydı. Birçok saray memuru zor duruma düştüğünde valide sultana müracaat ediyor, onun aracılığıyla kendi işlerinin olumlu sonuçlanması için sultanı etkilemeyi düşünüyordu. Buna yukarıda ismi geçen Baltacı Mehmed Paşa’nın 18 Ağustos 1711’de yazdığı ikinci mektubunu örnek olarak gösterebiliriz. O, mektubunda Prut Seferi’ni ve barışı geniş bir şekilde anlatıyor, İstanbul’da onun Ruslara satıldığına dair yaygınlaşan görüşü çürütmeye çalışıyordu. Baltacı Mehmed Paşa mektubunda valideden sultanın huzurunda onun lehine birkaç kelime söylemesi hususunda ricada bulunuyordu (A. N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, s. 815–823).

[200] 1702’den başlayarak reisülküttablık görevini Abdülkerim Bey Efendi yerine getirmekteydi.

[201] Rum Aleksandr Şkarlat (1637-1709), Divan-ı Hümâyûn'un baş tercümanı idi. Osmanlı'nın batı ülkeleri ile ilişkisinde önemli rol oynamıştır. Çok zengin bir fanariot (ipek tüccarı) ailede doğmuştur. Kaynaklarda çoğu zaman annesinin ailesinin soyadı olan Şkarlat (Türk kaynaklarında ise İskerletzâde) olarak geçmektedir. Annesi sultan sarayına hayvan getiren Rum Şkarlat'ın (Skarlatos) kızıydı. Aleksandr Mavrokordato dönemin en iyi eğitimini almıştır. Roma ve Padui üniversitelerinde eğitim görmüş, felsefe, hukuk ve tıp alanında uzmanlaşmıştır. İstanbul'a geri döndükten sonra Fener'de (İstanbul'un Rum mahallesi) bulunan Rum okulunda retorik (hitabet) profesörü olarak görev almıştır. Bundan başka tabiplik de yapmıştır. Rumca ve Türkçe'den başka İtalyanca, Latince, Fransızca ve büyük bir ihtimalle Almanca da biliyordu. Kısa bir zaman içerisinde saray memurlarının dikkatini üzerine çekti ve Divân'a (tahminen 1673'de) mütercim olarak tayin olundu. Osmanlı ordusu Sadrazam [Merzifonlu] Kara Mustafa Paşa'nın komutanlığında Viyana yakınlarındaki savaşı (1683) kaybettikten sonra hapse atılan birçok devlet görevlisinin içerisinde Aleksandr da vardı. Viyana kuşatmasının yapılması için "ölümcül" tavsiyede bulunmakla suçlandı. Ölümünden tüm mal varlığını sultana vererek kurtulabildi. Aleksandr tahminen 40 yıl Divân-ı Hümâyûn tercümanlığı mevkiinde bulundu. O, döneminin milletlerarası ilişkilerini çok iyi anlıyor ve kendisini ister dış politika isterse de saray içerisinde akıllı diplomat ve politikacı olarak gösteriyordu. İki defa önemli milletlerarası görüşmelere katıldı. 1680-90'lı yılların başında Viyana'ya giderek savaşı bitirmeyi teklif etti. 1699'da ise Rami Mehmed Paşa ile beraber Karlofça Barış Kongresi'ne katıldı. Burada özellikle Rus temsilci P. B. Vozniçin ile görüşmeler yürüttü. Tolstoy kayıtlarında ondan çok sık bahsetmekte ve onu çok eğitilmiş ve tecrübeli diplomat olarak tasvir etmektedir (bkz. *Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon Turetskiye Dela, Dosya 2 (1703), s. 17). Ayrıca onun hakkında bkz. N. Camariano, "Alexandre Mavrocordato le grad drogman. Son activite diplomatique d'Alexandre Mavrocordato l'exaporite. 1676-1703", *Revue de Etudes Sud-Est Europeennes*, XX/1 (1982), s. 93-128.

[202] arlık Rusyası döneminde Hristiyan olmayanlara hakaret etmek maksadıyla verilen isim. Burada Müslümanlar kastedilmektedir [ev].

[203] Defterdar, devlet hazinesini idare eden, gelirlerin devlet hazinesine akmasından sorumlu olan memur. Defterdar gelirleri defterlere kaydetmek zorundaydı. Metinde anlatılan kişi başdefterdardır. O, devlet hazinedarı olup Osmanlı'daki en önemli üst düzey memurlardandır. Başdefterdarın idaresi sadece sadrazama bağlıydı ve onun bölgedeki memurları da yerel idarecilere bağlı değildi. Böylelikle bunlar da merkezî idarenin bir kolunu teşkil ediyorlardı. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1948, s. 325-337.

[204] Kutsal İttifak'ın Osmanlılara karşı yürüttüğü savaşın bittiğini ilân eden Karlofça Antlaşması'na göre (1699), Mora Venedik'in eline geçti. Bu Türk hazinesine ve Türklerin prestijine indirilen büyük bir darbeydi. Tolstoy'un bir raporundaki şahitliğine göre, hazineye Mora'dan yıllık 1500 keseden fazla gelir giriyordu (bkz. *Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 198). XVIII. yüzyılın başlarında Türk yöneticileri arasında en yaygın olan görüşlerden biri Mora'nın geri alınması fikriydi. O dönemde düşüş içerisinde olan Venedik, Osmanlı'ya rakip değildi. Ancak Venediklilerin kazancı Karlofça Antlaşması'na göre, Avusturya tarafından garanti altına alınmıştı ve Türklerin Mora'yı geri almak için attıkları her adım kaçınılmaz olarak Avusturya-Türkiye savaşını doğururdu. Osmanlı, dâhilî kriz ve Kutsal İttifakla 15 yıl devam eden savaş sırasında iflasın eşiğine gelmişti. Siyasilerin içerisindeki uzak görüşlüler o dönemin Türkiye'sinde "bir nevi tarafsızlık politikası yürütmek zorundaydı" (bkz. A. N. Kurat, "XVIII. Yüzyıl Başı Avrupa Umumi Harbinde Türkiye'nin Tarafsızlığı", *Bellekten*, VII/26 (1943), s. 7). Ancak yine de Türk yöneticileri arasında Mora meselesi şiddetli bir şekilde tartışılıyordu. İdarecilerden oluşan etkili bir grup esas Avrupa ülkelerinin savaş hâlinde olmaları (İspanya mirası uğrunda yapılan savaş ve Kuzey Savaşı) gibi bir durumdan istifade ederek Mora'nın Venedik'ten geri alınmasını talep ediyordu. Bu konuda en kritik dönem Avusturya ile İsveç arasındaki ilişkilerin aniden kötüleştiği ve Avusturya-İsveç savaşının gerçekten tehlike arzettiği 1706'nın sonlarıydı. Bu dönemde İstanbul'da, Mora uğrunda savaşın yapılmasını en fazla talep eden [Çorlulu] Ali Paşa'nın grubu ön plana çıktı. Ancak 1714'e kadar sultan yönetimi Venedik ile savaşma konusunda kararsızdı. 1715'te Mora, Türk ordusu tarafından ele geçirildi ve Avusturya-Venedik ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'na göre [21 Temmuz] 1718'de Türkiye'ye verildi.

[205] Hazine de para sıkıntısının olduğunu Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın vergi ödeyenlerin önünde attığı geri adımlar da kanıtlamaktadır. Bkz. 188 nolu dipnot.

[206] Osmanlı‘da savaş zamanı halktan olağanüstü vergiler, avâriz (avâriz-i divânî) toplamak bir gelenektir. Bu vergi, sultanın özel fermanı ile vergi ödeyen her bir bireyden (hâne) toplanıyordu. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren bu vergiler her yıl hane başına 300 akçe olmak üzere toplanmaya başlandı. Savaş zamanında toplanan olağanüstü vergilere avârizden başkaları da ilave olundu. Önce nüzul, sonra sürsat toplandı ki, zamanla onlar da süreklilik kazandı. Bkz. A. Suceka, “Die Entwicklung der Besteuerung durch die Avâriz-i Divânîye und die Tekâlif-i örfiye im Osmanischen Reich während des 17 und 18 Jahrhunderts”, *Südost Forschungen*. XXVII. München 1968, s. 89–130.

[207] Geleneksel Osmanlı ordusu iki esas kısımdan oluşuyordu: süvari ordusu ve sultandan düzenli maaş alanlar [kapıkulu askerleri]. Feodal gruba dâhil olan askerler (sipahi) barış zamanında sultanın onlara verdiği timar veya zeamet topraklarının bulunduğu sancaklarda yaşamak zorundaydılar. Sultanın emriyle de kendi sancakbeyinin bayrağı altında toplanmak ve seferde hazır bulunmak zorundaydılar (Bu konuda bkz. *Agrarnıy Stroy Osmanskoy İmpariyi XV-XVII vv. Dokumentı i Materialı*, Moskova 1963, s. 165). Sultanın maaşlı ordusunun önemli bir kısmı da imparatorluğun eyaletlerindeki garnizonlarda bulunmaktaydı. Bkz 209 nolu dipnot.

[208] Sultanın fermanı ile toplananlar (Avrupa'daki savaş için toplanma yeri Edirne yakınlarındaki Babadağı'ydı) arasında yoklama yapılıyordu. Yoklama listelerine kaydolunmayan asker, topraklarından mahrum bırakılıyordu. Bu tür yoklama listesi hakkında bkz. V. P. Mutaşcieva- S. Dimitrov, *Sur l'Etat du sisteme des Timars des XVII-XVIII ss*, Sofya 1968.

[209] Yeniçeriler (yeni askerler), sultanın maaşlı piyade ordusu. Başlangıçta bu ordu, askerî esirler arasındaki gençlerden oluşuyordu. Sonraları ise devşirme yoluyla imparatorlukta yaşayan Hristiyan ailelerin çocuklarından teşkil ediliyordu. Onlar zorla ailelerinden alınıyor, Müslümanlaştırılıyor ve Türkleştiriliyorlardı. Bunun için de ilk eğitimleri için çeşitli maddi düzeye sahip olan Türk ailelerinin yanına yerleştiriliyor ve onlara “kul gibi itaatkâr” olarak hizmet ediyorlardı. Birkaç yıl sonra onlar eğitim maksadıyla sultanın sarayında oluşturulan özel kurumlara (acemioğlanı) gönderiliyordu. Oradan da yeniçeri ocaklarına ya da diğer benzeri askerî veya saray hizmetine intikal ettiriliyorlardı. Radikal İslam ve itaat kültürü ile eğitilmiş, yeterli askerî hazırlığa sahip olan yeniçeriler sultanın maaşlı ordusunun esasını teşkil etmekteydi. Onlar asker ve inzibat gibi kullanılıyordu. Yeniçeri ve benzeri diğer oluşumlar (süvariler, topcular vs) kapıkulu, yani bizzat sultana bağlı olan ve onun çıkarlarını savunan asker olarak sayılıyordu. Yüksek maaş, bol hediyeler vs. yeniçerileri Osmanlı toplumunda öncelikli ve aynı zamanda diğer sınıflardan da farklı kılmaktaydı. XVIII. yüzyıla gelindiğinde yeniçeri ocakları neredeyse tamamen yeniçeri çocuklarından oluşturulmaya başlandı. Yani yeniçeri hizmeti veraset yoluyla devam ediyordu. Osmanlı Devleti’nin sık sık yaşadığı mali sorunlar ve bunlara bağlı olarak askerlerin maaşlarının ödenmesinin geciktirilmesi yeniçerileri ek iş aramaya zorladı. Onların çoğu için zanaat ve ticaret esas gelir kaynağına dönüştü. Tolstoy kayıtlarında bu dönüşüme defalarca dikkat çekmektedir. Ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan stratejik açıdan en önemli şehir ve kalelerin birlikleri yeniçerilerden oluşmaktaydı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında toplam 94.979 kişiden oluşan kapıkulu askerlerinin 54.222’si yeniçerilerdi. Onlardan 21.428’i kalelerde hizmet etmekteydi (bkz. H. Hezarfen, *Telhisü’l-beyân fî kavânini âli Osman*, LO İV AN SSSR, Dosya 217-1, s. 61b-62b). Karlofça Antlaşması’ndan sonra, savaşın sonuna doğru sayıları 70 bine kadar çıkan yeniçeri ocağının askerlerinin sayısı 33.389’e kadar azaltılmıştır, bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatlarından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1943, s. 617.

^[210] Doğrusu sipahi yani süvari askerleridir. Burada kapıkulu ordusuna dâhil olan sipahiler kastedilmektedir. Onlar da yeniçeriler gibi sultandan maaş alıyor ve yeniçeriler gibi toplanıyordu. Onların birlikleri altı bölük diye adlandırılıyordu. Askerleri ise timar sahibi sipahilerden farklı olarak ulufeli sipahiler (maaşlı sipahi) olarak geçiyordu.

[211] Ortodoks inancı kastedilmektedir.

[212] Megrel, Gürcistan beyliklerinden birisine mensup halk.

[213] Mekke ve Medine, Müslümanların iki kutsal şehridir. Bu iki şehri ziyaret etmek, hacca gitmek, yani Kâbe'ye ihtiram göstermek ve Medine'de bulunan Hz. Muhammed'in türbesinde dua okumak inançlı Müslümana farz sayılmaktadır.

[\[214\]](#) Yani Sultan Avcı IV. Mehmed (bkz. 178 nolu dipnot).

^[215] Yani Kutsal Roma İmparatorluğu’nun imparatoru. 962’de Almanya Kralı I. Otto Almanya’daki yönetimini sağlamlaştırdıktan ve Roma’yı ele geçirdikten sonra kendi devletini “Alman Halkının Kutsal Roma İmparatorluğu” diye isimlendirdi. Bu isim 19. yüzyıla kadar korundu. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu devlet, Avusturyalı Habsburgların İmparatorluğunu temsil etmeye başladı.

[216] 17. yüzyılın sonlarında Azak, Don Nehri'nin denize ulaştığı yerdeki Türk kalesi idi. Kale, Rusların Azak'a ve oradan da Karadeniz'e çıkışını engelliyordu. Kutsal İttifak'ın Türkiye ile savaştığı zaman 1696'da I. Petro tarafından ele geçirildi. Rusların esas güçleri, V. Goliçin'in başarısız saldırısında olduğu gibi, Kırım aleyhinde değil, Azak Kalesi aleyhinde faaliyet göstermiştir. Bu istikamette saldırmanın üstünlüğü şuydu: Birincisi ordu Kırım'da olduğu gibi düşman halkın yaşadığı susuz topraklar üzerinde ilerlemek zorunda kalmıyordu. İkincisi ise Azak'ın alınması Rusların denize çıkışının önünü açıyordu. I. Petro'nun 1695'de Azak'ı ilk defa ele geçirme çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Bunda Rusların donanmasının olmayışı etkiliydi. Bunun neticesinde kale abluka altına alınamamış ve Türkler deniz yoluyla kalede bulunanlara sürekli asker ve gıda desteği sağlayabilmişti. Bunun için de I. Petro Azak'ı ele geçirmek için ikinci sefere hazırlandığı zaman başlıca dikkatini kaleyi denizden de etkileyebilecek donanmanın oluşturulmasına yöneltti (bkz. 217 nolu dipnot). 1696 ilkbaharında Azak'ta bulunan Türk garnizonu, Rus ordusu ve yeni Rus donanması tarafından abluka altına alındığını görünce karşı tarafın taarruzunu beklemeden teslim oldu. Rusların başarısı hukuki olarak 1700 İstanbul Antlaşması ile tescillendi. Antlaşmaya göre, Azak ve ona bağlı olan topraklar Rusya'ya geçti.

[217] P. A. Tolstoy, burada Azak donanmasını kastetmektedir. I. Petro, bu donanmayı 17. yüzyılın sonlarından itibaren kurmaya başladı. 1695'teki başarısız Azak seferinden sonra Moskova yakınlarındaki Preobrajenskiy köyünde, Kozlov ve Voronej'de tersaneler kuruldu. Orada Arhangelysk ve yurt dışından getirilmiş ustaların öncüllüğünde ülkenin her tarafından toplanmış marangoz ve askerler çalıştırıldı. 1696 Ekim'inde Azak ele geçirildikten sonra Çar ve boyar duması tarafından özel şahısların maddi imkânları hesabına donanmanın inşaatının devam ettirilmesi kararlaştırıldı ve bu insanlar gemi inşa etmekle yükümlü kıldılar. Tüm dinî ve dünyevi toprak sahipleri “kumpanya”ya yazıldılar. 8-10 bin kişiden oluşan her kumpanya, bir gemi inşa etmek zorunda idi. Küçük toprak sahipleri ise donanmanın inşasına maddi destek sağlamak zorundaydılar. Gemilerin bir kısmını tüccarlar yapmalıydılar. Böylelikle de yeterince büyük bir Azak donanması oluşturuldu. Ağustos 1699'da I. Petro bizzat kendisi on gemilik filosu ile beraber Osmanlı ile barış antlaşması imzalamak için elçisi Ye. İ. Ukrainçev'i “Krepost” [Kale] gemisi ile Kerç Körfezi'ne kadar uğurladı. 1700'de imzalanan anlaşmaya göre, Azak Rusya'da kaldı, ancak Rus gemilerinin Karadeniz'de bulunması yasaklandı. Tolstoy'a verilen talimatta donanmanın mevcudiyetini Türklere şu şekilde anlatması belirtilmişti: “Bizim amacımız, onlar (Türkler) tarafından yapılacak herhangi ani saldırı karşısında kendimizi korumaktır. Çar hazretleri kendisi hiçbir teşebbüste bulunmayacaktır. Sizin tehlikeli hazırlık içerisinde olmanız sadece bizim kendimizi savunmamızı gerektirir. Siz herkesle barış içerisinde yaşasanız da yeterince donanmaya sahipsiniz ve onları her zaman hazır tutuyorsunuz. Çar hazretleri hiçbir zaman barışı bozup savaşa başlayan taraf olmayacak. Barış şimdiki antlaşma ile Allah'ın yardımıyla onaylanmıştır.” (*Pisma i Bumagi İmparatora Petra Velikogo*, II, s. 36). Ancak sultanın yönetimi defalarca Azak donanmasının imha edilmesini talep etmiştir. Örneğin 1703'de Moskova'ya sultanın özel sefaret temsilcileri “Moskova gemileri ve yeni inşa olunan Azak donanması” hakkında konuşmak için gelmişlerdi. Sultan Çara mektup göndererek Azak'da inşa olunan gemilerden rahatsız olduğunu dile getirmiş, onların imha edilmesini talep etmiştir (*Tsentralnyy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 385, 404). I. Petro tarafından oluşturulan Azak donanması 1711'e kadar mevcudiyetini korudu. Rusya'nın başarısız 1711 Prut Savaşı'ndan sonra imzalanan Prut Antlaşması'nın şartlarına göre, donanma ilga edildi. Gemilerin bir kısmı Türkiye'ye satıldı (bkz. B. Nedkov, “Neskolko Dokumentov o Voyennih Korablyah, Prodannih Turkam Posle Prutskogo Pohoda”, *Vostochnye Istochniki po İstoriyi Narodov Yugo-Vostochnoy i Çentralnoy Yevropy*, Moskova 1964, s. 166–198).

[218] 1700 İstanbul Antlaşması imzalandıktan sonra Çar yönetimi Osmanlı ile Azak ve Karadeniz üzerinden ticaret yapabilmek için büyük çaba sarfetti. Daha 17 Ocak 1701’de Çar tarafından yayımlanan fermanda, “İstanbul Rumlarının ve diğer küçük şehirlerde yaşayanların ticaret maksadıyla Moskova’ya gelmemeleri ve bu amaçla Azak’ı kullanmaları” belirtiliyordu (bkz. *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperiya s 1649 g*, IV, St. Petersburg 1830, s. 123). Azak’a gelen en büyük tüccarlardan birisi Savva Lukiç Vladislaviç-Roguzinskiy olmuştur. Ona verilen resmî yazı hakkında bkz. *Pisma i Bumagi İmparatora Petra Velikogo*, II, s. 207.

[219] İnce deri çeşidi, özel olarak hazırlanmış inek derisi [çev].

[220] Azak'ta panayır kurma planları gerçekleşmedi.

^[221] Burada ve diğer yerlerde Tolstoy’un “eski savaştan” kastettiği Kutsal İttifak’ın Osmanlı ile yaptığı savaştır (1684–1699).

[222] P. A. Tolstoy, İspanya veraset savaşına (1701–1714) bağılı gelişen olayları kastediyor. İşin aslı bu, en büyük Avrupa ülkelerinin Avrupa’yı, denizleri ve kolonileri ele geçirme savaşıydı. Savaşın başlamasına İspanya’nın çocuğu olmayan kralı II. Karl’ın varis meselesine dair sorunun çözülmesi, bahane teşkil etti. Fransa Kralı XIV. Louis ve Avusturya İmparatoru I. Leopold onun kız kardeşleriyle evliydiler. II. Karl öldüğü zaman tahtını Fransa Kralı’nın torunu Filip Bourbon’a vasiyet etti. Fransa’nın kuvvetlenmesini istemeyen İngiltere, Hollanda, Prusya ve diğer bazı ülkeler Avusturyalı adayı, Dük Karl’ı desteklediler. Karlofça Kongresi’nde Rusya’yı temsil eden P. B. Vozniçin, Fransa Batı Avrupa’yı ele geçirmek istiyor, ancak deniz ülkeleri yani İngiltere, Hollanda ve Avusturya, savaşa hazırlanıyor ki “Fransa’nın İspanya krallığını ele geçirmesini önlesinler. Çünkü Fransa daha sonra onları da imha edecek” şeklinde yazmaktadır (bkz. *Tsentralnyy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, fon. 89, Tureçkaya Dela, Dosya 3 (1699), s. 185). Savaş başlamadan önce İspanya tahtına oturan Filip Bourbon İspanya’yı Fransa’nın tarafına çekebildi. Tolstoy işte bu ittifakı kastetmektedir. 18. yüzyılın en büyük savaşlarından biri olan İspanya veraset savaşı aynı zamanda birkaç bölgede yapılmıştır: İspanya, Hollanda, İtalya, Ren ve denizlerde. Savaş, Fransa’nın başarısızlığı ile sonuçlandı. Onları büyük bir yenilgiden kurtaran şey ise düşman koalisyon güçleri arasındaki çelişkilerdi. Barış Antlaşmasına göre, İspanya tahtı, İspanya ve Fransa tahtlarının tek kişinin elinde olmaması şartıyla Burbonlara verildi.

[223] Karlofça Antlaşması ‘yla Mora, Venediklilere geçti.

[224] Burada Tolstoy yanılmaktadır. 1502 yılından başlayarak Safevi hanedanlığının kurulduğu İran'da devletin resmî dini İslâm'ın Şia mezhebiydi. Şiiler de Sünniler gibi [Hz.] Muhammed (*s.a.s*) Peygamber'i tanıyorlar. Ancak onlar hilâfetin [Hz.] Muhammed'in damadı ve amcaoğlu Hz. Ali ve onun neslinden gelenlerin, daha sonra da varislerinin, hakkı olduğuna inanıyorlar. Sünniler ise halifenin Müslümanlar tarafından seçilmesi gerektiğini öne sürüyorlar. İki mezhep arasında giyim kuşam, İslâm hukuku, hadislerin yorumu ve diğer konularda da farklılıklar mevcuttur (daha ayrıntılı bilgi için bkz. İ. P. Petruşevskiy, *İslam v İran'e v VII-XV Vekah*, Leningrad 1966).

[225] XVII-XVIII. yüzyıllarda Hicaz’da defalarca Türkler aleyhinde isyan çıktı. Osmanlı sultanları İslâm’ın kutsal şehirleri Mekke ve Medine’nin yönetimini ellerinde tutmaya büyük önem veriyorlardı. Çünkü onları yönetmek, tüm sünni Müslümanların manevi yönetimini ellerinde tutmak demekti. Bunun için de Osmanlı Devleti büyük maddi tasarruflar yaparak Hicaz göçebe aşiretlerinin başkanlarını kendi taraflarına çekmeye çalıştı. Onların aşiretlerinin bulunduğu bölge üzerinden kutsal şehirlere giden hacılar geçiyordu.

[226] Türk kaynaklarında Osmanlı Devleti'nin 1669-70'deki toplam gelirinin 612.528.960 akçe, kese olaraksa 15.313 kese 8.960 akçe olduğu bilinmektedir. (Kuruş-ı kebîr=80 akçe; 1 kese=500 kuruş). Bkz. Ö. L. Barkan "1079-1080 (1669-1670) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, I-IV (1956), s. 226.

[227] Burada Osmanlı kaynaklarında eyalet diye isimlendirilen birimler anlatılmaktadır. Bunlar aşağıdakilerdi: Mısır, Yemen, Habeşistan, Basra, Bahreyn (Lahsa), Trablusgarp (Libya), Tunus ve Cezayir. Örnek için bkz. “Traktat Ali Çauşa iz Sofiyi o Timariotskoy Organizatsiyi v Osmanskoy İmperiyi”, *Agrarnıy Stroy Osmanskoy İmperiyi XV-XVII vv. Dokumentı i Materialı*, Moskova 1963, s. 92.

[228] Padişahın özel hazinesine Mısır’dan her sene 600.000 (sikke-i hasene) akçenin intikal ettiği bilinmektedir. Bkz. Hüseyin Hezarfen, *Telhs ‘l-beyân fî kavnin-i li Osman* (yazma eser LO İV İlimler Akademisi, dosya 271–1, s. 55a).

[229] Doğrusu medrese. Müslüman din okulu. Genellikle camilerin içerisinde bulunmaktaydı.

^[230] Doğrusu imaret. Hayır kurumudur. Vakfın idaresinde yer almaktadır. Genellikle darü'l-aceze olarak faaliyet gösteriyordu.

[\[231\]](#) Müslüman ülkelerde Müslüman dinî ve hayır kurumlarının sahip oldukları mülkiyetler, vakıf diye isimlendiriliyor.

[\[232\]](#) Burada Tolstoy kara vakıf yani toprak vakıflarını ya da özel bir memur sınıfını kastetmiş olabilir. Kesin olarak ıstılah anlaşılmamaktadır [çev].

[233] Tolstoy tarafından belirtilen gelirin üç yere bölünmesi şeriatın gereğiydi. Ancak Tolstoy'un “görevlilere veriliyor” dediği üçte birlik hisse, önce feodal süvari askerleri timarlar için ayrılıyordu. Bu konuda bkz. Ö. L. Barkan, “Şeri Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, VI/1, 1962, s. 170; V. Mutaftçıyeva, “Osnovniye Problemy İzučavaneto na Vakfa Kato Čast ot Sočialno-İskonomičeskata Struktura na Balkanite pod Osmansko Vlast (XV-XIX v.)”, *Problemy na Balkanskata İstoriya i Kultura*, Sofya 1979, s. 100.

[\[234\]](#) Kutsal İttifak ile yapılan savaşı kastetmektedir [çev].

[235] Köprülü [-zâde Fazıl] Mustafa Paşa, 21 Ağustos (başka kaynaklarda 19 Ağustos) 1691’de Avusturya-Macaristan ordusu ile yapılan savaşta, Slankamen’de, daha doğrusu Aslankamen’de – Yugoslavya’nın Varajdina şehri yakınlarında– öldü.

[236] Sadrazamın ismi tahrif edilmiştir. Doğrusu: Köprülüzâde [Fazıl] Mustafa Paşa. 1689-1691 arasında sadrazamlık yaptı. Bazı reformlar gerçekleştirdi. Onlardan en belirginini ömürlük vergi toplama hakkının [malikâne sistemi] yasalaşması ve imparatorluğun gayrimüslim halkından tek bir verginin alınmasıdır. Bununla beraber Hristiyanlardan toplanan bazı vergi ve mükellefiyetler kaldırıldı. Onların kilise inşa etmesine izin verildi. Ticareti genişletmek için bazı önlemler alındı, bundan önce kullanımı yasak olan tütüne vergi kondu. Köprülü'nün mali önlemleri, kararlılığı ile seçiliyordu. Hatta o, vakıf mülküne de el koymaya cesaret etti. Bunu ise alınan kaynağın “kutsal savaş“a aktarılması ile meşrulaştırdı. Tüm bunlar bir müddet imparatorluğun mali durumunun iyileşmesini sağladı. Ancak elbette ki, bu tür idari önlemler ülkenin içerisinde bulunduğu derin krizi ortadan kaldırmak için yeterli olamazdı.

[237] Yahudiler kastedilmektedir. Eskiden Ruslar hakaret etmek maksadıyla Yahudilere “Jid” diyorlardı [çev].

[238] Köprülü'nün reformlarına kadar gayrimüslimlerden alınan cizye ev (hâne) başına toplanıyordu. Cizye, hâne vergisi bir birim olarak aile ya da evi kastetmekteydi. 1690'dan başlayarak cizye, kişi başına toplanmaya başlandı (bkz. 187 nolu dipnot).

^[239] Burada Tolstoy yanılmaktadır. Burada savaşın başlangıcı değil, savaşın ortaları kastedilmektedir. Kutsal İttifak ile savaş 1684–1699 yılları arasında yapıldı.

[\[240\]](#) Bkz. 238 nolu dipnot.

[241] Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilen Macar topraklarının önemli bir bölümü Budin, Eğri, Kanije eyaletlerine dâhil edildi. Bunlar hâss eyaletler idi. Orada süvari birliklere timar ve zeamet verilmişti (bkz. 255 ve 257 nolu dipnotlar). XVII. yüzyılın ortalarında bu eyaletler 11 bin asker çıkarmaktaydı. Bkz. “Traktat Ali Çauşa iz Sofiyi o Timoriotskoy Organizatsiyi v Osmanskoy İmperiyi”, *Agrarnıy Stroy Osmanskoy İmperiyi XV-XVII vv. Dokumentı i Materialı* , Moskova 1963, s. 94.

[\[242\]](#) Burada öşür vergisi kastedilmektedir.

^[243] Osmanlı’nın bazı eyaletlerinden yıllık gelir haraç şeklinde devlet hazinesine intikal ediyordu. Onlara “salyaneli eyaletler” deniliyordu (bkz. 227 nolu dipnot). Ancak gelirlerin intikal ettiği yerlerin isimlerini sıralarken Tolstoy yanlış bilgi vermektedir (hangi eyaletlerin bu kategoriye dahil olduğuna dair bilgi için bkz. 57 nolu dipnot).

[244] Barkan’ın verdiği bilgilere göre, 1669-70 mali yılında sarayın ihtiyaçlarına 189 208 403 akçe harcanmıştı, bkz. Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVII/1-4, s. 222-223.

^[245] Ali, dördüncü râşid halifedir. Şiiler, yalnız onun ve neslinden gelenlerin manevi ve siyasi hilafetinin haklı olduğuna inanıyorlar (bkz. 224 nolu dipnot).

[[246](#)] Tolstoy burada Galebe-Ulufe Divanı‘nı kasetmektedir [çev].

[247] Bundan başka yeniçeriler hakkında bkz. 209 nolu dipnot. Ayrıca bkz. İ. Ye. Petrosyan, “K İstoriyi Sozdaniya Yanıçarskogo Korpusa”, *Tyurkologičeskiy Sbornik* 1978, Moskova 1984, s. 191-206.

[248] 1684-1699’da Kutsal İttifak’la yapılan Macaristan topraklarındaki savaşlar kastedilmektedir.

[249] Semenler yani seymenler veya sekbanlar, kelime anlamı “köpek muhafızları“dır. Yeniçeri ordusunun imtiyazlı birliklerinden biridir. Bu birliğe yeniçeri ağalarının çocukları alınıyordu. XVII. yüzyıldan itibaren eyalet birlikleri de dâhil olmak üzere ordunun farklı birliklerine bu isim verilmiştir. Orduya maaşlı asker temin eden birliklere de bu isim verilmiştir ki, P. A. Tolstoy bundan bahsetmektedir.

[250] Yani sipahi, altı bölük. Bkz. 210 ve 255 nolu dipnot.

[251] Bölükât-ı erbaa: Sağ ve sol ulufeciler ile sağ ve sol garibler [çev].

[252] Sipah ve silahdarlar [çev].

[253] Peygamber’in bayrağı (sancak-i şerif). Kaynaklara göre bu sancak, Osmanlılara inançlı Müslümanların halifesi olarak Mısır’ı fethettikten sonra Abbasiler’den geçti. Barış zamanında sarayda muhafaza ediliyordu. Savaş zamanında, özellikle de sultanın bizzat katıldığı seferlere ve bazen de sadrazamın da katıldığı sefere götürülüyordu.

[254] Muharebelerde sancak-ı şerifin muhafazası vazifesi gurebâ bölüklerine aitti, ancak Tolstoy’un ifadelerinden bu görevin sipah ve silahdar bölüklerine ait olduğu gibi bir intiba hasıl oluyor.

[255] Tımarlı sipahiler, sultandan toprak (tımar) alan askerî feodal süvari, gayri-nizami ordu. Bunlar tımar topraklarında çalışan köylülerden Osmanlı yasalarında belirtilen miktarda vergi alıyorlardı. Tımar sahibi sipahiler sultanın emriyle eyalet hâkimlerinin, yani sancakbeyi ve beylerbeylerin maiyetinde sefere katılmak zorundaydılar. Tımarının gelirine uygun olarak yanlarında belli miktarda süvari de götürmek, barış zamanında ise tımarlarının bulunduğu sancakta yaşamak zorundaydılar. Burada onların idari ve mülkî yükümlülükleri vardı. İşin doğrusu onlar sadece savaşçı değil, aynı zamanda eyaletin en alt düzey askerî idaresinin de temsilcileriydiler (bkz. 183 nolu dipnot). Onlar, sancakbeyi ve beylerbeylerine sadece askerî komutan ya da idareci olarak değil, aynı zamanda vergi yükümlülükleri konusunda da bağlı idiler. Çünkü tımarlarda bulunan köylülerden toplanan vergilerin bir kısmı, sancakbeyleri ve beylerbeyler için toplanıyordu. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın bu feodal sınıfı bâriz bir şekilde iflas etti. Askerî teknolojinin değişimine bağlı olarak onların savaşlardaki önemleri azaldı. Dolayısıyla da devlet bu feodal sınıfın ortadan kaldırılması için politika yürütmeye başladı. XVII-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda nasihatnameler yaygınlaşmaya başladı. Müellifler Osmanlı'nın büyüklüğünü sipahi tımar sistemine bağlamaktadırlar. Onlara göre, sistemin çöküşü devlet yapılarının zarara uğramasına ve imparatorluğun askerî gücünün azalmasına neden oldu (bu konuda bkz. V. D. Smirnov, *Kuçibey Gyomyurdjinski i Drugiye Pisateli o Priçinah Upadka Turçiyi*; A. S. Tveritinova, *Soşialniye İdei v Tureçkih Didaktičeskih Soşialno-Ekonomičeskih Traktatah XVI-XVII Vekov*). Tolstoy'un, "Askerlerin iş becerileri yüksek ve sadıklar. Onların isyan ettikleri görülmemiştir. Sultanın emrettiği her yere şartsız giderler" gibi tespitleri dönemin Osmanlı müelliflerinin tımarlı sipahiler hakkındaki düşüncelerini yansıtmaktadır. Tımar sahibi sipahilerin, altı bölük (ulufeli) –yani sultandan maaş alan sipahi ordusu– sipahilerinden ayrı tutulması gerekiyor. Yapılanma ve oluşum becerilerine göre bunlar yeniçerilerin benzerleridir (bkz. 250 ve 210 nolu dipnotlar).

[256] Timar sahipleri arasında daha büyük timar topraklarına sahip olanlar ön plana çıkıyordu. 20 bin akçeye kadar gelire sahip olanlar timar, 20 bin akçeden 99 999 akçeye kadar geliri olanlar zeametlerdi. Zeamet sahipleri askerî kumandanlardı. Barış zamanında ise onların birçoğu sancakbeyi görevini yerine getiriyordu.

[257] Yasalara göre, 1000 akçe gelire sahip olan tımar sahipleri sefere bizzat kendileri katılıyordu. 3 bin akçeye kadar gelirleri olanlar beraberlerinde cebelüleri de götürmek zorundaydılar. 4-4,5 bin akçe geliri olanlar cebeliden başka gulamları da götürüyorlardı. (bkz. “Kniga Zakonov Sultana Suleymana Kanuni”, *Agrarnıy Stroy Osmanskoy İmperiyi XV-XVII vv. Dokumentı i Materialı*, Moskova 1963, s. 22).

[258] Metnin bu kısmı ve salyaneli beyler ıstılahı tam olarak anlaşılmıyor. Muhtemelen Tolstoy salyaneli eyaletlerini kastetmekteydi (bkz. 227 nolu dipnot). Oralarda timar ve zeamet sahipleri bulunmaz, ancak sultanın birlikleri konuşlanırdı. İhtiyaç hâsıl olduğunda onlar da savaşa götürülürdü.

[259] XVII-XVIII. yüzyıllarda timar sisteminin ortadan kalkması ve köylülerin topraksız kalması sonucunda ülkede çok sayıda sınıfsız unsurlar oluşmaya başladı. Onlardan bir kısmı sancakbeyi veya beylerbeyi ya da diğer ayanların olşturdukları bölüklerde hizmet etmeye başladılar. Bu tür savaşçılara çeşitli isimler verdiler; deli, leventler, gönüllü vs.

[260] Kutsal İttifak ile yapılan savaşın Avusturya kısmı kastedilmektedir.

[261] Emerih Tekeli veya İmre Tyokei [Tökeli İmre] Macar zategânıdır. 1678’de Macaristan’daki Avusturya karşıtı isyana liderlik etmiştir. Asiler daha çok “kuruçı” [Kurs] diye isimlendirilen kaçan köylülerden oluşmaktaydı. 17. yüzyılın ikinci yarısında Habsburglar tarafından Macaristan’da oluşturulan rejimden rahatsızlık duyan birçok zategân da bu isyana katıldı. Tökeli kısa bir süre içerisinde kuzey ve kuzey-batı Macaristan’ı ele geçirdi ve oranın knezi ilân edildi. Habsburglara karşı savaşta Türklerden yardım almak maksadıyla knezliğinin sultana tâbi olmasına ve ona yıllık vergi ödemeye razı oldu (1682). Türkler Macar isyanını kullanarak 1683’de Avusturya üzerine yeni bir taarruz düzenlediler. Tökeli, sultana metbu biri olarak ordusuyla 1683 Viyana Kuşatması’na katıldı. Türklerin Viyana’da yenilmesinden sonra Tökeli, Avusturya ordusu tarafından Macaristan’dan çıkartıldı ve knezliği sona erdi. Kendisi de Osmanlı’ya kaçtı. 1687’de sultan onu Erdel’in büyük knezi ilân etti. 1699 Karlofça Antlaşması’ndan sonra Erdel Avusturya’ya geçti. O ise Osmanlı’da yaşadı ve 1705’de vefat etti.

[262] Hristiyan halktan yardımcı bölükler oluşturuldu. Bu tür hizmet edenlere voynuklar dâhil edilebilir. Onlar vergi ödeme yerine, içlerinden orduda hizmet edebilecek insanlar çıkarıyorlardı. Savaş zamanı onlar sefere çıkan ordunun içerisinde yer alıyor ve yardımcı görevler yerine getiriyorlardı. Barış zamanında ise sultanın atlarına bakmakla yükümlüydüler. Derbendcilerin de benzer görevleri bulunmaktaydı. Bunlar dağlara, köprülere ve geçitlere yakın bölgelerde yaşayan kimseler olup, vergi muafiyeti karşılığında da yol, köprü, geçit vs tamirini yapmakla yükümlüydüler. Ayrıca bunlar haydutlardan korunma, kuyuların düzenli tutulması vs. gibi işlerden de sorumluydular.

[263] Ocak 1684’de Osmanlı ordusunun Viyana’dan geri çekilmesi kastedilmektedir.

[\[264\]](#) Bkz. 189 nolu dipnot.

[\[265\]](#) Bkz. 191 nolu dipnot.

[266] Doğrusu tersanedir. İstanbul tersanesi, Osmanlı tersanelerinin en büyüğüdü. Bundan başka Mısır eyaletinde, Tuna üzerinde (1699'dan sonra Rusçuk'a aktarıldı), Gelibolu'da ve Basra'da da bulunmaktaydı (bkz. İ. H., Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1948, s. 394-405).

[267] Ege Denizi'ndeki adalar, Kıbrıs ve Gelibolu (Gallipolski) yarımadası (Cezayir eyaleti), Küçük Asya kıyıları ve Osmanlı'nın diğer kıyı bölgeleri kaptan paşanın idaresi altındaydı. Bölgenin ayrı ayrı sancakbeyleri [deryabeyleri] devlete olan yükümlülükleri karşılığında hazırlanmış ve silahlandırılmış gemileriyle savaşa katılmak zorundaydılar. Yine onlar sancak ve eyaletlerinde yaşayan halk arasından gemileri için denizci toplamak zorundaydılar. Ayrıca bazen bunun için hazineden kaynak da ayrılmaktaydı (bkz. Hüseyin Hezarfen, *Telhis el-beyân fî kavânîn-i Âli Osman*, LO İV AN SSSR Elyazma Kütüphanesi, Dosya. 217–1, s. 47a – 48b).

[268] Filonun, Kutsal İttifak'la yapılan savaş zamanı Venedik aleyhinde yürüttüğü askerî seferler kastedilmektedir.

[269] Direk ve serenlik uzun düz ağaçları kastediyor [çev].

[270] Osmanlı filosunun ahşap ihtiyacını kurulan ocaklar karşılıyordu. Ormanlı bölgelerde yaşayan halk, vergi ödeme yerine her yıl önceden belirlenmiş miktarda ağaçla filoyu temin etmek zorunda idi (bkz. Hüseyin Hezarfen, *Telhisül-beyân fî kavânîn-i Âli Osman*, s. 68a-69b). Tolstoy bu tür ocakların Smit ve Prus gibi yerlerde olduğunu yazmaktadır. Burada büyük ihtimalle İzmit ile Bursa kastedilmektedir.

[271] Bahriye Kanunnâmesi'ndeki 40 kalyon hedefinden bahsediyor [çev].

[272] Doğrusu Abdülfettah'tır. Ağustos 1701- Aralık 1702 arasında kapudan paşalık görevini yürütmüştür. Tolstoy, onu görevden azletme planlarının yapıldığından bahsettiğine göre, sefir tarafından bu “raporun” 23 Aralık 1702'den geç yazılmadığı öne sürülebilir. Bu fikri ilk kez Krılova ortaya atmıştır, bkz. T. K., Krılova, “Stateynıye Spiski Petrovskih Diplomatorov”, *Problema İstočnikovedeniya*, IX, Moskova 1961, s. 173.

Kapudan paşa kelimesinin önünde kullanılan kelime Afrikalı anlamına gelmektedir. Tolstoy'un elde ettiği bilgilere göre o “barbarlardan” yani Cezayir, Tunus ya da Trablus'dan idi (bkz. 275 ve 303 nolu dipnotlar). “Aski” ise Türkçedeki “eski” anlamındadır. Kapudan paşanın yaşı ile ilgili böyle bir notun mevcudiyeti, Tolstoy'un bahsettiği özellikler ile benzerlik arzetmektedir: “Çalışmaktansa dinlenmeyi çok seviyor”. Bununla beraber onu doğrudan olmasa da “işini bilmemek ve uzmanı olmamakla” itham etmiyor.

[\[273\]](#) Doğrusu Aşcı Mehmed Paşa. 23 Aralık 1702-Aralık 1703 arasında kapudan paşalık yapmıştır.

[274] Kapudan paşanın defterdarlığına yukarıda belirtilen (267 nolu dipnot) bölgelerden başka Trablus, Mağrib ve Tunus yani Osmanlı'nın Kuzey Afrika toprakları dâhildi. Tecrübeli denizciler hizmete oradan gelmekteydiler. Bu bölgelerin deniz gelenekleri hakkında bkz. 303 nolu dipnot.

[275] Mezomorta Hüseyin Paşa. Ağustos 1695- Ağustos 1701 arasında kapudan paşa. Sakız yakınlarında Venedik filosunu yenmesiyle meşhurdur. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadrazamlık döneminde (onun hakkında bkz. 188 nolu dipnot) kapudan paşa makamına getirilmiştir. Yeni deniz kuvvetleri kurallarının oluşturulmasının ve reform yapılmasının gerekli olduğuna dair düşünceleri dile getirmiştir.

[276] Bu konuda bkz. 267 nolu dipnot.

[277] Daha sonraki, yani 219-241 numaralı varaklarda Tolstoy filonun düzenini anlatmıştır. Bu konu ise dar uzmanlık alanını gerektirmektedir. Bu konuların başında ayrı ayrı feodallerin belirli görevlere getirilmeleri, gemilerin takip edilmesi, deniz işaretleri gibi konular gelmektedir. Bu tür bir konu sadece uzmanları –Türk filosunu araştıranları– ilgilendireceği için bunu çalışmamıza dâhil etmemeye karar verdik. Genel olarak Osmanlı deniz kanunları hakkındaki düşünceler, gemilerde hizmet verenlerin aşırı disiplinli olmaları ve genel olarak donanma personelinin çok düzenli olduğu yönündedir. Bu tür düzen, sadece Osmanlının askerleri için değil, devlet ve diğer toplumsal yapıları için de geçerlidir.

[278] Muhtemelen “raporun” bu kısmı da daha önce belirtildiği gibi (bkz. 272 nolu dipnot) 1702’nin sonlarında hazırlanmıştır. Burada şimdiki sadrazamdan kastettiği şahıs ise Daltaban Mustafa Paşa’dır (bkz. 189 nolu dipnot). Daltaban 1702 Eylül’üne kadar Bağdad’da beylerbeyi görevinde bulunmuştur. Coğrafi isimleri Tolstoy bazen doğru vermemektedir. Diyarbekir şehri Mezopotamya’da değil, Küçük Asya’da [Anadolu] yer almaktadır. Bundan başka Bağdad beylerbeyliğine dahil olan Arap aşiretlerinin isyanını bastırmak için diğerleri ile beraber Diyarbekir eyaletinden de ordu gönderilmiştir (bkz. 287 nolu dipnot). Ancak burada 1701-1702’de Suriye ve Anadolu sınırında Selimiye ve Deyriraheb bölgelerinde çıkan isyan ile Irak isyanı arasındaki bağ da gösterilmiş olabilir. Şehir adının Tolstoy tarafından bu şekilde verilmesi ve o dönemde gelişen olaylar, böyle bir ihtimali akla getiriyor. Irak asileri Basra ve ona yakın bölgeleri ele geçirdiler. Dönemin beylerbeyi Daltaban Mustafa Paşa güç bela şehri asilerin elinden alabildi (bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1956, s. 17-18). Ancak 1702’de yeni tayin olunan beylerbeyi Eyüp Hasan Paşa daha 20 yıl boyunca Güney Irak’daki Arap aşiretlerinin isyanını bastırmak için çaba sarfetmek zorunda kaldı. Tolstoy’un bahsettiği Osmanlı paşalarının isyanları ise 1701 yılının Ocak ayında ortaya çıktı (bkz. J. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, s. 33).

[279] Muhtemelen Tolstoy bu meselede yeterince bilgiye sahip değildi. Çünkü Gürcü eyaletlerini ele geçirmek için –iddiaya göre bunu Gürcülerin kendileri talep etmekteydi– gönderilmesi düşünülen kapıkulu bölükleri 1703’deki İstanbul isyanını başlatan kimselerdi.

[\[280\]](#) Bkz. 278 nolu dipnot.

[\[281\]](#) Bebe sancakbeyi Süleyman Paşa'nın zorbalıklarından bahsedilmektedir. Bebe Süleyman, Bağdad, Şehrizer ve İran topraklarına saldırmaktaydı [çev].

[282] Anadolu'nun doğusundaki toplumsal ilişkiler imparatorluğun diğer bölgelerinden farklı bir şekilde gelişmekteydi. Orada yurtluk ve ocaklıklar yani emirlerin malikâneleri bulunuyordu. Emirler kendi topraklarının bağımsız “yöneticisi ve hâkimi”, “halkın ve aşiretin sahibi” idiler. Yurtluklar eski yöneticinin sultana karşı suçu olsa bile verâset yoluyla aktarılabilirdi. Kürt ve Arap aşiretlerinin hükümetleri daha da bağımsızdı. Onlar “nüfus sayımına ve taksimata” dahi tâbi tutulmazlardı. Onların gelirleri devlet tarafından kayda alınmazdı. Orada hiçbir Osmanlı emirinin ve sultanının ordusunun askerleri bulunmuyor. Onlar ne azledilebilir, ne de tayin edilebilirlerdi” (*Traktat Ali Çauşa iz Sofiyi o Timariotskoy Organizatsiyi v Osmanskoy İmperiyi*, s. 93, 100-101). Bunlar Tolstoy'un “mîrâs hakkı olanlar” şeklinde yaptığı tasvire uymaktadırlar. İlginçtir ki, Rus sefir bu kadar bağımsız olan feodallerden bahsettiği zaman onların birisi hakkında şunları belirtiyordu: “Güvenli bir yerdedir ve dağların arasında bulunmaktadır”. Bu bağlamda şunun da belirtilmesi gerekiyor ki, Türkçedeki feodal kelimesi derebey, yani derenin beyi demektir. Yani Türk mantığıyla feodal, bu tür kimselere, dağ arasında yaşayanlara denmekteydi. Onlar merkezden bağımsız olan toprak sahibi, halk veya aşiretin başkanlarıydılar.

[283] 1700’de Sultan II. Mustafa’nın yanına hediyeler ve fermanla beraber İran elçileri Mirza Muhammed Mümin Han ve Abdülmasum Han gelmişti.

[284] Burada yine Daltaban Mustafa Paşa’dan ve onun Bağdad beylerbeyi olduğu dönemden bahsedilmektedir. Bkz. 278 nolu dipnot.

[285] 1700’de İran’ı sultanın elçisi Mehmed Paşa ziyaret etti (bkz. F. R., Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1968, s. 229). Muhtemelen İran elçisinininden kastettiği Abdülmasum Han’dır (bkz. 283 nolu dipnot.) O, Basra hakkında görüşmeler yapmak için ikinci defa İstanbul’a geliyordu ve görüşmelerde İran şahını temsil ediyordu. Ancak sonradan taleplerinden vazgeçmek zorunda kaldı (J., Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, s. 32).

[\[286\]](#) Bkz. 278 nolu dipnot.

[\[287\]](#) Beylerbeyine veya Bağdad valisine yardım etmek üzere –Tolstoy onu Babil paşası diye nitelendiriyor– Diyarbekir, Şehrizer ve Musul eyaletlerinin ordusu verildi.

[288] Türkoman veya Türkmen olarak doğuda, Anadolu'da yaşayan ve Oğuz kökenli göçebe ve yarı göçebe aşiretler kastedilmektedir.

[289] Tamerlan veya daha doğru bir ifadeyle Timur, Doğuyu fetheden meşhur komutan. 1360’larda Maverâünnehir’e yerleşmiş ve Türkleşmiş Barlas aşiretindendi. İran, Harezm, Kafkaslar Ötesi, Volga, Sibirya, Tyan-Şan, Afganistan ve Kuzey Hindistan’a seferler düzenlemiştir. Ayrıca Çin’i de ele geçirmeyi düşünüyordu. 15. yüzyılın başlarında Küçük Asya’ya girdi. Anadolu beyleri, devleti merkezileştirmeye çalışan I. Bayezid’e ihanet ederek Timur’un tarafına geçtiler. 1402’de Ankara yakınlarındaki savaşta Bayezid ve iki oğlu Timur’a esir düştü, Timur’un ordusu ise önüne gelen şehir ve köyleri yakarak Anadolu’nun güney ve batı bölgelerine doğru hareket etti. Timur, sonradan kendisine katılan beylere topraklarını geri vermiş, diğer toprakları ise I. Bayezid’in dört oğlu arasında paylaşmıştır. Anadolu’daki dâhilî çekişmeler ülkenin ekonomik durumunu daha da kötüleştirmiş ve halk yaşam bölgelerini terketmiştir. Timur’un ordusu tarafından yakılmış bölgelerin bir kısmı ise 18. yüzyılın başlarına kadar metruk kalmıştır.

[290] Türkiye’de “urban” bedevilerin ismidir.

[291] Bkz. 278 nolu dipnot.

[292] Fırat Nehri’ndeki kanal Tolstoy’un belirttiğinin aksine 10 Ramazan 1113 (9 Ocak 1702)’de törenle açıldı. Bkz. A. Özcan, “Daltaban Mustafa Paşa”, *Tarih Enstitüsü Dergisi* , XIII (1983–1987), s. 317 [çev].

[[293](#)] Daltaban Mustafa Paşa (bkz. 189 nolu dipnot).

[[294](#)] Amcazâde Hüseyin Paşa (bkz. 188 nolu dipnot).

[295] Baĝdad beylerbeyi Eyüp Hasan Paşa (bkz. 278 nolu dipnot).

[296] Her ne kadar o dönemde sultanın sarayı Edirne’de bulunsa da sefaret idaresi İstanbul’da idi.

[297] O dönemde Fransa'nın Osmanlı elçisi (1699-1710) Ş. Ferriol idi. Günümüzde Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde saklanan onun İstanbul'dan yazdığı mektup ve raporlar Türk tarihçileri tarafından geniş bir şekilde kullanılmıştır (bkz. A. N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1943; A. N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, I-II, Ankara 1951-1952, s. 1-2).

Fransız diplomatlarının Osmanlı'da bulunmalarının temel hedefi, Osmanlı'yı Avusturya aleyhinde savaşa tahrik etmektir. Çünkü Avusturya, Fransa'nın İspanya mirası uğrunda yürüttüğü başarısız savaşta en büyük rakibiydi. Ferriol, İstanbul'a gelir gelmez bu doğrultuda faaliyete başladı. Ancak Türkiye, Kutsal İttifak ile uzun yıllar yürütülen savaş yüzünden gücünü kaybetmişti ve yeni savaşı başlatmak niyetinde değildi. Fransız diplomatların tüm çabaları boşa çıktı. Ferriol sonradan XV. Lui'nin isteği doğrultusunda İstanbul'da bulunarak Türk-Rus savaşını çıkarmaya çalıştı ve Rusya'ya düşman olan XII. Karl, Stanislas Leşcinski ve Kırım Hanı'nı desteklemeye başladı. Fransa'nın Osmanlı ile yakınlaşmak istemesinin önemli bir nedeni daha vardı, o da iaşeye olan ihtiyaçtır. Avrupa'da yürütülen iki savaş (İspanya mirası ve Kuzey Savaşı) Osmanlı'yı Fransa'nın gıda alabileceği neredeyse tek ülke haline getirmişti. Fransa iاشة ihtiyacını Osmanlı'dan karşılıyordu. Hâlbuki Osmanlı yasalarına göre, ülkeden gıdanın çıkarılması yasak idi. Bkz. A. N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, s. 48.

[298] 1702’de İngiltere’yi Karlofça Antlaşması’nda arabulucu sıfatıyla temsil eden Paget’in yerine 1717’ye kadar Osmanlı’da bulunan Robert Sutton gönderildi. İlk başta onun hedefi Fransızlara karşı gelerek Osmanlı-Avusturya savaşını engellemekti. Sonradan ise faaliyeti açık bir şekilde Rusya aleyhtarlığına dönüştü. Sutton’un İngiliz hükümetine yazdığı raporların bir kısmı yayınlanmıştır. Bkz. *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Costantinople (1710-1714)*, ed. A. N. Kurat, London 1953.

[299] Venedik elçisi İstanbul’a yalnız 1703 yılının sonunda geldi. Bu elçi, Tolstoy’un yakından tanıdığı L. Soranço idi. Tolstoy onun hakkında Golovin’e şöyle yazmıştır: “Venedik’te bulunduğum zaman samimi ilişkiler içindeydik”, bkz. *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2, 1703, s. 526.

[300] Hollanda'nın Osmanlı elçisi Jakop Colier idi. Tecrübeli bir diplomat olan Colier, bu görevde tahminen 40 sene kaldı (1686-1725). Bu süre zarfında o, birçok Osmanlı devlet adamı ve diğer şahıslarla yakın ilişki kurdu. Karlofça Antlaşması'nda Paget ile beraber arabulucu sıfatıyla görev aldı. Sonradan 1713 Edirne Türk-Rus Antlaşması'na ve 1718 Pasarofça'da Venedik ile yapılan anlaşmaya da katıldı.

[301] Kandiye savaşı, 1645–1669 yılları arasında Türkiye ile Venedik arasında Girit veya Kandiye Adası uğrunda yapılan savaştır. Ada savaşı kadar Venedik’in elinde bulunuyordu. Askerî harekât Girit, Çanakkale yakınlarındaki Ege adalarında ve denizde yürütüldü. Venediklilerin yardımına Fransa, Malta askerleri, Roma papası ve İspanya küçük askerî birlikler gönderdiler. 1669’da savaş Türklerin zaferiyle sonuçlandı ve ada Osmanlı’ya bağlandı.

[302] Kutsal İttifak’la yapılan savaş kastediliyor.

[303] Berberi eşkıyaları, Akdeniz’de bulunan deniz korsanları. Onların Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas’ta barınakları mevcuttu. Bu ülkeler 18. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyetini tanıdılar da, fiiliyatta korsanlığı destekleyen yerel feodaller tarafından yönetiliyordu. Fransa 1680’lerde korsanlarla savaşı bahane ederek Kuzey Afrika sahillerine birkaç deniz harekâtı düzenlemiştir.

[\[304\]](#) P. A. Tolstoy 1681 olaylarını kastetmektedir. O zaman Fransa askerî gemileri kaptan Abraham Dyuken'in komutasında Trablus korsanlarını takip ederek Ege Denizi'ndeki Sakız Adası'na ulaştılar. Belirtilen olaylar adada gelişti.

[305] İsim tahrif olunmuştur. Fransız kaptan Dyuken ve onun Sakız'daki saldırısı kastedilmektedir.

[306] Merzifonlu Kara Mustafa Paşa: Köprölü ailesinde büyümüş ve eğitim almıştır. Bu aileden birkaç meşhur sadrazam çıkmıştır. 1676-1683’de bu görevde bulunmuştur. 1683 Viyana kuşatmasında, Osmanlı ordusunu komuta etmiştir. Yenilgiden sonra ise sultanın emriyle idam edilmiştir.

[307] 1581’de İngiltere, Osmanlı ile ticaret yapmak için Levant isimli özel bir şirket tesis etti. Ticaret şirketleri başlangıçta sadece ticari amaçlara hizmet ediyor ve uzun yolculuklar için gemi tesis ederek ihtiyaçları gideriyorlardı. Sonradan bu tür şirketler, şirketler topluluğuna dönüştü. Onların imtiyazları ve tekeli ise kral fermanları ile desteklendi. Levant şirketi de bizzat bu tür yani devlet desteği alan şirketlerdendi.

[308] Osmanlı'da Avusturya'yı temsil eden Mihael Talman idi (bkz. B. Spuler, "Die Europäische diplomatic in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1793)", *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Zeitschrift des Osteurope Instituts*, c. XI/1-2, III-IV, Breslau 1935, s. 340). Talman'ın Karlofça Antlaşması'nda 1698-1699 mütercim olduğu bilinmektedir. 1700 yılının başında büyükelçi Graf Ettingen'in birinci sekreteri ve mütercimi olarak İstanbul'a gönderildi. Ettingen ise antlaşmayı onaylamak için gelmişti. Ettingen heyetiyle ayrıldıktan sonra Talman, Avusturya hükümeti tarafından İstanbul'da elçi olarak bırakıldı. 1713'e kadar İstanbul'da kaldı. Onun başlıca hedefi, Fransız entrikalarına karşı gelerek Türkiye-Avusturya arasındaki barışın devamını temin etmektir.

[[309](#)] Bkz. 201 nolu dipnot.

[310] P. A. Tolstoy, 1684'de Papa XI. Innocent'in aktif desteğiyle Osmanlı'ya karşı kurulan Avusturya, Venedik ve Lehistan ittifakını kastetmektedir. Sonradan bu birlik, Kutsal İttifak ismini aldı. 1686'da Rusya da ittifaka katıldı. Savaşın ilk yıllarında Podolya ve Moldova'da Osmanlı'ya karşı Leh ordusu savaştı. Ancak başarısız oldu. Rusya ise 1686-88'de Kırım'a başarısız saldırıda bulundu. Aynı dönemde Venedik Mora ve Dalmaçya'da birkaç başarı elde etti. Bu dönemde en başarılı askerî faaliyetleri Avusturya yürüttü. 1686-88'de onlar Macaristan, Transilvanya [Erdel] ve Slavonya'yı ele geçirdiler. Türk ordusunun geri çekilmesinin esas sebebi, yeniçeri isyanıydı. Neticede ise IV. Mehmed tahttan indirildi. 1688-89 yılları arasında Türkiye ile yapılan savaş Güney Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Dalmaçya halklarının isyan eden unsurlarının kuvvetiyle yapıldı. Bu ise Avusturya'nın kısa bir sürede Osmanlı'nın içerilerine girmesini sağladı. Ancak 90'lı yıllarda Avusturya Fransa ile savaştığı için (1688-1699 Augsburgski Savaşı) Avusturya ordusu Balkan yarımadasında ele geçirdiği bazı topraklardan çekilmek zorunda kaldı ve savaş uzadı. Bu dönemde I. Petro'nun Azak kuşatması (1695-96) büyük önem kazandı. Savaşın sonucunda Azak, Rusların eline geçti. Bundan kısa bir süre sonra ise 1697'de Zenta'da Avusturya ordusu Türk ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Savaşın sonuçları Karlofça (Karlosvki) Antlaşması'yla masaya yatırıldı. 1699'da yapılan antlaşmalarla Avusturya, Lehistan, Venedik ve Osmanlı arasında toprak taksimatı yapıldı. Buna göre Avusturya, Doğu Macaristan, Transilvanya ve neredeyse Slavonya'nın tamamına hâkim oldu. Lehistan'a Ukrayna'nın batı tarafları ile Podolya düştü. Venedik, Mora ve Adalar Denizi'nin bazı adalarına ve Dalmaçya kalelerine sahip oldu. Rusya ise görüşmelerde, ele geçirdiği Azak, aşağı Özi ve Kerç üzerindeki hâkimiyetinin onaylanmasını talep etti. Ancak müttefikler ve görüşmelerde arabuluculuk yapan İngiltere ile Hollanda, Rusya'nın talebini desteklemediler. Neticede Rusya ile Osmanlı ancak iki yıllığına barış yapacaklarına dair anlaşmaya vardılar. Rus-Türk barış antlaşması elçi Ukrainçev tarafından 1700'de İstanbul'da yapıldı. Azak Ruslara bırakıldı, Kırım Hanı'na verilen yıllık "vergi" kaldırıldı ve İstanbul'da daimî Rus elçisinin bulunması kararlaştırıldı.

[\[311\]](#) Bkz. 301 nolu dipnot.

[312] Osmanlı'nın Kutsal İttifak ile yaptığı savaş kastedilmektedir.

[313] Ragusa (Dubrovnik): Adriyatik kıyısında şehir devleti. Devletin en parlak dönemi 16-17. yüzyıllarda olmuştur. O dönemde tüccarlar ve Ragusa temsilcileri İstanbul, İskenderiye, Venedik, Marsilya, Barselona ve diğer şehirlerde bulunuyordu. Ragusa'nın yükselmesini sağlayan esas faktör transit ticarettir. Daha önce Macaristan'ın himayesinde bulunan Ragusa, 1526'da Mohaç yakınlarındaki savaştan sonra Türklerin himayesine geçti. Ragusa iç işlerinde bağımsızlığını muhafaza ederek yıllık vergi ödemeye başladı. Osmanlı'daki Ragusa tüccarlarının imparatorlukta yaşayan diğer halklarla kıyaslandığında önemli öncelikleri bulunmaktaydı. 17. yüzyılın sonlarına kadar Ragusalılar Balkan yarımadasında hayvan, ipek, deri, buğday ve diğer malların ticaretini ellerinde tuttular. 17. yüzyılda Ragusa, Osmanlı'ya 12.500 altın vergi ödüyordu. Bunları her sene İstanbul'a iki sefir getiriyordu. Onlar yalnız sonraki sene iki sefir vergiyi getirdikten sonra evlerine dönebiliyorlardı (bkz. İ. H., Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 114). Kutsal İttifak ile savaş zamanında (1684-1699) Osmanlı, Ragusa'nın Venediklilerin hâkimiyeti altına geçmesinden endişe ederek onları vergiden muaf tuttu. Dünyadaki önemli ticaret güzergâhlarının Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kayması, dâhilî ticaretin yeterli ölçüde olmaması, sultana her sene önemli miktarda vergilerin ödenmesi, 17. yüzyılda Ragusa'da ticaret ve sanatın gerilemesine sebep oldu. Bu ise halkın ülkeyi terketmesine neden oldu. Seçkin ailelerin birçoğu da İtalya'ya ve donanması için tecrübeli denizcilere ihtiyaç duyan Rusya'ya yerleşti. Rusya'da hizmet eden Ragusalılardan askerî kahramanlıkları ve sefir faaliyetleri ile meşhur olan Floria (Fyodor) Benevini ve 1715-16'da Rusya'nın Osmanlı elçisi olan ve 1735-39 Rus-Türk savaşının önemli ismi olan Hieroumus Natali'yi zikredebiliriz. Tolstoy, İstanbul'da bulunduğu zaman birçok Ragusalı ile özellikle de Luka Barko ve Savvo Raguzinski ile dost oldu. Hatta Savvo Raguzinski 1741'de Rusya'ya hizmet etmeyi tercih etti. Roma, Venedik, Çin ve diğer ülkelerde Rusların adına diplomatik görevler üstlendi. Onun hakkında daha geniş bilgi için bkz. N. İ. Pavlenko, "Savva Lukiç Vladislaviç Raguzinskiy", *Sibirskiye Ogni*, No. 3, 1978, s. 155-168. 18. yüzyılın başlarındaki Ragusa için bkz. M. M. Freydenberg, *Dubrovnik i Osmanskaya İmperiya*, Moskova 1984, s. 238-242.

[314] 1699-1700’de İstanbul’da yapılan Rus-Türk görüşmelerinde Rus tarafının ticari gemilerinin Karadeniz’de yüzebilmesi için talepleri olduğu bilinmektedir. Ancak bu talepler Türklerin itirazıyla karşılaştı. Türkler, “Karadeniz’de başka ülkelerin gemilerinin yüzmeye hakkı ancak Türk Devleti tenezzüle uğradıktan ve alt üst olup yok olduktan sonra mümkün olacaktır” şeklinde cevap verdiler. O zaman bu meselenin fahri elçinin gelişine kadar ertelenmesi kararlaştırıldı. O ise 1700’de anlaşmayı onaylamak için İstanbul’a gelecekti. Bu sefir ise D. M. Golıçin idi. 1701’de Türkiye’ye gelen Golıçin’in de bu konudaki görüşmeleri sonuç vermedi. Ancak Rusya’nın bu doğrultudaki ilgileri devam etti. Golovin’in Tolstoy’a 9 Temmuz 1704’te gönderdiği talimatta şunlar belirtilmektedir: “Karadeniz’de ticaret yapabilmemiz için her türlü çabayı sarfediniz”, bkz. *Pisma i Bumagi İmparatora Petra Velikogo*, III, s. 81.

Ancak bu konudaki mesele defalarca Osmanlılarla yapılan görüşmelerde gündeme taşınsa da Ruslar açısından olumlu bir sonuç elde edilemedi. Tolstoy sadece bir geminin İstanbul’dan Azak’a gönderilmesine izin alabildi. Bu gemideki mallar da Savva Raguzinski’ye aitti. Tolstoy “yavaş yavaş hedefe ulaşmayı ve Azak’a doğru deniz yolunun açılmasını amaçlıyordu”. Bkz. *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2, 1704, s. 289.

[315] Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa kastedilmektedir. Bkz. 189 nolu dipnot.

[316] Rami Mehmed Paşa. Bkz. 191 nolu dipnot.

[317] Kerç körfezindeki Yenikale kalesi.

[318] Verst: 1.0668 kilometreye denk gelen Rus uzunluk ölçü birimi [çev].

[319] Sajen: 2.13 metreye denk gelen Rus uzunluk ölçü birimi [çev].

[320] “Şayka”, Rusça “çayka” kelimesinden gelmektedir ve anlamı martıdır [çev].

[321] Karlofça Antlaşması‘na göre Kamanıçe, Lehistan’a verildi.

[322] Türkiye’de Avrupa tarzında eğitim veren askerî okullar ancak 1734’de kurulmuştur.

[323] O dönemde Kudüs patriği Dosifey'di. O, Korint Rumlarındandı. Bu makamda 1699 yılının Ocak ayından ölümüne kadar, yani 1707'ye kadar bulundu. I. Petro ve onun diğer memurları ile mektuplaştı. P. A. Tolstoy ile de bağlantıları bulunuyordu. Onun hakkında bkz. N. F. Kapterev, "İyerusalimskiy Patriarh Dosifey i Ego Snoşeniya s Russkim Pravitelstvom (1699–1707)", *Çteniya v İmparatorskim Obşestve İstoriyi Drevnostey Rossiyskih Pri Moskovskom Universitete*, II, Moskova 1891.

[[324](#)] Alişan Hüseyin Paşa için bkz. 188 nolu dipnot.

[325] Tolstoy, burada Daltaban Mustafa Paşa'yı kastetmektedir. Ancak Daltaban Mustafa Paşa, görevden alındıktan sonra 28 Ocak 1703'de öldürülmüştür.

[326] Osmanlı'nın Lehistan (1699) ve Rusya (1700) ile yaptığı anlaşmalar gereğince, Kırım Hanı'nın kuzey komşularına baskın yapması yasaklandı. Ancak daha 1701'de II. Devlet Giray (1699-1702) Rus topraklarına baskın yapmak için Osmanlı Devleti'nden izin istedi ve gerekçe olarak da Rusların Azak ve Kırım sınırlarında kuvvet toplamalarını gösterdi. Sadrazam [Amcazâde] Hüseyin Paşa onlara izin vermedi. Han, 1702'de tekrar aynı izin için müracaat etti. Osmanlı Devleti ise cevap yerine Tolstoy'un aracılığıyla Rus hükûmetine taleplerini iletti. Bu taleplerinin başında Kamankey Kalesi'nin yıkılması, Azak ve Taganrog'daki gemilerin yok edilmesi, Avrupa topraklarında gemi imalatının durdurulması ve Rus-Türk sınırının tekrar gözden geçirilmesi gelmektedir. Çar hükûmetinin bu taleplere cevabı hakkında bkz. *Pisma i Bumagi Împaratora Petra Velikogo*, III, s. 716-722. Görüşmeler hakkında bkz. T. K. Krılova, "Russkaya Diplomatiya na Bosfore v Naçale XVIII Veka (1700-1709)", *Îstoriçeskiye Zapiski*, LXV, Moskova 1959, s. 253-258; S. F. Oreşkova, *Russko-Tureçkiye Otnoşeniya v Naçale XVIII Veka*, Moskova 1971, s. 34-38. Bununla beraber Kırımlılar Rus topraklarına saldırmak için izin alamadılar. Bu konuda ısrar eden han ise azledildi. Onun yerine önceki han Hacı Selim Giray getirildi (bu onun dördüncü hanlığı idi: 1702-1704; bundan önce ise 1671-78; 1684-91 ve 1692-98 arasında hanlık yapmıştı). Bu konular hakkında bk. J. W. Hammer-Purgstall, *Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft*, Wien 1856, s. 189; V. D. Smirnov, *Krımskoye Hanstvo Pod Verhovenstvom Ottomasnkoy Portı v XVIII v. do Prisoyedineniya Ego k Rossiya*, Odessa 1889, s. 697-705.

[327] Elçinin raporlarından anlaşıldığına göre, Aralık 1702-Ocak 1703 tarihleri arasında P. A. Tolstoy, Rusya'nın Türkiye ile savaşın eşiğinde olması ihtimalini gözden uzak tutmuyordu. 11 Ocak 1703 tarihli raporunda şunları haber vermiştir: “Tatarlar kendi hanlarının görevde kalmasını talep ederek onunla beraber isyan ettiler. Sultanın kalgası Türk şehirleri İsmail ve Kili'ye büyük askerî güçle saldırıya geçti. Vidin seraskeri Yusuf Paşa bu konuda İstanbul'a mektup yazarak kendisinin Tatarlar tarafından kuşatıldığını bildirmiş ve yardımına asker gönderilmesini talep etmiştir. Şu anda bölgeye çok sayıda asker gönderiyorlar. Askerleri Tatarların isyanını önlemek için gönderdiklerini iddia ediyorlar. Ancak onların ani saldırı gerçekleştirebilme ihtimali de bulunuyor. Halk arasında ise onların bizimle olan barışı ihlal etmeyi düşündüğü kanısı var”. (Bkz. *Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1703), s. 5-10). Yine aynı yerde (s. 6) sefir, Kırım seferi ile Rusya karşıtı İsveç-Lehistan diplomasisi arasında irtibat bulunduğuna dair dolaşan dedikodunun muhtemelen Tatarlar tarafından çıkartıldığını öne sürüyor. Ancak bu tür dedikodunun mevcudiyeti Kırım Hanlığı'nın Kuzey Savaşı'nın gidişatı ile yakından ilgilendiğini kanıtlamaktadır.

[328] Ocak 1703’de Tolstoy sultan yönetimi ile özellikle de reis efendi [reisülküttab] ile Tuna eyaletinde çıkan olaylar hakkında yakın temas hâlindeydi. Bundan başka o Kudüs patriği Dosifey ve Eflak voyvodası Konstantin Brinkoveanu ile temas içindeydi. Onlar bölgelerindeki Türklerin askerî hazırlıkları hakkında bilgi veriyorlardı.

[329] Sultanın annesi hakkında bkz. 199 nolu dipnot. Osmanlı geleneklerine göre, valide sultanın valide dairesi olarak adlandırılan özel dairesi bulunuyordu. Tolstoy’un irtibat kurduğu “yakın adamlar” da bu daireden idiler.

[330] Rami Mehmed Paşa (onun hakkında bkz. 191 nolu dipnot). P. A. Tolstoy bu mektubunda sadrazamın değişmesinde kendisinin rol oynadığını özellikle belirtmektedir. Bu iddia araştırmacılar tarafından kabul görmüştür (Örneğin bkz. H. Übersberger, *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten*. Bd I. Stuttgart 1913, s. 80). Ancak Daltaban'ın Giray'ın asileri ile irtibatı olduğuna dair bilginin sultana Tolstoy tarafından ulaştırılmasının sadrazamın düşüşüne neden olduğuna dair ihtimal ise oldukça düşüktür (bkz. T. K. Krilova, “Russkaya Diplomatiya Na Bosfore”, s. 283). Bize göre, Tolstoy o dönemde reisefendi, sonradan ise sadrazam olacak Rami Mehmed Paşa, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve valide sultan ile aktif diplomatik görüşmeler yürüterek sadrazamın azledilmesine az da olsa katkıda bulunmuştur. Ancak elbette ki o 1703'de sultanın çevresinde bu kadar önemli bir rol oynayacak kadar –kendisi hakkında mektubunda iddia ettiği gibi– etkiye sahip değildi.

[\[331\]](#) Rami Mehmed Paşa, reisülküttab olduğu zaman 1700 Rus-Türk barışının hazırlanması ve imzalanmasına katılmıştır.

[332] Rami Mehmed Paşa, sadrazam olduktan sonra Aralık 1702’de daha önce öne sürülen taleplerinin yerine getirilmesi konusunda Rusya’ya baskı yaptı (bkz. 326 nolu dipnot). Ancak Daltaban’dan farklı olarak bunu barış ve diplomasi yoluyla elde etmeye çalıştı. Osmanlı Devleti, Tolstoy ile görüşmelerinin yanısıra I. Petro’ya sefir göndermenin hazırlığına da başladı. Nogaylı Mehmed Mustafa Ağa, Rusya elçisi tayin olundu. Onun hakkında dönemin Türk kroniklerinde bilgi verilmektedir (bkz. *Tarih-i Raşid*, I, s. 172). Ancak maalesef görünen o ki Türk sefaret belgeleri muhafaza edilmemiştir. En azından bu belgeler, Türk sefirlik ilişkileri tarihine dair yazılmış en kapsamlı eserin müellifi olan Türk bilim adamı [Faik Reşit] Unat tarafından kullanılmamıştır. Bkz. R. F. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1968.

[333] P. A. Tolstoy, İstanbul isyanı hakkında ilk defa sefırlığın muhafaza müdürü Hasan Ağa'dan bilgi aldı. O, Türk görevlileri adına Rus-Türk ilişkilerine dair görüşmelerin beş günlüğüne ertelenmesini rica etti. Muhtemelen sultanın çevresi beş gün içerisinde isyanı bastırabileceklerini düşünüyordu (*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 3 (1703), s. 11; *Zapisy Stateynogo Spiska za 11 İyulya*, s. 409.)

[334] Şeyhülislam Feyzullah Efendi hakkında bkz. 193 nolu dipnot.

[335] Sultan sarayının Edirne'den İstanbul'a geri getirilmesi sadece yeniçerilerin değil, tüm ticaret ve sanat adamlarının çıkarlarını yansıtmaktaydı.

[336] İsyân sırasında Paşmakcızâde Ali Efendi şeyhüliislam, Kavanoz Ahmed Paşa ise kaymakam tayin olundu.

[337] Osmanlı ile fikir ayrılığını ortadan kaldırmaya çalışan Rus hükümeti Azak ve Dniyeper ötesindeki bölgelerde sınırların kesin bir şekilde belirlenmesini istiyordu. Ancak sınıra çok sayıda Türk-Tatar birliklerinin toplanması, 1703 yazında bu konuda sorumluluk taşıyan Rus yetkililerinin fikirlerini değiştirmelerine neden oldu. Sınırlar hakkında yazılı anlaşma ancak 22 Aralık 1705'te imzalandı (bkz. T. K. Krılova, “Russkaya Diplomatiya Na Bosfore”, s. 257; *Tsentralnyy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 3 (1706), s. 5).

[338] Devlet Giray'ın seferi gerçekleşmedi.

[339] Gerçekten de Sultan II. Ahmed'in (1691–95) oğlu İbrahim'in tahta oturtulmasına dair planlar vardı. Şehzade İbrahim o zaman tahminen 10 yaşındaydı. 1692 doğumludur. Ancak bu planlar gerçekleşmedi. Sultan, tahttan indirilen II. Mustafa'nın kardeşi III. Ahmed (1703–1730) oldu. O, abisinden sadece dokuz yaş küçüktü. 1673 doğumludur.

[[340](#)] Yani Rami Mehmed Paşa. Bkz. 191 nolu dipnot.

[[341](#)] Peygamber’in mukaddes sancağı [sancak-ı şerif] hakkında bkz. 253 nolu dipnot.

[[342](#)] Onun hakkında bkz. 201 nolu dipnot.

[343] Sultan III. Ahmed (1703-1730) kastedilmektedir.

[[344](#)] Sadrazam Nişancı Ahmed Paşa kastedilmektedir (Ağustos-Kasım 1703).

[345] Amcazâde Hüseyin Paşa. Bkz. 188 nolu dipnot.

[346] 1701’de Zaporog Kazakları tarafından yağmalanan Rum ticaret gemisi kastedilmektedir. Çar hükümeti henüz 1702’de Zaporog’a mektup yazarak yağmalanan malların geri verilmesini emretmişti. Emre itaat edilmezse onların maaşları ödenmeyecek ve maaşları almak için Moskova’ya giden başkanları Gerasim Krıs ve beraberindeki Kazaklar ise öldürülecekti. Kazaklar karşı gelmeye çalıştılar. Ancak netice itibariyle boyun eğmek zorunda kaldılar ve tüccarların zararlarının bir kısmını ödediler. Geride kalan borçlar hakkında görüşmeler Tolstoy tarafından yürütülmüştür. Borcun tamamı 1703’de ödenmiştir.

[347] Konstantin Duka – Moldova yöneticisi [Boğdan Voyvodası].

[[348](#)] Mihail Kantakuzen– Moldova yöneticisi [Boğdan Voyvodası].

[[349](#)] Konstantin Brinkoveanu– Valaş yöneticisi [Eflak Voyvodası].

[\[350\]](#) Kudüs patriği Dosifey (bkz. 323 nolu dipnot).

[\[351\]](#) Bkz. 193 nolu dipnot.

[\[352\]](#) Rami Mehmed Paşa (bkz. 191 nolu dipnot).

[353] Bkz. 201 nolu dipnot.

[\[354\]](#) Emelian İgnatyeviç Ukrainçev, 1700 İstanbul Antlaşması'nı Rusya tarafından imzalayan Rusya'nın İstanbul elçisi.

[355] Dimitriy Mihailoviç Goliçin 1701’de İstanbul’a geldi. Olağanüstü sefir sıfatıyla İstanbul Antlaşması’nda (1700) belirtilen fermanları değiştirmek için gelmişti.

[[356](#)] Onun hakkında bkz. 201 nolu dipnot.

[357] Nikolay Şkarlat (Nikolas Mavrokordato), Aleksandr Mavrokordato'nun oğlu. Divân-ı Hümâyûn tercümanlığı görevine babasının yerine getirildi. Sonradan ise Moldova [Boğdan] ve Valaş [Eflak] yöneticisi [voyvodası] oldu.

[358] III. Ahmed kastedilmektedir.

[[359](#)] Yenikale kalesi.

[360] Nogaylı Mehmed Mustafa Ağa sefir tayin olundu.

[361] 1703 Kuzey Savaşı‘ndan bahsedilmektedir.

[362] P. A. Tolstoy'un Ocak 1704'te verdiği bilgilere göre, 1703 isyanından sonra öldürölenlerin sayısı 12 binden fazlaydı (*Tsentrallyny Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Dosya 2 (1704), s. 25).

[363] Kasım 1703’de Damad Hasan Paşa sadrazam tayin olundu (Kasım 1703 – Eylül 1704).

[*] Pud, Eskiden Ruslarda 16.38 kg'lık ağırlık birimi [çev.].

[\[*\]](#) Funt, 409.5 gram [çev.].